

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nationalmuseets Arbejdsmark

1967

Nationalmuseets Arbejdsmark

1967

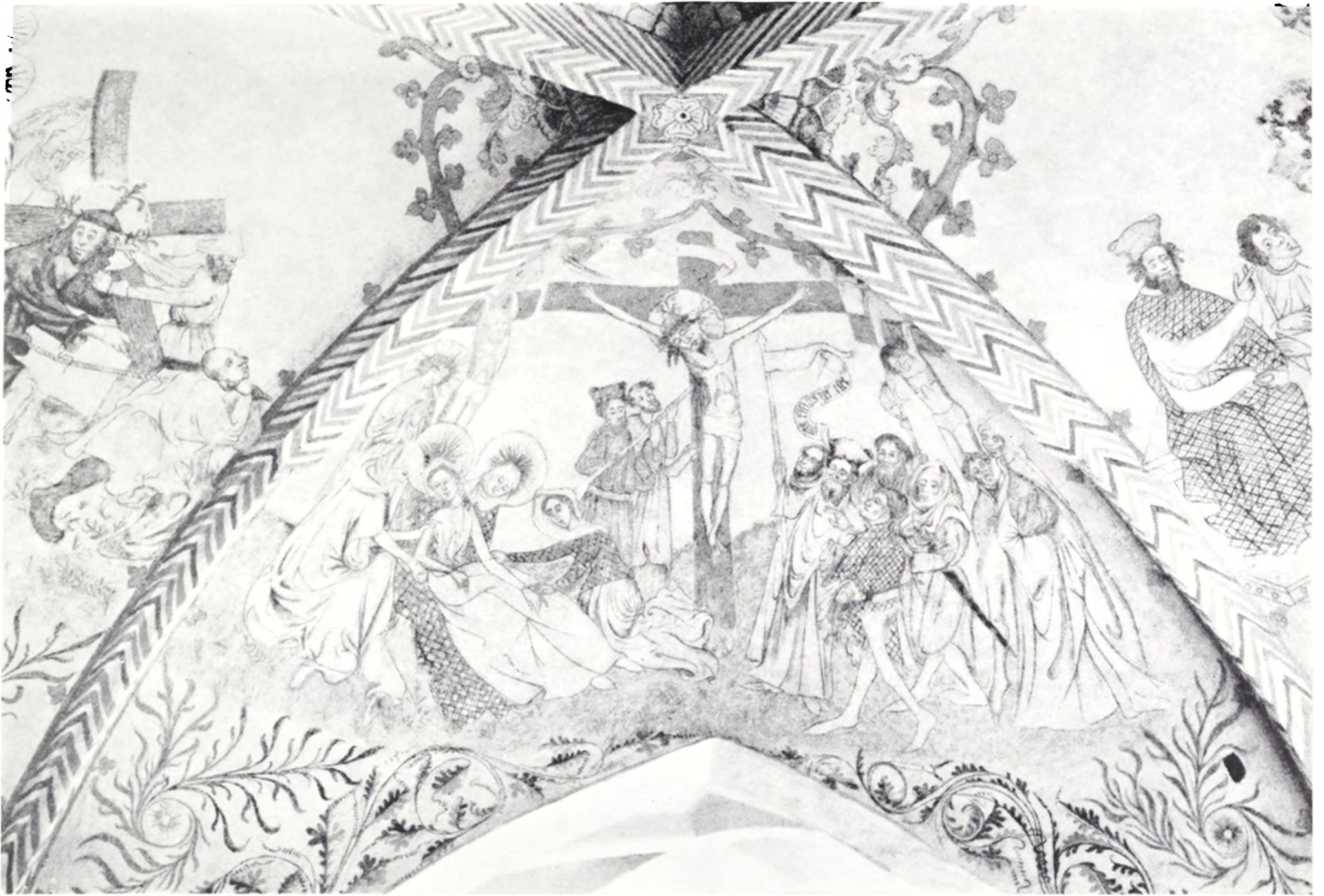
NATIONALMUSEET

Redaktion og tilrettelæggelse: Erik Kjersgaard
Klicheer: Bernhard Middelboe's Reproduktionsanstalt
Tryk: Andelsbogtrykkeriet i Odense
© Copyright Nationalmuseet, København 1967

Omslagsbilledet er et udsnit af et kalkmaleri i Viskinge kirke forestillende korsbæringen.
Se artiklen side 5 ff og billedteksten til farvetavle 2 ved side 9. – Lennart Larsen fot.

Indhold

<i>Ulla Haastrup: Kalkmaleri i Viskinge og kunst i Westfalen</i>	5
<i>C. J. Becker: Gådefulde jyske stenaldergrave</i>	19
<i>Inger Wulff: Muhammedanske kvinder i det sydlige Philippinerne</i>	31
<i>Vibeke Michelsen: To korkåber fra Århus domkirke</i>	43
<i>Lise Rishøj Pedersen: Thai kvinder – enlige og gifte</i>	55
<i>Henrik Thrane: Fornemme fund fra en jernaldergrav i Uggeløse..</i>	67
<i>Poul Strømstad: Nationalmuseets sanerings- og købstadsundersøgelser</i>	81
<i>Martha Boyer: Bækak San Bang – huset ved bjerget Bækak</i>	99
<i>Hanne Frøsig: Hørren tørres</i>	115
<i>Marie-Louise Buhl: Bibelens Shilo</i>	129
<i>Peter Michelsen: Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup</i>	139
<i>Fritze Lindahl: Konduite under stranding ved Kap</i>	157
<i>Werner Best's bedømmelse af Hitler i 1945 – ved Aage Roussell og Per Nytrup</i>	167
<i>Glimt fra arbejdsmarken</i>	173
<i>Noter og henvisninger</i>	191

Kalkmaleri i Viskinge og kunst i Westfalen

Af ULLA HAASTRUP

Fig. 1. Hovedscenen i de bevarede kalkmalerier i Viskinge kirkes to hvælv er det østlige hvælvs østkappes rige Golgathascene. Kristi kors er malet lige over korbuens, hvor i katolsk tid korbuercrucifikset plejede at være. Sammenlign fremstillingens opbygning og detaljer med fig. 9. Fot. J. Wraae. Viskinge 1965.

Siden 1895 har man i landsbykirken i Viskinge, der ligger lige ved hovedvejen til Kalundborg, en halv snes kilometer derfra, kunnet se kalkmalerier i skibets to østlige hvælv. De blev opdaget allerede i 1883, men først 10 år senere helt afdækket af Magnus-Petersen, een af pionererne blandt danske kalkmalerikonservatorer. Mærkelig nok har udsmykningen ikke sat sig noget spor i den almindelige bevidsthed. Tiden gjorde sit her til, for efterhånden blev billederne i hvælvene så tilrøgede, at man næsten ikke kunne se, hvad de skulle forestille. Men så oprandt genrestaureringens dag. Konservator Egmont Lind begyndte 1965 at rense snavset og Magnus-Petersens overmalinger af, og for alles undrende øjne udbredtes en fornem, gotisk udmaling.

I skibets østligste hvælv ses scener af lidelseshistorien begyndende i sydkappens østside med *Kristus for Pilatus, piskningen* (fig. 3), i vestkappen fra syd *tornekroningen* (fig. 2) og i nord de to *røvere* som af en soldat føres til retterstedet (farvetavle 1). Disse tre figurer hører til nordkappens store *korsegangs* fremstilling (farvetavle 2). Østkappen optages af hvælvets hovedscene: en rigt udbygget *korsfastelses*-fremstilling med Kristus på korset i kirkens hovedakse flankeret af de to røvere samt adskillige figurgrupper (fig. 1).

I hvælvet vest for findes i østkappen *himmelfarten* (fig. 13), i sydkappen *pinseunderet* (fig. 10). De to andre kapper i vest *Marias himmelkroning* (fig. 16) og, i nord, en *dommedagskristus* i mandorla omgivet af basunblæsende engle (fig. 11). Placeringen af dette motiv i en nordkappe uden for kirkens øst-vest akse er usædvanlig.

Disse billeder og den fine ornamentik – som vil blive omtalt nedenfor – er hvad man idag kan se i kirken. Kan man af billedvalget drage nogen slutninger i retning af indholdets betydning? Nej, kun i grove træk kan man ane en linie i fordelingen af scenerne i hvælvene; i det

Fig. 2. Tornekroningen findes i skibets 1. hvælv på vestkappens nordlige halvdel. Scenen er set perspektivisk fra hjørnet af Kristi tronlignende sæde. Den lille spottende, rygvendte mand i den cirkeldekorerede dragt, der ligesom ternede dragter var modemønster lige omkring 1400, sidder på hug på gjordbuens overkant og vipper i knæleddene. De to stave, hvormed bødlerne trykker tornekronen ned på Kristi hoved, er nu tabt. Den stående person viser som fortælleren i et teater hen mod næste handlingsled, korsbæringen. Fot. L. Larsen 1967.

Fig. 3. Piskningen er malet i østhvælvets sydkappe helt op mod den vestlige ribbe. Kristus er bundet bag den store søjle, han bærer kun lændeklæde. I modsætning hertil er de to bøddler næsten helt tildækkede, den ene knælende er i ankel-lang koste og strudhætte, kun det spotske ansigt er frit. Den anden bøddel bærer over hoserne en usædvanlig koste, som synes at bestå af sammenbundne læderplader (næsten antik romersk?), samt en trøje med oprullede ærmer. Den langlemmede karl hæver et vældigt ris til slag, af hans tilhyllede hoved ses kun øjne og næse. Disse bøddlers tildækkede ondskab modsvares af Kristi nærmest smilende ansigt og den ualmindelige, blomstrende korsglorie over den ubeskyttede, nøgne krop. Fot. L. Larsen 1967.

østlige hvælv, Kristi lidelseshistorie, i det næste hvælv den opstandne, himmelske Kristus, tillige med en forherligelse af Maria både ved himmelkroningen, men også ved den centrale plads, hun indtager i såvel himmelfarten som pinseunderet. Men her som næsten overalt i gotiske kalkmaleriudsmykninger mangler vi nu vægdekorationen. Ved den sidste restaurering fremkom spredte spor af indskrifter og dragtdetaljer, men intet sammenhængende blev afdækket.

Derimod fandt konservator Egil Rothe 1902 i ligkapellet på skibets nordside en fuldstændig udmaling. I hvælvets fire kapper var „scener af lidelseshistorien, på væggen en Christophorus og en aldeles nydelig Pietà-gruppe, ... endelig på underfladen af den store bué, der har ført

ind til kirken, til den ene side Maria Magdalena, til den anden en pladerustet ridder til hest bærende skjold med et hammermærke, samme hammermærke er malet på underfladen af en skjoldbue inde i langhuset.“ Rothe malede en meget smuk akvarel (fig. 12) af den ene vægside: Gudsmoder med den døde Kristus på sit skød. Men hans forslag om igen at åbne den tilmurede bue ind til kirken, og derved genskabe den middelalderlige helhed, blev ikke fulgt. Ligkapellet blev efter en årrække overhvidtet, desværre uden at en gennemfotografering havde fundet sted. For ca. 50 år siden blev kun et enkelt fotografi taget: een af hvælvkapperne med Kristi opstandelse (fig. 18).

Fig. 4. Denne meget lågede gengivelse af korsbæringen er hvad man har tilbage af det store kalkmaleri fra o. 1425, som indtil anden verdenskrig fandtes i Mariekirken i Gdansk (Danzig). De samme figurer forekommer i en anden rækkefølge end i Viskinges korsbæring (farvetavle 1 og 2), men dette udsnit viser, at de to malere må have haft det samme forlæg – en tegning eller manuskriptillustration – at komponere deres billeder efter.

Kalkmalerierne i kirkens skib er malet på en let gullig hvidtekalk, i den for gotiske malerier almindelige al secco teknik. Hovedfarverne er gulokker, mørkrød og ganske lys grøn, hvortil kommer lys grå. Flere farver er dekomponeret, således er en lysgullig, nærmest citrongul farve mange steder blevet tilbage i stedet for den oprindelige lyse zinnober. Andre steder er en brungul rest af oprindelig mønje. Jordsmonnets nu lysgrønne farve har været langt kraftigere og dækket af en mængde små bladskud dels mørkegrønne, dels næsten sorte, hvoraf de

Farvetafle 1. De to røvere, som føres af sted til korsfæstelsen findes malet på første hvælvs vestkappe i Viskinge kirke. Røverne er næsten nøgne, kun iført et par underbukser. Den forreste gribes af soldatens jernbehandskede hånd i de bagbundne hænder. Røverens opadvendte profil med den halvtåbne mund udtrykker dyb angst og fortvivelse, ligesom den store nøgne fod, der drejes indefter, som for at standse. Den anden skæggede røver trækkes af sted ved et tov, tilsyneladende i langsomt tempo. Kun soldaten er energisk og skridter ud i sine enorme, pansrede lamelsko. De kantede konturer i denne figur giver sammen med hele hans udstyr en hårdhed, som fortsættes i den knudrede profil. Sammenlign fremstillingen med fig. 4. Fot. L. Larsen 1967.

Farvetavle 2. Korsbæringen. I østhvælvets stærkt kuplede nordkappe findes korsgangen. Billedets mange figurer er bygget op omkring det langt udstrakte kors og den blide Kristus i den røde kjortel. En skallet bøddel trækker ham afsted i et tov frem mod ostkappens Golgatha, mens en turbanklædt soldat river ham i håret; en anden i fuld rustning pisker ham bagfra med et ris. Kun den lille asmægtige Simon af Cyrene forsøger at hjælpe ved at bære på den tunge korsstamme. Bag korset står Johannes og støtter den sorgende Maria. De hidtil nævnte figurer stemmer overens med kalkmaleriet fra Gdansk (fig. 4) og må ligesom roverne (pl. 1) stamme fra et fælles forlæg. Derimod er Veronika med svededugen og håndlangeren med økse og spade tilføjelser, som er gjort af Viskingemaleren. Fot. L. Larsen 1967.

fleste nu er forsvundet. De var malet oven på bundfarven og derfor mere udsatte for at springe af kalkfladen. Kropsdele har foruden den rødbrune konturstreg ofte en indvendig formgivning af okkerfarvede strøg, som danner skygge og tegner musklerne (farvetavle 1). Tilsvarende er dragterne modelleret, f. eks. Kristi lystrøde kjortel med mørkerøde farvestrøg (farvetavle 2). Alle figurmalerierne virker i deres malemåde snarest som tegninger, med en sart, nærmest skyggende farvelægning. Således er ingen dragtdele udmalet i hele farveflader og den udstrakte kvadrering af stofferne, med mønstring i hvert felt med en kontrastfarve, understreger yderligere denne tegnende tendens. Figurbaggrunden er udekoreret undtagen i vægbilledet (fig. 12). Bag Pietá-gruppen er udfyldende strøranker, således som det var normen for baggrundsornamenter i 1400-tallet.

Ornamentikkens kraftigste led er ribbedekorationen. Ribberne, der forneden er murede med profilerede sten og foroven med retkantede, er bemalede med sparremønstre. Vekslede rødbrune, okkergule og grønne striber adskilt af hvide: små gule nærmest krabbelignende sideblade gror langs ribbekanten. I hvælvtoppen er placeret en firkløverformet „roset“; yderkanten dannes af en ret bred, gul plantestængel med små treblade. Her indenfor er et skyornament i gråt og rødbrunt samt store „vendte“ slyngblade. Inderst omkring slutstenen er malede tunger. Sviklerne er udfyldte med hvirvelrosetter, som udgår fra en lille blomst. Tangagtige bladudløb er udført med henholdsvis grøn, rødbrun og sortebrun (opr. mønjerød). Gjordbueunderfladerne er udmalet med rødbrune bølgeranker. Fra disse ranker udgår skud, som nogle steder bærer tre grønne fligede blade eller tegnede drueklaser og enkle skabelon blomster. Mange spiraltråde sidder yderst i rankerne, og hvor flere stængler skyder ud fra grundstammen, er tegnet tværgående streger. I det østlige hvælv er der på bueforfladerne og på skjoldbuerne ligeledes et udfyldende rankeværk med tvefarvede, fligede blade i rødbrunt og grønt med spiraltråde fra bladtoppen. I det vestlige hvælv findes der på bueforfladerne sparremønstring med en blomstertoprosæt i hver. På Rothes akvarel og det bevarede fotografi fra nordkapellet (fig. 12 og 18) ser man tydeligt, at sparremønstringen af ribberne, svikkeldekorationen og rankerne – her brugt til baggrundsudfyldning på væggen – er helt identisk med skibets ornamentik. Yderligere fremgår det af akvarellen, at kalkmaleridekorationen forneden afsluttes af en firpasbort (af den i guldsmedekunst almindelige type) og herunder af en tæppeudmaling, således som det var skik fra romansk tid.

Ved første øjekast forekommer sammenhængen mærkværdig mellem på den ene side figurmalerierne og på den anden side toprosetterne, rankernes spiraltråde og ribbernes sparredecoration. Figurer af så høj kunstnerisk kvalitet og med en så fantastisk bevægelighed finder man i de bevarede danske kalkmalerier ikke kombineret med en sådan ornamentik. Sparremønsteret, de i systemet næsten senromanske toprosetter

Fig. 5. Den gode røver fra Golgathascenen i Viskinge (fig. 1). Hans sjæl, som blev modtaget af engelen, er næsten forsvundet. sml. fig. 6 og 8. Fot. Thora Fisker 1966.

Fig. 6. Detalje af den gode røver fra Konrad von Soest altertavle. Hans mørke hår hænger ned over ansigtet og en lille engel opfanger hans lillebitte sjæl i et klæde. I Viskinge er den onde røver en spejlvendt gengivelse af Konrads gode, sml. fig. 7.

og rankerne med spiraltråde træffes hos Martin Maler (dateret udsmykning 1409 i Gimlinge, Sorø amt), samt hos Kongsted-maleren omkring 1425. Ranker med tværstreger over skududløbernes fodpunkt kendes næsten identisk fra de nyfundne kalkmalerier i Ørslev (Holbæk amt), som hører til gruppen omkring Højelses og Tyvelses kalkmalerier fra tiden lidt før midten af 1400-tallet. Figurmalerierne kan på dansk grund kun sammenlignes med arbejder fra kort før midten af dette århundrede af Ondløsemaleren eller Unionsmesteren, som man kalder ham i Sverige, hvor han formodentlig også har virket. Hans figurer har en tilsvarende tegnet malestil og hører til det bedste i svensk og dansk kalkmaleri i denne periode. For den følgende tid kan man, hvad kvaliteten angår, kun sammenligne med udsmykningen af De hellige tre Kongers kapel i Roskilde domkirke.

Ser vi dernæst på ikonografien, udskiller følgende scener sig fra almindelig dansk 1400-tals ikonografi: Den rige udformning af *korsegangen* (farvetavle 2), hvor man udover soldaterne, bødlen med sit værktøj (fig. 20) og Veronica med svededugen, finder en fornemt udstyret soldat, som trækker de to næsten nøgne røvere til korsfæstelsen (farvetavle 1). Den folkerige *Golgathascene*, hvor de to røvere hænger i albueleddene, mens sjælen tages af henholdsvis en engel og en djævel; gruppen med den besvimed Maria – omgivet af de andre Maria'er samt den unge Johannes; den blinde Longinus, som ved en tjeners hjælp stikker Kristus med spydet; gruppen med soldater og fornemme jøder – i pragtfulde modedragter – samt høvedsmanden, der på et sprogband udtaler: „Vere filius dei erat iste“ (Sandelig denne var Guds søn). Så godt som intet af dette finder man i dansk kalkmaleri udmalet med en sådan pragt.

Fremdeles er den her anvendte udformning af *Marias himmelkroning* ukendt herhjemme: Kristus og Gudfader – begge uden kroner, den sidste med et scepter i hånden – holder om Marias glorie, mens kronen allerede er anbragt på hendes hoved. På den nu overhvidtede *opstandelsescene* i kapellet var flg. velkendte træk: fremstillingen af Kristus, der står ud af graven med det ene ben, mens han holder sejrspanen i den venstre hånd og løfter den højre velsignende, og ligeledes fremstillingen af de to små sovende soldater, der ligger ved den bevarede side af sarkofagen; men det er ualmindeligt, at to engle med røgelseskar står for hver ende af kisten (af den ene er kun vingen bevaret) (fig. 18).

Vi vil nu tage til det sydlige udland for at finde paralleller til disse i Danmark usædvanlige motiver. Østersøkysten, nærmere bestemt Gdansk (Danzig), bliver den første station på vejen. I Marienkirche fandt man i 1919 et stort kalkmaleri (5,83 × 7,16 m) på nordvæggen i det nederste rum i vesttårnet (fig. 4). I en kæmpemæssig landskabelig scene var korsegangen malet i en zigzagbevægelse, der begyndte i nederste venstre hjørne med den sørgende skare, Maria og Johannes samt flere uidentificerede figurer, Kristus selv med et stort kors, som støttedes af en lille Simon, to bødler, der trak Kristus fremefter – den ene skallet, den an-

Fig. 7. Den onde røver fra Viskinge bliver berøvet sin nøgne sjæl af en dyrelignende djævel med flagermusevinger, sml. fig. 6 og 8. Fot. Thora Fisker 1966.

Fig. 8. Den onde røver fra Konrads altertavle. Hans hoved trækkes skråt bagud af en styg djævel, der holder et tredelt jern, hvormed den vil rive sjælen til sig, sml. fig. 5 og 7.

den med en turbanlignende hovedbeklædning. Foran disse trak en fornemt klædt øvrighedsperson med to store fjer i hatten af sted med de to nøgne røvere. Den ene vendte ryggen med de bagbundne hænder mod tilskueren, den anden var skægget og vendte et sørgmodigt ansigt udefter. Også hans hænder var bundet på ryggen. Vejen drejede og i det øvre sving red en skare ryttere. Mellem disse sås tydeligt en bisp. I billedets venstre halvdel var en pragtfuld, stor arkitekturscene, rig på detaljer, Jerusalem. Herover og ragende op over billedets øvre kant sås et stort, tomt skib på bølger mellem klipper. Adskilt ved en rammestreg var i øverste højre hjørne en Golgathascene med Kristus hængende på et stort T-formet kors omgivet af Maria og Johannes, samt i mindre format de to røvere, som var korsfæstede med armene vredet omkring tværbjælken og sammenbundet foran på brystet. Der var ikke andre figurer i denne scene. En sådan næsten italiensk fresko ville det være halsløs gerning at sammenligne med Viskinges hvælvbilleder, som er helt uden baggrundsarkitektur og klipper, hvor netop hver figurscene er isoleret på hvid bund, uden brug af andet end de nødvendige „sætstykker“. Men ser man nøjere efter, vil man i korsbæringsgruppen hurtigt genkende følgende træk: de to røvere og soldaten som trækker af sted med dem, Kristusfiguren og de to bødler lige foran korset, samt muligvis rester af en soldat i vinklen bag Kristus og hænderne af Simon af Cyrene, endelig gruppen med Maria, der støttes af Johannes. En fælles kilde må ligge bag denne lighed, måske udgående fra Burgunderhoffets kunst. I Gdansk kunstneriske milieu er kalkmaleriet nemlig ikke til at placere, og man peger her på, at en så rig korsegang må have italiensk inspiration, som glimrende kan tænkes formidlet via Burgund. De tyske forskere daterer kalkmaleriet til ca. 1425.

Desværre er kalkmaleriet i Gdansk, der fandtes i kapellet i Mariekirken, blevet ødelagt under krigen. Dette kapel var indviet til Hl. Olav, som plejer at være Bergenfarernes specielle skytshelgen, og til hvem der i flere østersøbyer er stiftet kapeller. En forbindelse mellem Gdansk og Viskinge er derfor ikke vanskelig at forestille sig, Kalundborgs havn lå så nær Viskinge.

Hvis malerne i Gdansk og i Viskinge begge har haft en tegning – måske et skitsebogsblad – eller en manuskriptillustration af denne korsegangsformstilling, så har de brugt den meget forskelligt, men begge efter netop deres behov. Gdanskmaleren har skabt et kæmpemaleri i kalkfarve, Viskingemaleren har rokeret med de enkelte led, så de kunne passe til de kuplede hvælvkapper. Der blev ikke plads til scenen med røverne foran Kristus; altså anbragte han den i den følgende hvælvkappe og skabte overgangen hertil ved hjælp af den indskudte figur: håndværkeren med spade og kurv med nagler (fig. 20). Hans hoveddrejning er blevet næsten grotesk i forsøget på at koble røverne ind i nordkappens scene på trods af den skillende ribbe. Maria og Johannes er isolerede bag korset. For at dette kunne udfylde kappens nedre, store

Fig. 9. Midtfeltet i Konrad von Soests Wildungenaltertavle fra 1403. Sammenlign fig. 1. Alle de for Viskinges Golgathascenes karakteristiske træk indeholdes i denne fremstilling: gruppen omkring Maria, røvernes udformning, jfr. fig. 5-8, de diskutierende mænd og Longinus og tjeneren. Kun soldaterne ved den gode røvers side og de sørgende engle mangler i Viskinge. Stilistisk er der også store overensstemmelser – helt ned til detaljer, som Marias strittende lillefinger. Konrads mandsdragter er direkte import fra Burgunderhoffets modepragt.

Fig. 10. Andet hvælvs sydkaple har en fremstilling af pinseunderet. Maria er den centrale figur mellem apostlene i de ternede dragter. helligåndsdue sender sine stråler ud over alles hoveder. Fot. L. Larsen 1967.

flade er korsstammen trukket langt, langt ud, så meget, at maleren har ment at måtte stille Veronica med svededugen på midten for igen at skabe balance. Hun forekommer ikke i Gdansk, men var netop i denne periode blevet meget yndet. Fra de evangeliske apokryfer kendes historien om Veronica, som aftørrede Kristi svedige hoved i et linned. Bagefter sad hans ansigt som et portræt på stoffet.

Men til den næste store, centrale fremstilling i Viskinge, *Golghathascenen*, kan vi ikke i Mariekirken finde en parallel. Vender vi os derimod til Westfalen, nærmere betegnet Konrad von Soests altertavle i Wildungen, genfinder vi de karakteristiske træk fra Viskinge. Den store, udelukkende malede altertavle er signeret og dateret 1403; denne datering, som ikke mere er bevaret, drages dog i tvivl af den nyeste tyske forskning, idet et tiår senere bedre ville kunne indpasse malerierne stilistisk i den samtidige burgundiske hofkunst. Storfeltet optages af en stor korsfæstelsesscene (fig. 9) med mange grupper, outrerede dragter i store blide og tunge draperinger, røverne hænger på de skråstillede kors i albueleddet og deres sjæle fjernes af en engel og en djævel (fig. 6, 8). En tjener hjælper den blinde Longinus med at stikke spyddet i Kristi side. Hovedsmanden med skriftbåndet står i en gruppe jøder og soldater. En mand er iført lange hoser og kort kofte med udtungede ærmer.

Fig. 11. Andet hvælvs nordkappe er udmalet med en dommedagskristus i mandorla. Han sidder på regnbuen med havede hænder, fra hans mund udgår en blomstergren og et sværd. To små engle står inde i mandorlaen og blæser dommedagsbasunerne, to andre står udenfor. På vægfeltet herunder må man tænke sig, at en paradisis- og en helvedesfremstilling har været malet. Fot. J. Wraae, Viskinge 1965.

Flere andre korsfæstelsesbilleder hører sammen med det pragtfulde storværk i Wildungen og er afhængige af dette. På altertavlen i St. Pauli i Soest sidder den besvimed Maria med lange, tynde, udstrakte arme ganske som i Viskinge. Oplysninger om maleren Konrad von Soest er fundet i Dortmunds arkiver, således at man kender året for hans bryllup, 1397, og man træffer hans navn mellem 1411 og 22.

Tyske forskere antager som en nødvendig forudsætning for hans epokegørende kunst, at han har været i Paris eller har kendt Parisermaleri, samt Burgunderhoffets kunst. Broederlam og brødrene Limbourg, samt deres forbindelser via pavehoffet i Avignon til italiensk trecentomaleri er tillige nødvendige forudsætninger for den fornyelse, han bragte det westfalske maleri omkring år 1400. Men at Konrads kunst samtidig er forankret i den hjemlige tradition, er der talrige eksempler på. Den store betydning, han fik for tysk malerkunst – parallelt med mester Francke og mester Bertram – er fastslået gentagne gange. Tilsammen

Fig. 12. Nordkappellets nordvæg, akvarel af E. Rothe, 1902. Desværre findes nu kun denne gengivelse af den meget smukke Pietá-gruppe. Kapellet er atter overhvidtet og benyttes til ligkapel. I dette rum havde man ellers haft muligheden for at opleve en fuldstændig udmaling, lige fra det nederste drapperi over den afsluttende nedre firpasbort, vægudmaling med ranker og indvielseskors, til ribbebemaling og figurscener i kapperne, sml. fig. 18. Således har også skibet været dekoreret.

Fig. 13. Himmelfarten i andet hvælvs østskæppe er komponeret omkring det lille bjerg med Kristi sodeftryk. Dette og de synlige, svævende fødder er almindelige træk i den middelalderlige ikonografi, hvorimod Marias fremtrædende placering foran den ene apostelgruppe er mere usædvanlig. Sml. fig. 15. Fot. J. Wraae, Viskinge, 1965.

repræsenterer disse malere, hvad man kalder „den skønne stil“, d. v. s. maleriet i perioden inden van Eyckernes „realisme“, som fik sit berømteste udtryk i Genteralteret fra 1432.

Konrad von Soest's maleri er hofkunst med en svag duft af dekadence og manér. Hans figurer er elegante, svøbte i fornemme dragter, som forløber i lange, bløde parallelle foldekast; hovederne er kantede, ofte vist i en opadret trekvartprofil eller i ren profil med kantet næsetip. Håret er lokket, ligesom skægget ofte er det. Kvinderne har ægformede hoveder med små spidse næser, dukkehager og store ører. Arme og ben er langt udtrukne, meget spinkle og hænderne – især kvindehænderne – er næsten insektagtige i deres bevægelighed i fingrene. En standardformel for hænderne er, at lillefingeren holdes ud fra de tre midterste fingre og stritter ligesom tommelfingeren.

Disse forskellige, stilistiske kendetegn genfinder man i Viskinge. Endelig findes på Wildungen-tavlen fremstillinger af *himmelfarten* (sammenlign fig. 13 og 15) og *pinseunderet*, som både ikonografisk og stilistisk ligger meget nær op ad Viskinges. Forskellen består her – som overalt hvor man sammenligner tavlemaleri og kalkmaleri – i at Konrad anbringer figurer i forgrunden for at skabe en rumvirkning, en dybde i billedet, mens kalkmaleren naturligt søger at holde fladeplanet ubrudt

Fig. 14. Apostelhoved fra himmelfarten fig. 13. Sammenlign hovedtypen med Konrad von Soest hoveder fig. 15. Fot. under restaureringen 1965. U. Hastrup.

og derfor i begge scener placerer figurerne, så at sige på række og geled.

Vi mangler endelig at finde paralleller til to ikonografisk usædvanlige scener. Den danske fremstilling af *Kristi opstandelse* genfindes meget beslægtet på et sidefløjsfelt i S. Pauli-tavlen i Soest, der som nævnt har Konrads kunst som forudsætning. Men de røgelseskarsvingende engle findes ikke på dette maleri, derimod er de til stede på to westfalske tavler fra de sidste tiår af 1300-tallet: Osnabrück og Netze. På Netze-tavlen findes for øvrigt også en scene, hvor Maria holder den døde Kristus på sit skød – lige efter korsnedtagelsen. Denne gruppe er omgivet af Johannes og to hjælpere, mens Viskinges Pietá er isoleret. Trods denne forskel, der skyldes den ikonografiske udvikling hen imod en løsrivelse af Pietá-motivet fra korsnedtagelsen, har Netze-tavlen og Viskinges Maria og den døde Kristus med de over underlivet krydsede

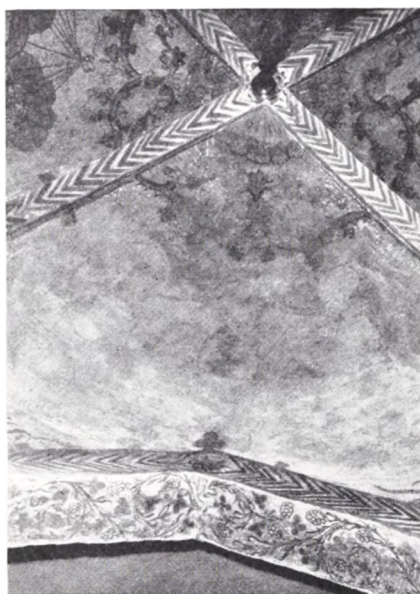

Fig. 15. Den ene halvdel af himmelfarten i Konrad von Soest Wildungentavle. Ikonografisk og stilistisk findes mange paralleller mellem Viskinge (fig. 13 og 14) og Konrads fremstilling.

Fig. 16. Marias himmelkrøning i skibets andet hvælv, vestkappen. Den usædvanlige fremstilling, hvor to næsten ens figurer: Kristus og Gudsfader samtidig sætter kronen på Maria, kom atter frem ved den sidste restaurering, sml. fig. 17 og 19. Fot. J. Wraac, Viskinge 1965.

Fig. 17. Vestkappen i skibets andet hvælv, som viste sig at indeholde himmelkrøningen, da den moderne restaurator brugte al sin kunnen. Fot. før restaureringen U. Haastrup 1962.

hænder flere lighedspunkter. På dansk grund findes i den udskårne, lille tavle i Lem kirke (nord for Randers) i midtfeltet en Pietá, – den ældste danske skulpturelle fremstilling, som har de samme ikonografiske træk. Den er af Fr. Beckett sammenstillet med Preetz-tavlen (nu i Nat. Mus.), der i almindelighed henregnes til mester Franckes værksted. I denne tavles malede korsfæstelsesscene, som ellers ikke minder om Viskinges, genfindes det westfalske træk: røvernes ophængning i albueledene.

I det vestlige hvælvs vestkappe fandtes før den sidste restaurering i 1965 et mærkeligt tonet kalklag, hvorigennem man i svage skygger anede omridset af tre figurer (fig. 17). Ved konservator Egmont Linds trylleri og hårde arbejde bragtes *himmelkrøningen* frem. Da billedet blev afdækket i 1895, mente man ikke, at et så højkatolsk motiv kunne stå fremme. Det blev derfor atter overkalket, endda flere gange, deriblandt en gang med kalk tilsat kridt. Da dette hvidtelag begyndte at drysse, kom man vandglas over. Dette vandglas dannede efterhånden en stenhård hinde.

Egmont Lind beretter: „Fræsere af forskellig grovhed og form samt carborundumsten af samme form men finere og knivskarpe (beregnet til skæring af flagekanter) samt bløde børsteskiver blev anskaffet, og fæstet til en med bøjeligt kabel forsynet dynamo, der blev sat op til at gøre 2500 omdrejninger pr. minut, så begyndte resultaterne at dukke frem. Enkelte enklaver bestående af tykt vandglas blev vædede for straks efter at blive ophedede ved påføring af varmestråler, og ved gentagne behandlinger med samme metode blev kanterne, samt tidvis enkelte flager, bragt til sprængning og skørning, hvorefter roterende vatskiver klarede den øvrige del af fritlægningen, som efterfulgtes af skylet brusning.“ Resultatet ses fig. 16.

Fig. 18. I kapellet på kirkens nordside fandtes i hvælvet tidligere kalkmalerier malet samtidig med skibets. Kun ét fotografi herfra er bevaret: Kristi opstandelse. Dekorationen med sparrer og top-roset i kappetoppen svarer nøje til skibets dekoration. Fot. E. Steffensen o. 1923.

Fig. 19. Gudfaders hoved fra himmelkroningen, sml. fig. 16. Kalkmaleriet har tabt næsten alle overmalinger. Hele ansigtet, hår og skæg står i en varm, gul-økker farve. Dette helt originale hoved viser os malerens fornemme penselføring. Fot. under restaureringen U. Hastrup 1965.

Ikonografisk frembyder den genafdækkede himmelkroning også problemer. Selv om man i Danmark fra en lang periode kan påvise eksempler på himmelkroningen, er Viskinges udformning ukendt. Her sidder både Maria, Gudfader og Kristus på samme bænk, kun Maria bærer krone, mens de to andre er barhovede. Begge strækker de en arm hen mod Maria og holder – ikke om kronen – men om hendes glorie. Normalt forekommer kun Kristus og Maria i denne scene, og i fremstillinger, hvor både Faderen og Sønnen er med, plejer Gud at være kronet. I Viskinge er han karakteriseret ved et scepter i hånden. Alle disse usædvanlige træk genfindes imidlertid på et tavlemaleri udført af Liesborn-mesteren; denne maler er lidt yngre end Konrad von Soest, men hører hjemme i den samme westfalske tradition.

At Viskinges maler har sit udgangspunkt såvel stilistisk som ikonografisk i westfalsk kunst omkring 1400–25, indsnævret til Konrad von Soests nærmeste kreds, må herefter stå fast. En sådan datering – til omkring 1425 – harmonerer også nogenlunde med, hvad man måtte komme til på grundlag af dekorationens forhold til den hjemlige ornamentik.

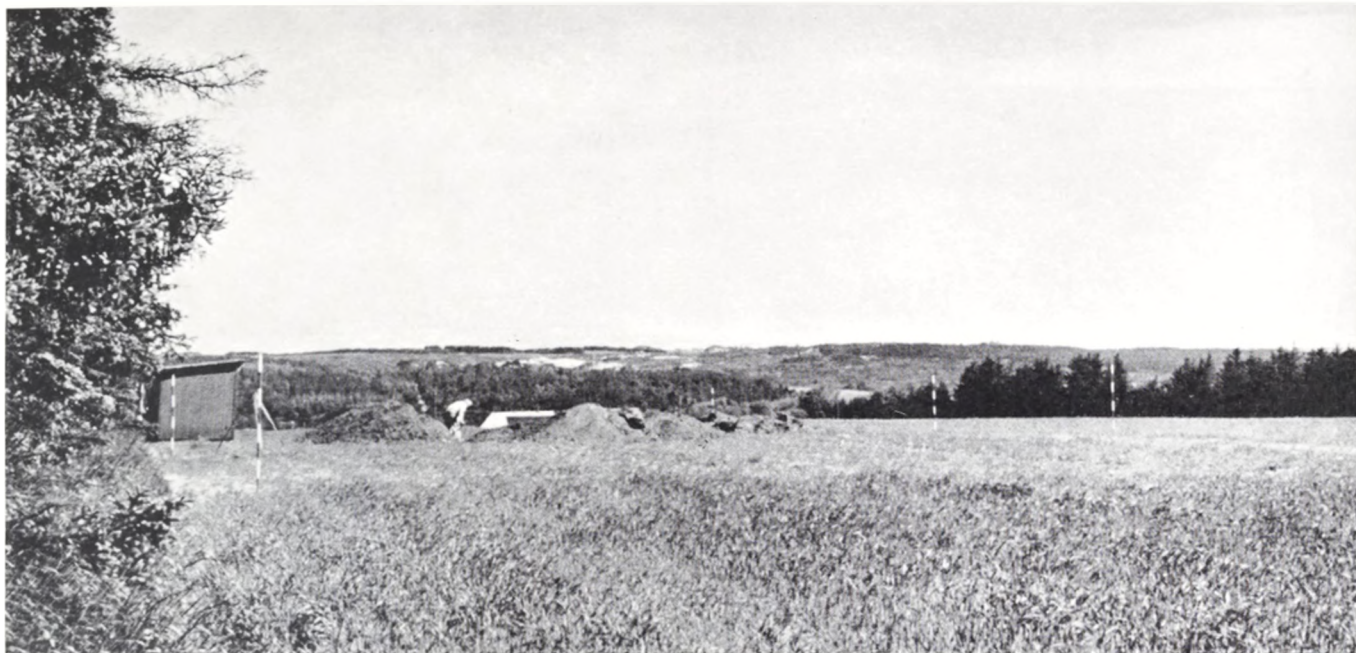
Men hvordan er det gået til, at man i en sjællandsk landsbykirke – der ganske vist er temmelig stor – endda fra en periode, hvor normen ellers er Martin malers almuekunst, pludselig har en serie kalkmalerier af en så fremragende, kunstnerisk kvalitet? Malerier, hvis grundlag må søges i westfalsk kunst, således at en kontakt herigennem er formidlet

med Burgunderhof og parisermaleri, samt norditaliensk kunst. (Særlig korsegangsscenens evidente forlægsfællesskab med Gdansk giver os denne oplysning.) Dette europæiske forlæg er det første, som – inden år 1500 – indtil nu har kunnet påvises i danske kalkmalerier og det må vel at mærke ikke tænkes som et bloktryk, men som en tegning eller manuskriptillustration af høj kvalitet.

Forbindelsen med Hanseaterne var som bekendt meget livlig både under Erik af Pommern og Christoffer af Bayern, derfor kan formidlingen fra Soest, Dortmund og Gdansk glimrende have fulgt handelsvejene. Men hvem kan have bekostet denne „europæiske“ kalkmaleriudsmykning? Som nævnt p. 8 fandtes ifølge E. Rothes indberetning fra 1903 i nordkapellet på buen ind til skibet en ridder med et hammerlignende mærke på våbenskjoldet.* Samme våben var malet på en skjoldbue inde i kirken (ikke fundet ved den seneste restaurering). Rothe sluttede selvfølgelig heraf, at ridderen var stifter både af kapellet og udsmykningen, en tanke man kun kan bifalde. Ved restaureringen 1965 fremkom på væggen spor af en toliniet minuskelindskrift, desværre var den ikke læselig. Det kan have været stifterindskriften med gådens løsning.

Fig. 20. Sidst i korsbæringsscenen, sml. farvetafle 2, går håndlangeren med stor økse og spade over skulderen. Metalbladet på denne er nu næsten usynligt, det sad som en skinne yderst på træspaden. I den flettede kurv ses de fire nagler og en hammer. Den grove figur kontrasterer med den fornemme, blide Kristus og danner et folkeligt element i de hellige handlinger, grotesk i sin vældige skridtgang. Det næsten fordrejede hoved kigger fra sydkappen ind i vestkappen, hvor de to røvere føres frem, bag efter Kristus. Fot. L. Larsen 1967.

Gådefulde jyske stenaldergrave

Af C. J. BECKER

Den arkæologiske arbejdsmark er fuld af overraskelser. Straks tænker de fleste på livagtige glimt fra årtusindfjerne verdner eller på gyldne skatte; dog kommer der også nyheder, som med ét ændrer vanlige opfattelser eller det éngang anerkendte. Den slags overraskelser er ikke forbeholdt fagfolk med virkeligt initiativ, de der opsøger chancen i fremmede, lokkende lande. Det er rigtigt, at mange deltagere i danske ekspeditioner gennem de senere år er kommet hjem med det helt nye og ukendte, som er enhver forskers drøm. Det samme kan ske for den, hvis arbejds-horizont begrænses af Vestjyllands klitrække og Bornholms østkyst – for nu at nævne de videst mulige rammer. Det viser i hvert fald eventyret om de mellem-neolitiske stendyngegrave.

Er det nu ikke en vel stærk betegnelse at anvende på nogle uanselige anlæg, hvorom der forøvrigt står så megen diskussion, at ikke alle tolker dem som grave? Udtrykket kan nok forsvares i betragtning af, at gravene endnu var ukendte, da Johannes Brøndsted 1938 skrev førsteudgaven af „Danmarks Oldtid“, at de lige akkurat blev nævnt, da samme værk kom i ny udgave tyve år senere, men at de nu bogstavelig talt myldrer frem. Når man derpå spekulerer over, hvad de nye fund betyder af ændring for væsentlige sider af kulturhistorien midt i vor yngre stenalder, bliver udtrykket nok ikke helt forkert.

Det hele begyndte 1952 med en lille artikel i tidsskriftet Kuml, hvor

Fig. 1. Ingen synlige spor i markoverflade røber, hvor de jyske stenaldergrave findes. Billedet er fra udgravningerne på Bondesgård i Torsted sogn, hvor ejeren 1961 stødte på sten ved pløjning; senere fandtes ved systematisk eftersøgning en større samling grave på marken foran jorddyngerne.

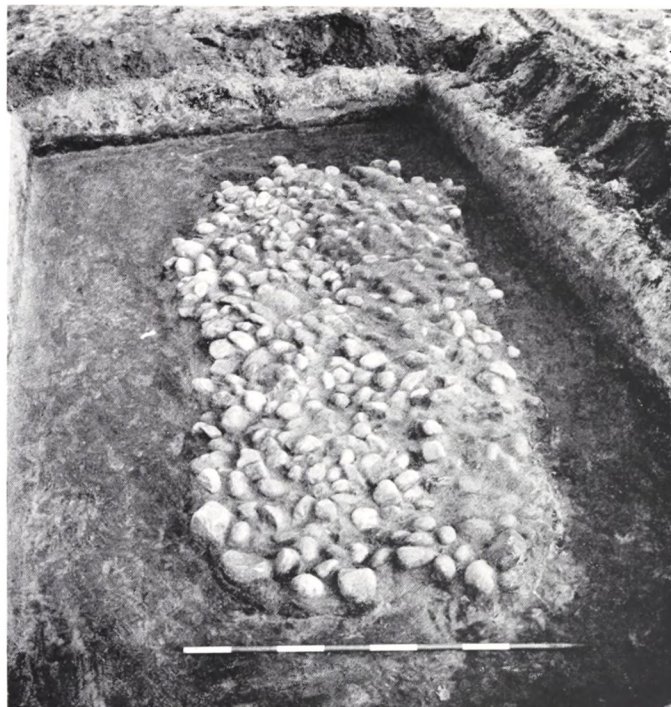

Fig. 2. En stendyng fra kom lige under lyngtorven, da man 1964 pløjede et stykke hede ved Herrup i Sevel sogn. På billedet til venstre ses, hvor tæt stenene ligger under overfladen; til højre er stendyngen helt afdækket.

museumsleder S. Vestergaard Nielsen, Års, beskrev nogle gådefulde stendynger uden høj – under flad mark, som det arkæologiske fagudtryk er. Efter de fundne flintøkser og mejsler tolkedes de som nogle af jættestuefolkets begravelser, der i denne enkle form havde holdt sig i mere afsides bygder, hvor man af en eller anden grund ikke havde tilstrækkelig med store, stenbyggede fællesgrave. Allerede få år efter skaffede en systematisk indsamling af materiale dog oplysning om tilsvarende fund fra flere jyske egne, således at der måtte være tale om en mere udbredt gravform. 1955 havde jeg det held at kunne undersøge et næsten uforstyrret anlæg – det skete på Bondesgård i Torsted sogn og for Ringkøbing Museum. Bortset fra de himmerlandske fund stammede nemlig hele materialet fra vågne folks beretninger om, hvad de havde set, når ploven stødte på sten, og der viste sig en flintøkse eller to mellem dem. Anlæggene lå i reglen lige under pløjelaget, således at de var særlig udsat for ødelæggelse. Det er for resten derfor, at man så sent er kommet på spor af dem, og at de fleste fund nu meldes fra midt- og vestjyske egne, hvor opdyrkningen er sat ind senere end så mange andre steder i landet.

Tilsyneladende fik man efterhånden rede på de nye stendyngegrave: de bestod som regel af mandslange gruber, skåret indtil en halv meter ned i undergrunden. Hullet var fyldt op med hovedstore og mindre sten, og det hele dækket med en flad dyng af lignende materiale. Men der byggedes ikke høj eller rejstes sten over graven.

Så var det, at en undersøgelse i Nørre Onsild ved Hobro bragte nye træk for dagen; her udgravede bestyrer Svend Søndergaard, Fyrkat

Mølle, nogle stendyngegrave, der lå samlet i grupper på besynderlig måde. I to tilfælde fandtes fire af de sædvanlige grave, der var anbragt parvis; mellem de to par – på en firkantet plads og afgrænset af smalle grøfter – lå gravgodset, en enkelt flintøkse. I grøfterne havde der antagelig i sin tid stået noget træværk. Senere blev der på samme mark bragt anlæg for dagen, hvor der kun var to grave og et lignende indgrøftet område med en flintøkse eller en mejsel. Problemet blev nu: skulle man søge selve begravelsen i de stenfyldte, ovale gruber eller ved den forsvundne trækonstruktion? I Aarbøger for nordisk oldkyndighed blev der i 1959 givet en samlet fremstilling af materialet og en slags vurdering af det. Listen omfattede nu mindst 55 grave fra 18 jyske lokaliteter – under forudsætning af, at man kunne tolke de mandslange gruber som begravelser. Da der ved de forskellige undersøgelser ikke var fundet sikre skeletspor, måtte man vente med svaret, til der meldte sig en ny chance for gravning. Den kom, og så kom der hurtigt flere, da man først havde lært at finde frem til dem.

Takket være især de sidste fem års undersøgelser er antallet nu mere end fem gange så stort som i 1959, og de mærkelige trækonstruktioner har man fundet spor af i 75 tilfælde. I modsætning til tidligere er praktisk taget alt det nye resultat af regulære udgravninger, hovedsagelig foretaget af eller for Nationalmuseet samt Ringkøbing Museum og med stor økonomisk støtte fra Carlsbergfondet og Statens Almindelige Videnskabsfond. Anstrengelserne har især været koncentreret om tre pladser i strøget Ringkøbing-Holstebro-Viborg. Ved Vroue syd for Skive har stud. mag. Erik Jørgensen gravet i flere omgange, og kun en halv

Fig. 3-4. Samme anlæg som på fig. 2, under fortsat udgravning. På fig. 3 er det øverste stenlag fjernet, hvorefter man ser to grave i baggrunden og det såkaldte dødehus forrest. Fig. 4 viser alle anlæg helt tomt for sten. Alle billeder er taget fra nordvest.

snest kilometer vestligere har vi ved Herrup i Sevel sogn den hidtil største af pladserne. Den tredje lokalitet ligger i Torsted, hvor undersøgelserne bliver foretaget med virksom bistand af en af sognets tidligere lærere, lokalhistorikeren Alfred Kaae, Ulfborg. Blandt de mange andre, som har hjulpet til i hele dette foretagende, bør især nævnes gårdejerne Kr. Knudsen, Bondesgård i Torsted, og Gunnar Hallum, Skank i Herrup. Men der har været arbejdet adskilligt flere steder; en vigtig forekomst har vi så langt mod øst som i Kastbjerg ved Hadsund, hvor Kulturhistorisk Museum, Randers, er i gang med omfattende gravninger.

Ingen af fundpladserne er endnu færdiggravede, men det er nok rigtigt at give en kort oversigt over, hvad der hidtil er nået, for sagen er vigtig. Lad os først se på et anlæg, som man i dag ville kalde typisk, d. v. s. med de enkeltheder, der oftest findes ved denne form for stendyngegrave.

Op til den store gravplads i Herrup lå indtil 1964 et lille stykke hede tilhørende Aksel Mundbjerg, Højgaard. Det havde ikke været pløjet i umindelige tider, men nu skulle det ske. Da Gunnar Hallum allerede var opmærksom på stenaldergravene inde på sin ejendom, fulgte han arbejdet og fik med lodsejerens velvilje sparet et lille stykke, da traktorploven fik fat i en tæt stenlægning. Senere på året blev den så undersøgt. Det viste sig, at der kun 10 til 20 cm under lyngskjolden (fig. 2) lå en næsten urørt pakning af hånd- til hovedstore sten, der dannede et nærmest rektangulært lag, 5,10 m langt i omtrent øst-vest og ca. 2 m bredt. Der var ingen spor af kunstig gravhøj hen over det, og nogle små iagttagelser viste med sikkerhed, at det oprindeligt må have ligget så nær overfladen, at de øverste sten har været synlige.

Efter at stenlægningen var fotograferet (fig. 2) og tegnet, blev der fjernet ét til to lag sten, og nu har man situationen på fig. 3. Nær kanterne ses undergrundens sand, men på tre steder er der stadig sten; mod øst tegner sig to ovale figurer, lidt over 1,5 m lange og 60–70 cm brede. Midt for dem og 80 cm vestligere ses en tredje stenlægning, rektangulær og temmelig regelmæssig, med en længde på 1,75 m. De to førstnævnte viste sig at være stenfyldt næsten til bunden, som lå 40 cm dybere. Der var dog færre sten nedefter, og nogen brolægning eller indramning sås ikke. Skelet eller oldsager var der ikke det ringeste spor af.

Den tredje, firkantede stenlægning bestod kun af ét til to lag sten, og blandt de nederste lå en smuk flintøkse, en af de såkaldte huulslebne tværøkser (skæftet og brugt som en moderne skarøkse). Men fylden var stadig blandet under både økse og sten. På tegningen fig. 5 er vist den oprindelige nedgravnings grænser, en nærmest rektangulær fordybning med afrundede hjørner; mærkeligt nok var den både længere og bredere end stenlægningen. I dens bund tegnede sig to ret svage grøfter med små stolpehuller og med en klar afsats imellem. Grøfterne

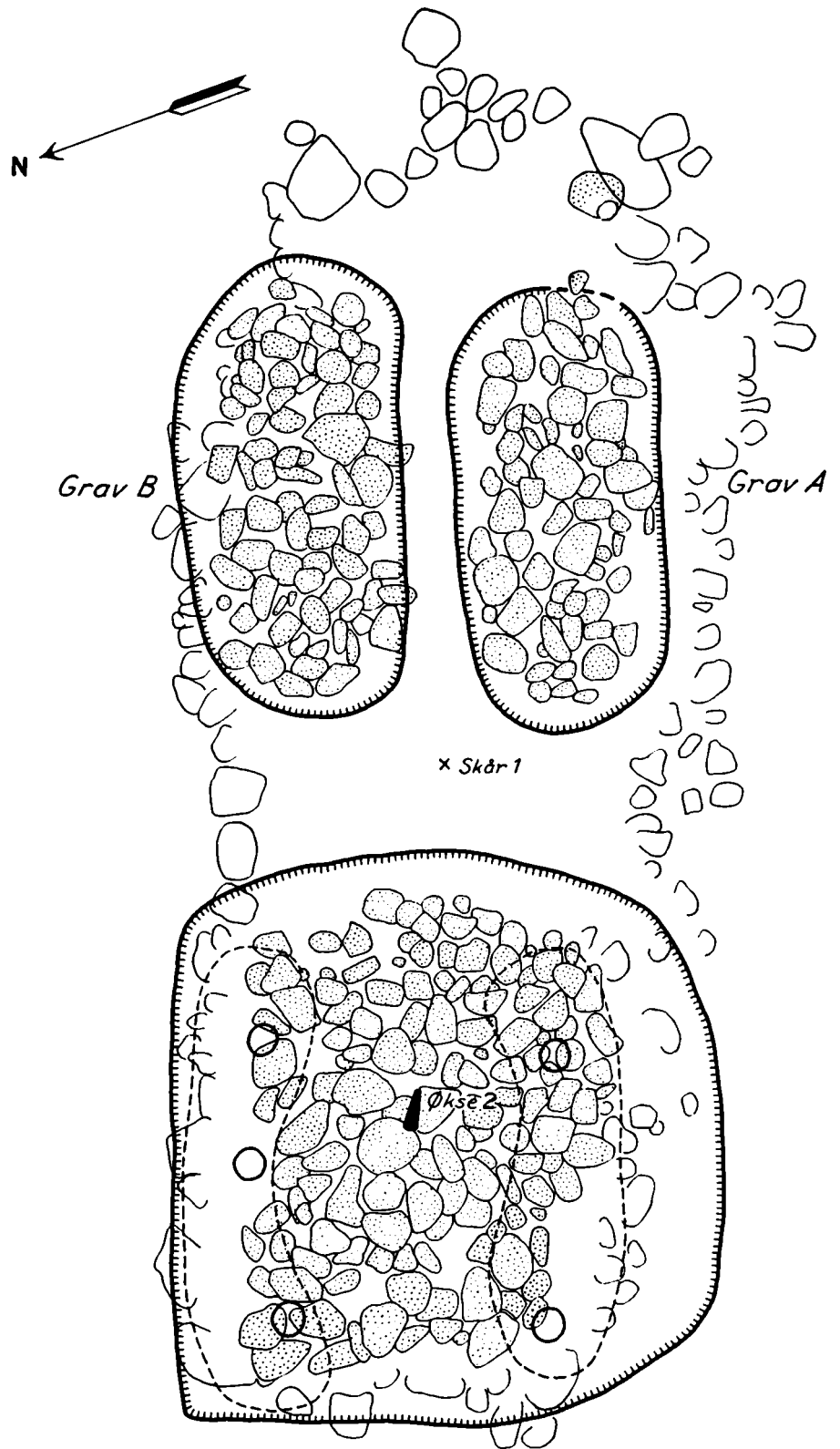

Fig. 5. Samme anlæg som på fig. 2-4. Det øverste stenlag er kun markeret med tynd omrids-linie, hvorimod de nederste stenlægninger er prikket, og nedgravninger i undergrunden står med kraftige linier.

var omkring 10 cm dybere end afsatsen og nåede indtil 43 cm ned i undergrunden.

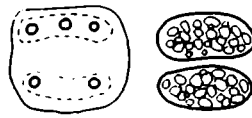
Det er nok på tide at komme med en forklaring på anlæggets forskellige dele, og her må man have hjælp af en række små iagttagelser fra lige så mange undersøgelser andetsteds. Stendyngegravene er nemlig stadig så fulde af gåder, at man gør klogt i at sige, at en sådan tolkning blot er den sandsynligste blandt flere muligheder. Med en enkelt undtagelse er der aldrig fundet sikre skeletspor, således at det strengt taget ikke er bevist, hvor selve graven var. Undtagelsen stammer fra Nørre Onsild ved Hobro, hvor der i en af de ovale gruber fandtes svage, men helt sikre spor af knogler. Blot var de så opløste, at selv Retsmedicinsk Instituts moderne metoder ikke kunne afgøre, om de stammede fra menneske eller dyr. Man kan således ikke ad denne vej løse problemet; men der er andre metoder. Sammenligner man de fundne kombinationer af gruber og trækonstruktioner (fig. 6), ser man, at det såkaldte normalskema har mange variationer. Der kendes enkelte eller parvise gruber uden andre anlæg; derimod kan der optræde tre, fire, ja op til seks gruber i direkte forbindelse med de såkaldte trækonstruktioner, men hidtil er de sidstnævnte ikke fundet alene. Altså må den mandslange, stenfyldte grube være vigtigst, og man må søge selve begravelsen her.

De nævnte trækonstruktioner kan da have spillet en rolle i forbindelse med ceremonier og kult ved gravlæggelsen. Det er vanskeligt at lave en forsvarlig rekonstruktion med de hidtidige gravnings-resultater. Hyppigst finder man enten to smalle grøfter eller en bred nedgravning med stolpehuller i bunden, temmelig svære for resten. Flere iagttagelser tyder på, at træet snart efter har været fjernet igen. I Herrup var nedgravningen således klart større end stenlægningen, og denne lå vandret hen over opfyldningen; det kunne man ikke vente, hvis træværket var rådnet på stedet og havde givet anledning til sammensynkninger. Af og til findes oldsagerne nede i grøfterne, endda helt på deres bund; heller ikke det kan forklares på anden måde, end at man har fjernet stolper og planker, før de øverste sten blev lagt på plads.

Hvad kan man ellers slutte af oldsagernes placering? I langt de fleste tilfælde finder man dem ikke i gravene, men spredt neden under eller mellem de andre stenlægninger. Men der er undtagelser: fem gange har der været anbragt én eller to flintøkser i den ovale grube, og da altid ude ved kanten og under stenkantningen. I sådanne tilfælde har der enten været tale om grave helt uden trækonstruktioner, eller også har disse været tomme. Og én gang lå der en flintøkse på sin „sædvanlige“ plads, medens den svære retøkse fra samme sæt var havnet blandt gravens øverste sten.

Man kan derfor tænke sig følgende: de såkaldte trækonstruktioner kan være rester efter en eller anden form for stillads eller dødehus, hvor gravlæggelsen oprindeligt har fundet sted. Efter en vis tids forløb flyt-

TYPISK ANLÆG

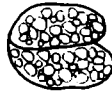

Herrup ix

VARIANTER

Torsted iv

Herrup iv

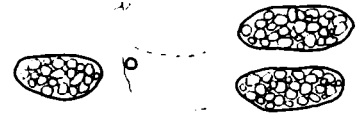
Torsted i

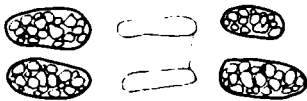
østerbolle i

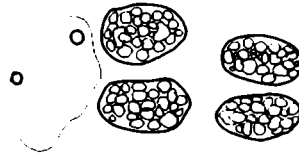
Torsted xvii

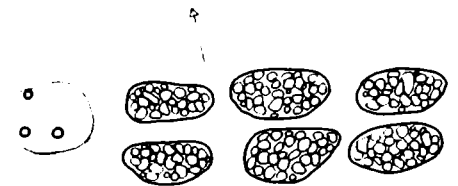
Torsted vii

Nr. Onsild ii

Herrup xiv

Herrup vii

0

5

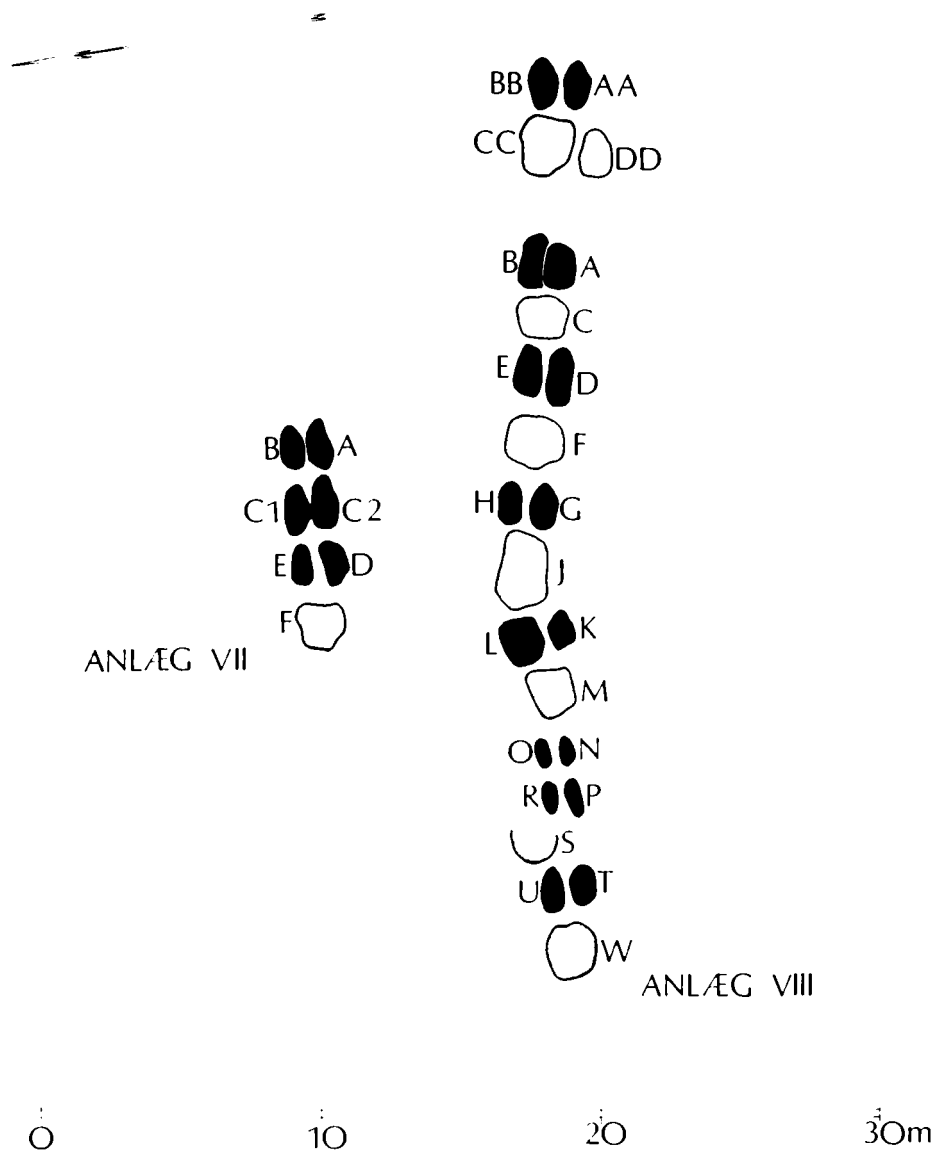
10m

Fig. 6. Skematisk gengivelse af forskellige former for stendyngegrave. De formentlige grave er vist stenfyldte, hvorimod de såkaldte dødehuses grøfter eller gruber står med tynde streger. Nordpilen viser, at anlæggene ikke har nogen fast orientering.

tes benene til den mandsslange nedgravning, og den døde tænkes nu ikke længere at have brug for sine våben og redskaber, som derfor bliver liggende. Dødehuset anvendes kun så ofte, som der findes grave lige omkring det, altså normalt to gange; det frister unægtelig til at opfatte de små anlæg som familiegravsteder, selv om der mangler enhver antydning af de gravlagtes køn. Hvorom alting er, den svære trækonstruktion fjernes igen, dens plads dækkes med et enkelt lag sten, og i nogle tilfælde lægger man en fælles stendynge hen over det hele; graven er lukket.

Den lille gruppe på én til seks grave og ét dødehus hører sammen.

Fig. 7. To større anlæg fra Herrup-gravpladsen i Sevel sogn set i rigtig indbyrdes forhold. Gravene er sorte, dødehusene er vist med grå farve.

Nu viser det sig, at disse smågrupper kun sjældent ligger isolerede, men flere sammen og da oftest anbragt i små rækker: to, tre, fem, ja op til syv anlæg har ligget efter hinanden i en stribe (fig. 7); i sidstnævnte tilfælde (Herrup) var den 33 meter lang. Noget sådant har man ikke set før herhjemme, ja for den sags skyld heller ikke i vore nabolande. Det er dog ikke sikkert, at man skal lede efter fremmede forbilleder. De fortsatte gravninger på Herrup-pladsen gav i september 1966 en ny oplysning. To gange fandt man her sluttede grupper af grave og dødehuse, der efter oldsagerne at dømme må være de hidtil ældste stendyngegrave. I hvert tilfælde var der tre dødehuse med henholdsvis seks og syv grave, arrangeret i de sædvanlige grupper, men side om side i stedet for i forlængelse af hinanden. De lange rækker kan derfor være en lokal dansk udvikling.

Vi er ikke færdige med den mærkværdige gravform endnu. De lige

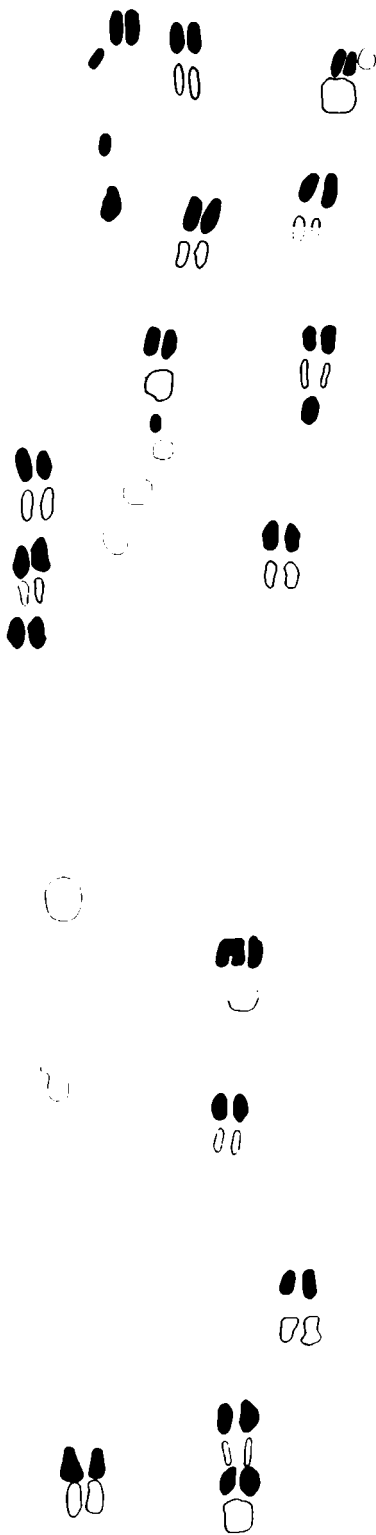

Fig. 8. Den nordlige del af gravpladsen på Bondesgård i Torsted sogn. Nord opøfter.

omtalte grupper på op til 16 grave kan træffes i større samlinger, de egentlige gravpladser. De er også anlagt efter et vist system. Smågrupperne findes spredt langs en linie med omtrent samme orientering som de enkelte grave. Til gengæld kan det være nord-syd på én plads, øst-vest på en anden. Snart ligger grupperne i hinandens forlængelse, snart side om side; hidtil har bredden af en sådan plads ikke været over 40 meter, normalt er den mindre. Alligevel kan man tale om linie-gravpladser, for længden kan nå op på mange hundrede meter. Endnu er det ikke lykkedes at få indkredset en eneste af disse gravpladser, skønt Herrup er mindst 600 m lang (her ses forresten to af de store linier, der skærer hinanden i en vinkel på ca. 60 grader); i Torsted er to oprindelig adskilte forekomster (Bondesgård og Ristoft) smeltet sammen med en ny og tredje plads ved ejendommen Øster Ristoft til en linie på knap 1200 m. Men i Vroue arbejder Erik Jørgensen allerede med en næsten 1,7 km lang række af grave.

Opgaven er således ved at vokse betænkeligt, men den må løses. Der er ikke anden vej end at gennemsege områderne systematisk. Men man må huske, at gravene ikke er synlige over jorden, og at mange anlæg er ødelagt eller beskadiget i ældre tid ved markarbejde, selv om det har vist sig, at de ikke er så svære at genfinde. Her er faktisk tale om et helt nyt problem i dansk arkæologi; skal man nå til et rimeligt resultat, må hele arbejdet lægges rationelt an, og det må gennemføres efter lidt andre principper, end man sædvanligvis ser berømmet som moderne arkæologiske arbejdsmetoder. Her gælder det lige fuldt den store oversigt som detaljerne i det enkelte dødehus, og derfor må man ligesom ved nogle af jernalder-bopladserne tage både maskinkraft og redskaber af teske-størrelse i brug. Først i 1966 fandt vi frem til, at traktorpløjning på en særlig måde og oprensning af hver tredje fure var både den pålideligste, hurtigste (og derfor billigste) måde at få lokaliseret de store gravfelter. Med sædvanlige metoder og med alt for stædig koncentration om detaljerne har man ingen mulighed for at nå igennem med en løsning.

Hidtil er kun en ringe del af Torsted-pladsen virkelig undersøgt sådan, at man kan forsvare at komme med en plan. Fig. 8 viser den nordlige del af et 8000 m² stort areal på Bondesgård. Her ligger 40 grave i de ovenfor omtalte smågrupper og i indtil tre rækker, ialt 86 meter i længden. Den eneste virkelig ondartede forstyrrelse er en temmelig stor nedgravning fra vistnok jernalder, hvorved et ukendt antal stenaldergrave er ødelagt. Syd for den store gruppe har man så et 83 m langt fundtomt område, før der kommer et isoleret anlæg; ca. 200 m længere mod syd følger nye grave, men ind imellem findes et endnu ikke gennemført areal samt – hvad der er værre – en ny vej, som ikke uden videre kan pløjes op.

Man har nok tidligere lagt mærke til, at enkeltgravsfolkets og bronzalderens gravhøje kunne ligge i rækker; de fulgte gamle vejlinier,

Fig. 9. Et 20 cm højt øskenkar fra Herrup-gravpladsen. Det er et usædvanligt stykke stenalderkeramik med specielle nordjyske stiltræk. Karret fandtes i et dødehus, som lå side om side med to andre; i dem begge var et lerkar af lignende form og med næsten samme ornamentik. Til karret hører et hvælvet låg (Nationalmuseet).

sagde man gerne. Men rette linier – og så lange – har man ikke set tidligere. Hvad der ligger bagved, ved vi ikke. Til gengæld bliver der gradvis mere klarhed over andre forhold. Gravpladserne kan være temmelig omfattende, ikke bare målt i kilometer. For kun fire år siden blev Torsted-fundet anset for usædvanlig stort. Dengang kendte man her 18 grave; efter udgravnings-sæsonens slutning i 1967 er vi oppe på 88 grave, og der er flere endnu. Herrup er allerede større, idet man foreløbig kender til 112 begravelser, men heller ikke her er vi færdige, så det er måske klogt at gemme de stærke udtryk lidt endnu.

Spørgsmålet om stendyngegravenes præcise alder inden for yngre stenalder og problemet om, hvilken kultur- og folkegruppe de tilhører, burde ikke diskuteres lige så meget. De efterhånden talrige oldsager fra grave og dødehuse har afgjort sagen. Fundene består hovedsagelig af flintredskaber; svære og de såkaldte tyndbladede økser, huulslebne

tværøkser, mejsler og flækker er almindeligst (fig. 11). Længe kendte man ikke til våben og smykker, ligesom lerkar var påfaldende sjældne. Netop de sidste års gravninger har hjulpet lidt på det forhold. Således fandtes der i 1966 tre gange en stridsøkse liggende på plads i dødehuset; gradvis er også antallet af lerkar forøget, selv om der ofte kun er små og opløste brudstykker tilbage. Smykker er mærkelig nok kun fundet én gang med sikkerhed, og nu har vi ikke længere den undskyldning, at nogle små ravperler let kan overses, når fundet bliver taget op af ikke-sagkyndige.

Både perler, lerkrukker, våben og værktøj tyder på den sene tragtbæger- eller jættestuekultur. Tiden er også klar; de fleste anlæg hører til i slutningen af mellem-neolitisk tid (jættestuetid, hvis De foretrækker den gamle betegnelse). Fra midten af perioden er der kun få fund, og sidste sommer fandt vi for første gang – vi var i det hele meget heldige det år – sikre fund fra et lidt ældre afsnit (fig. 9–10). Man deler normalt den mellem-neolitiske tid i fem perioder, og man fik med ét rykket de ældste stendyngegrave tilbage fra periode III til periode II. Det betyder, at man nu kender stendyngegrave fra fire af disse pe-

Fig. 10. Ikke mindre elegant er det samtidige hængekar fra en anden grav i Herrup. De kraftigt indstemplede mønstre har oprindeligt været udfyldt med hvidt eller andet farvestof, således at stykkets nuværende udseende giver et mindre korrekt billede af, hvad oldtidens pottemager tilsigtede. Højde 17 cm. (Nationalmuseet).

rioder, d. v. s. gennem en tid, der antagelig svarer til lige så mange århundreder. Når f. eks. alle fire tidsafsnit er repræsenteret på den store Herrup-plads, må det tyde på kontinuerlig bosættelse i én og samme bygd gennem så lang en tid.

Hvordan man end tolker de enkelte anlæg (grave og dødhuse), beviser det samlede materiale, at den sene tragtbægerkultur er smukt repræsenteret også i Midt- og Vestjylland, hvor man blot for en snes år siden mente det stik modsatte. Dens folk skulle være trængt bort af de indvandrede enkeltgravsfolk, hvis lave gravhøje findes i de selvsamme jyske strøg. Forholdet mellem de to stenalderfolk har gennem mange år hørt til et af de vigtigste problemer i denne del af vor oldtid, så det tør siges at bringe uorden i mange smukke teorier, når man nu skal acceptere det forsknings-resultat, at de to folk har eksisteret side om side gennem i hvert fald hele den senere del af mellem-neolitisk tid.

Man ser ofte tegnet et dramatisk billede af datidens befolkningshistorie, hvorefter de fremmede enkeltgravs-stammer som et vældigt krigersfolk gør sig til herrer i landet; de dominerer udviklingen videre gennem sen-neolitisk tid og frem til den rige bronzealder. Efter samme opfattelse bliver de gamle jættestuefolk enten fordrevet eller må friste en underklasses kår. Men det arkæologiske kildemateriale er énsidigt og nok for spinkelt til mere end formodninger. Med fuldt så megen ret kunne man i dag skitsere forholdet mellem de to store folkegrupper i Jyllands stenalder på den måde, at det gamle jættestuefolk mod slutningen af perioden repræsenterer en bofast og økonomisk stærk bondebefolkning, selv i de midt- og vestjyske egne. Ind imellem deres bygder lever grupper af fattige fårehyrder – det jyske enkeltgravsfolk.

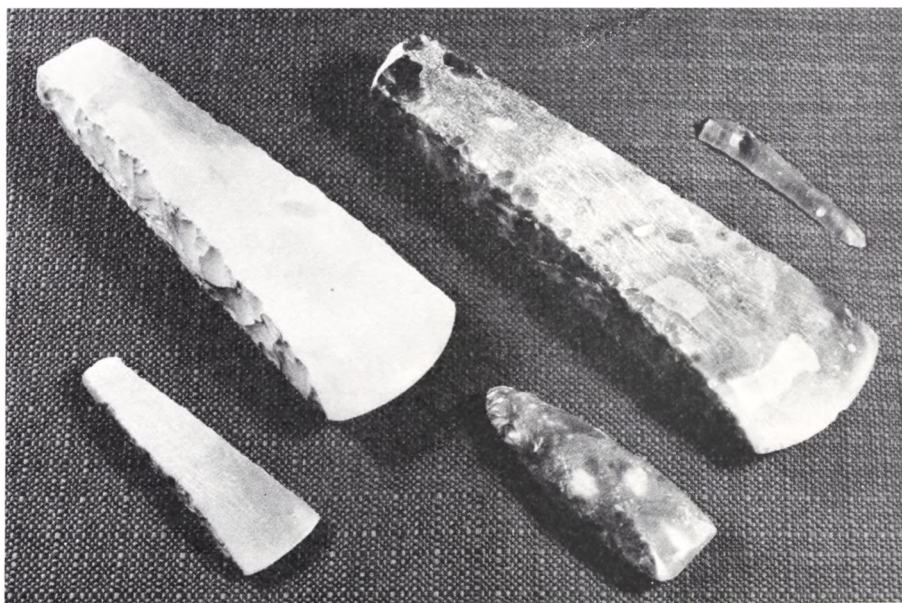

Fig. 11. Et sæt flintredskaber fra et enkelt dødehus (Bondesgård i Torsted), bestående af to svære økser, slank og huulslebent tværokses samt en slække. Alt er kvalitetsarbejde og af udsøgt flint; bedre værktøj kendes ikke fra de rige østdanske jættestuebygder. Største økse er 27 cm lang. (Ringkøbing Museum).

Muhammedanske kvinder i det sydlige Philippinerne

Af INGER WULFF

Muhammedanske kvinder – mon ikke disse ord hos de fleste mennesker vil fremkalde et billede af noget, der nærmest ligner en omvandrende tøjbyldt, en kvinde indhyllet i en løs, vid overdragt, som tildækker hele skikkelsen, selv ansigtet, hvis den da ikke er suppleret med et særskilt slør, som kun lige giver hende mulighed for at se ud uden selv at blive set. Og så forøvrigt en kvinde, som sjældent går uden for sit hjem, hvor hun opholder sig i en særskilt del af huset, haremet. Der lever hun sin hele tilværelse i afsondring, ingen mand, ud over hendes ægtemand og allernærmeste familie, får adgang dertil.

Denne forestilling er ikke ubegrundet, omend der i nutiden mange steder inden for Islams verden allerede er sket og stadig sker ændringer i kvindens livsmønster. Men også selv om man ser bort fra den forandring, som den moderne udvikling bringer med sig, er det rimeligt at

Fig. 1. De sidste forhandlinger om betaling af „brudepris“ finder ved et bryllup sted på den første af de tre dage, brylluppet varer.

Fig. 2. Yakankvinde i den fulde yakan-drugt: Udenpå benklæder og bluse bæres et skørt, om hvilket er bundet et tørklæde. Den sorte bluse er af gammel type med farvede broderier; nu til dags er blusen i stedet udsmykket med en mængde metalknapper. På venstre hånds ring- og lillefinger bæres neglefoderaler af sølv. Hatten bruges af både mænd og kvinder.

understrege, at et sådant billede ikke er fuldgyldigt. Alene af den grund, at tilsløring og afspærring af kvinden ikke oprindelig hørte til inden for Islam. Først da denne religion med eksplosiv kraft trængte frem ud over Arabien, optoges disse oprindelig byzantinske elementer i islamisk kultur og bragtes videre med religionen – mod vest så langt som til Atlaslandene, mod øst til Indien. Længere mod øst nåede den tætte tilsløring ikke; religionen derimod fortsatte sin vej til Indonesien, Malaya og Philippinerne. Hvor mange er mon klar over, at SØ-Asien talmæssigt udgør en meget stor del af Islams område – næst efter Pakistan er Indonesien det land, som tæller flest muhammedanere. Både der og i Malaya er den den herskende religion.

Anderledes gik det på Philippinerne. Hertil kom i 16. århundrede spanierne som kolonisatorer, og de så det som deres opgave der at plante korset. Sammen med de spanske soldater trængte de katolske præster frem, og de bidrog ikke uvæsentligt til, at den spanske krone og Romerkirken i løbet af utrolig kort tid stod som øverste myndigheder over næsten hele øgruppen. Men i den sydlige del af Philippinerne stødte spanierne på forbitret modstand. Her havde Islam allerede i løbet af de foregående halvandet- til tohundrede år sat sig godt fast. For en meget væsentlig del af befolkningen på Philippinerne næststørste ø, Mindanao, og for næsten hele befolkningen på Sulu-øerne – strækkende sig mellem SV-spidsen af Mindanao og Borneo – var Islam den eneste sande tro, som man absolut nægtede at udskifte med Kristendommen. Spanierne, som kun godt et halvt århundrede tidligere havde fortrængt maurerne og den islamiske religion fra deres hjemland, forsøgte at gøre det samme her, men ikke med det ønskede resultat. Op gennem århundrederne fortsattes kampene med skiftende held – men det var først kort før Amerika i 1898 overtog Philippinerne, at spanierne militært nogenlunde besejrede disse folk, og religiøst overvandt de dem ikke.

Spanierne omtalte under ét de muhammedanske folk på Philippinerne som moroer – det samme ord som maurer. I virkeligheden drejer det sig dog om flere forskellige grupper – fire større og nogle mindre – som hver har deres særlige sprog, og som også kulturelt afviger fra hinanden.

Lige ud for sydvestspidsen af Mindanao ligger øen Basilan, omtrent af størrelse som Lolland. Hvis man besøger markedet i den lille by Lamitan nær nordøst-kysten af denne ø, vil man se et broget folkeskue. Der er selvfølgelig først og fremmest byens egen befolkning, hvoraf de fleste er kristne, indvandret fra andre dele af Philippinerne, hvortil kommer nogle moro'er, eller muslimer, som de foretrækker at blive kaldt. Men desuden har markedet tiltrukket forskellige muhammedanske folk fra andre dele af øen. Der er f. eks. samal'er – både mænd og kvinder i vide benklæder – en fiskerbefolkning, som lever ved kysterne, og som kommer for at sælge deres fisk. Men mon ikke man vil lægge mest mærke til nogle ret små og spinkle kvinder klædt i en meget sær-

præget dragt: et par benklæder, som nok foroven er forholdsvis vide, men hvis ben er meget snævre, og en meget stramtsiddende sort bluse, pyntet med et væld af metalknapper – hvis de da ikke bærer samalkvindernes noget løsere bluse, som nu er mere moderne blandt dem. Det er yakankvinder, som er kommet ned til byen fra det indre af øen, nogle måske ledsaget af deres mænd, der er klædt i næsten samme dragt, yderligere suppleret med et op til 15 m langt rødt bælte. De er kommet for at købe ind og for at sælge deres grøntsager, frugter eller måske det smukke, hjemmevævede sribede stof, hvoraf deres benklæder eller i hvert fald buksebenene er lavet.

Det var på markedet i Lamitan, jeg første gang så yakankvinder. Senere fik jeg rig lejlighed til at lære dem nærmere at kende, idet jeg i to perioder har opholdt mig på Basilan netop for at studere disse folk. Første gang var i 1960–61. Jeg boede da først en kort tid i Lamitan hos Datu Unding, tidligere yakanernes absolutte overhoved, og stadig en meget indflydelsesrig mand blandt dem, også nu hvor de mer eller mindre er underlagt regeringen. Senere flyttede jeg ca. 13 km uden for byen til en evangelisk missionsskole, hvor jeg boede godt 3 måneder. Anden gang jeg var på Basilan var i 1964–65, og denne gang boede jeg i 10 måneder hos en yakanfamilie et par km længere ude end skolen. Ejeren af huset, jeg boede i, var imam, muhammedansk „præst“.

Yakanerne er en af de mindre, muhammedanske grupper, og det mærkes, at man er langt fra Islams centrum. Ikke alle af religionens forskrifter er trængt lige godt igennem. Der er f. eks. næppe nogen yakan, som beder de foreskrevne fem gange om dagen. At man med en vis ret kan betegne imamen som præst, viser også en afvigelse fra ortodoks Islam, som ikke kender noget præsteskab; imamen er dér kun leder af bønner. Hos yakanerne er hans funktioner og hele stilling imidlertid ændret så meget, at det ikke er helt uberettiget at omtale ham som præst. Til gengæld er mange gamle skikke bevaret og anses af yakanerne for at være en del af Islam. At dette er muligt er i og for sig ikke så mærkeligt, for ganske vist lærer de fleste yakaner som børn at læse Koranen, men de lærer at læse den på arabisk uden samtidig at lære dette sprog. Det er derfor ikke underligt, at de har en højst uklar forestilling om, hvad den hellige bog egentlig indeholder. Der er ingen tvivl om, at en muslim fra f. eks. Arabien eller Ægypten ville have svært ved at godtage yakanerne som rette trosfæller. Men yakanerne selv har ingen ide om, at deres religion er blevet stærkt opblandet med ældre elementer; de selv anser sig for gode muhammedanere.

Yakanerne lever i det indre af øen. Husene, der er hævet hvedet et par meter over jorden, ligger spredt, ikke i samlede landsbyer. Det er oftest svært at afgøre, hvornår man forlader én bebyggelse og går ind i den næste. Det afgørende er, hvilken moské – langgal, kalder yakanerne den – man hører til. Den imam, som står i spidsen for langgal'en, er menighedens såvel religiøse som verdslige leder.

Fig. 3. Ung yakanmoder med sit barn. Hun selv er i yakandragt i mere moderne udformning, d. v. s. yakanbenklæder af sort stof med ben af hjemmevævet sribet stof og en løsere bluse. Den lille pige er i kjole.

Fig. 4. Yakanernes langgal leder ikke umiddelbart ved sit udseende tanken hen på en moské. Den har ingen minaret, en lille bambustromme, som hænger ned fra taget benyttes til at kalde til gudstjeneste. Til højre en udbygning, som angiver bederetningen, retningen mod Mekka. Som i beboelseshusene er væggene af planker eller flettet af ud-bankede spanskrør.

Fig. 5. Et par kvinder på vej hjem fra besøg et par kilometer fra deres hjem. De fulgtes med flere kvinder men var uden mandlig ledsagelse. Den ene rider med sin datterdatter på en vandbøffel, yakanernes vigtigste husdyr, der benyttes som træk- og lastdyr.

Yakanerne lever først og fremmest af agerbrug med bjergrisen, der ikke kræver kunstig vanding, som vigtigste afgrøde. Det er vist en almindelig forestilling, at folk i Østen så at sige udelukkende lever af ris, men yakanerne supplerer i høj grad risen, dels med fisk, men også med andre afgrøder: majs, søde kartofler, kassava m. m. Det kan dog ikke nægtes, at det er risen, der sættes højst, og netop i forbindelse med risdyrkingen er mange gamle før-islamiske ritualer bevaret, men opfattes nu som en del af Islam.

Men hvis man i øvrigt vil tage et enkelt eksempel på, i hvor høj grad gammel levevis har kunnet bevares, kan man måske ikke vælge noget bedre end at se på kvindernes liv.

Yakankvindernes dragt er allerede omtalt, og den leder jo ikke ligefrem tanken hen på muhammedansk dragt. Det er ikke blot det, at ansigtssløret mangler, men ligesåvel at dragten, stram som den er, på ingen måde tilslører skikkelsen.

Lige så ukendt som tilsløringen er haremet – en særlig afdeling i huset for kvinderne. Et yakanhus giver ingen plads for en sådan institution. Det består blot af ét stort rum, hvor man om natten udlægger sove-måtter, i reglen ovenpå madrasser, og her sover både mænd og kvinder, husets egne beboere, men også ofte tilfældigt besøgende. Køkkenet er i reglen en lille udbygning sammenbygget med beboelsesrummet, men det er ikke aflukket, og der er intet i vejen for, at en kvinde, der er i færd med madlavningen, kan tage livlig del i samtale med både husfæller og eventuelle besøgende i det store rum. Den skarpe adskillelse i en mands-

og en kvindeverden, som er så typisk for den islamiske verden, mangler her, og den ville også kræve en omfattende ændring i kulturen, da den er ganske uforenelig med den måde agerbruget drives på. Sagen er, at der inden for dette det vigtigste erhverv er meget ringe arbejdsdeling mellem kønnene. De hårdeste arbejder er ganske vist forbeholdt mændene: rydningen af jorden – hvormed kvinder dog undertiden kan hjælpe – og pløjning. Men resten af arbejdet, såning, lugning og høst, kan lige godt udføres af mænd som af kvinder, og oftest arbejder de sammen. Også når man senere skal bruge risen, er det almindeligt, at manden hjælper sin kone med at afskalle den. Derimod vil han sjældent hjælpe med den egentlige madlavning. Men gælder det om, i forberedelse af større fester at bage de yndede riskager, så samles både mænd og kvinder rundt omkring fra i arbejdet – og bagningen bliver en fest i sig selv. – På andre punkter er der arbejdsdeling mellem kønnene, det er f. eks. mændene, som fremstiller reb, mens kvinderne fletter måtter og væver, medens kurve fremstilles af begge køn. Syning er vel også i reglen kvindernes sag. Og dog – i det hus, hvor jeg boede, var der i nogle dage deponeret en symaskine, og den blev flittigt brugt af begge køn. F. eks. sad imamens svigersøn og syede tøj til sin lille dreng, hvorimod hans kone syede bluse til sig selv.

Hvor kvinder spiller en så væsentlig rolle i arbejdet sammen med manden, er det naturligt, at hun har frihed til at gå omkring, som hun

Fig. 6. Yakanhus. Væggene er enten, som her, bygget af planker, eller de er flettet af udbankede spanskror; taget er af græs eller palmeblade. Manden til højre i typisk yakanragt: benklæder af sribet, hjemmevævet stof, hvid trøje og et 15 m langt rødt bælte. Han er en af de få yakanmænd, som endnu har langt hår, vundet om hovedklædet.

Fig. 7. Yakankvinde tærsker den nyhøstede ris med fødderne. Det er meget almindeligt, at kvinderne, især når de arbejder, tager blusen omvendt på, så den er åben i ryggen i stedet for foran.

Fig. 8. Efter tærskningen hældes risen i en sæk til opbevaring.

lyster. Hun tager som allerede nævnt undertiden ned til markedet, hun går på besøg. Og hun går ned til det lille vandfald, som for både mænd og kvinder er bade- og vaskeplads, hvor snakken går livligt. Selv om man således omgås frit er der dog restriktioner: en mand må ikke så meget som røre en kvinde, bortset fra sin kone eller allernærmeste familie. Det blev sagt mig, at unge ugifte kvinder tidligere ikke kunne forlade huset, men for de gifte kvinder havde der heller ikke da været nogen restriktioner i den retning. Inden for landsbyen, som godt kan strække sig over en kilometer og mere, kan kvinder udmærket gå alene, og undertiden også til naboområder, men hvis de skal noget længere væk, vil i reglen flere følges ad, hvis de ikke har en mand med. Men det er ikke noget specielt for yakanerne, eller for den sags skyld for de muhammedanske folk på Basilan. Ganske det samme er tilfældet blandt de kristne filippinere.

Udover kvindernes tilsløring og afspærring er vel det, folk oftest forbinder med Islams kvinder, at en mand har lov til at have fire koner. Her er yakanerne mere i overensstemmelse med islamisk skik og brug, ja, de er endda gået et skridt videre, for de kender ikke begrænsningen til fire koner. Men ét er teori, et andet praksis, og i praksis spiller denne afvigelse uhyre ringe rolle. De fleste mænd har kun én kone, og kun meget få har flere end to. Det er heller ikke sådan, at en mand blot kan tage en kone mere, når han får lyst, nej, han må først spørge den første, og har han allerede to koner, må han have begges tilladelse til at tage en tredje, og så fremdeles. Til gengæld må man ikke nødvendigvis forestille sig, at de lever i fjendskab. Oftest vil de måske nok i reglen leve forholdsvis neutralt, hver kone vil have sit hus. Men at et samarbejde kan finde sted, når det gælder, oplevede jeg et ejendommeligt eksempel på. En nat blev en mand skudt i et hus ikke så langt fra, hvor jeg boede. Denne mand havde to koner, og boede netop på det tidspunkt hos den ene kones moder; også svigermoderen blev, utvivlsomt ved et uheld, dræbt. Efter yakan – og islamisk – skik skulle begge begravelse finde sted den følgende eftermiddag. Den dræbte mand blev ført til det sted, hvor han egentlig havde sit hjem, og blev begravet der, og hans kone kom ikke med til hans begravelse, men blev tilbage for at deltage i moderens begravelse. Hvad der imidlertid var det overraskende var, at den der stod for sidstnævnte begravelse, var den anden kone. Hun blev således også afskåret fra at komme med til sin mands begravelse, fordi hun arrangerede sin medhustrus moders begravelse.

Endnu en ting, som de fleste vist forbinder med islamiske kvinders stilling er, at manden let kan forstøde sin kone, medens det for hende er overordentlig vanskeligt at opnå skilsmisse. Hos yakanerne er skilsmisse ret almindelig, men adgangen dertil er ikke så ensidig på mandens side. Selv om det måske ikke er helt så let for konen, har hun dog heller ikke alt for store vanskeligheder ved at opnå skilsmisse. I de par tilfælde jeg havde på nærmere hold, var det konen, som ville skilles.

Fig. 9. Udsigt over en rismark, hvor to kvinder og en mand (i baggrunden) netop er begyndt at høste. Bag rismarken kokospalmer, som får stadig større betydning for yakanernes økonomi. idet salg af den af kokosnødderne udvundne kopra er en væsentlig indtægtskilde.

Noget andet er, at når der bliver tale om skilsmisse, hvad enten det så er manden eller konen, som ønsker det, så vil familien gøre alt, hvad de kan, for at mægle, og meget ofte lykkes det. Lykkes det ikke, og parret virkelig bliver skilt, vil børnene i de fleste tilfælde blive hos moderen, omend der ikke er nogen faste regler herom – i modsætning til almindelig islamisk lov, at kun små børn bliver hos moderen, mens større bliver hos faderen.

I tidligere tid var det forældrene som bestemte, hvem deres børn skulle giftes med, og det gælder for en stor del endnu. Men på det punkt er vilkårene lige for sønner og døtre. Forøvrigt kan de i reglen nægte at gifte sig med den, som forældrene har valgt. Initiativet udgår fra mandens forældre. Med et passende følge af slægt og venner op søger de den unge piges forældre, medbringende en stor bronzegong. Bliver denne ikke inden tre dage returneret, er alt godt, så er også pigens familie interesseret i en forbindelse, og man kan gå over til forhandlinger om de nærmere betingelser – forhandlinger, som ofte kan tage sin tid, ikke fordi man i og for sig behøver at være så uenige, men det hører nu engang med til spillets regler, og begge parter ville føle sig lidt snydt, hvis det gik for hurtigt. Det, man i første række skal afgøre, er, hvor meget manden og hans forældre skal betale. Det er nemlig ikke billigt for ham at blive gift. Først og fremmest skal han betale en brudepris, som består af to dele: den ene, mahal (arabisk mahr), går i overensstemmelse med islamisk ret til bruden; hos yaka-

Fig. 10. Ung pige ved den fest, som afslutter Koran-undervisningen. Hun må herunder demonstrere sin færdighed i at læse Koranen, som i reglen er anbragt på en pude. Til venstre for hende sidder hendes lærerinde. Den unge pige er udstyret som en brud, både hvad angår dragt, og hvad angår ansigtsbemaling.

nerne dog med den indskrænkning, at den kun er hendes, så længe hun ingen børn har; får hun børn, går den over på dem. Dertil kommer hos yakanerne en sum, som betales til brudens forældre. Den spiller en rolle ikke blot ved indgåelse af ægteskabet, men også ved dets eventuelle opløsning. Såfremt manden ønsker skilsmisse, eller hvis parret er enige om at skilles, så vil brudens forældre beholde den. Men er det bruden, som ønsker ægteskabet opløst, må denne del af brudeprisen betales tilbage. Og endelig er det brudgommen, som må afholde alle udgifter i forbindelse med brylluppet, der står i brudens hjem eller hos hendes familie. Ikke desto mindre har brudgommen ikke noget at skulle have sagt ved brylluppet, han kan ikke invitere gæster, kommer der nogle af hans venner eller slægtninge, må de blot hjælpe til og så i øvrigt gøre sig så lidt bemærket som muligt. Skulle de på en eller anden måde komme til at støde brudens familie, må de betale en stor bøde. I øvrigt er betegnelsen „brudepris“ egentlig uheldig, idet den måske kan misforstås. Der er ikke på nogen måde tale om, at manden køber en kone, som bliver hans ejendom. Brudeprisen svarer nærmest til den medgift, som i tidligere tid herhjemme var en forudsætning for, at en kvinde kunne gøre et passende parti, blot er det altså hos yakanerne manden, som må erlægge den. De forholdsvis få engelsktalende yakaner omtaler den da også netop som „dowry“.

Et yakanbryllup varer tre dage, men der skal også være tid til, at parret kan blive gift både ved en islamisk handling og efter de gamle før-islamiske ritualer. Den islamiske vielse finder sted på andendagen og er forøvrigt også noget misforstået. I sine træk røber den tydeligt, at den har sin oprindelse i den rent retslige underskrivelse af ægteskabskontrakten, som foregår hos dommeren og er en sag mellem brudgommen og brudens repræsentant, medens bruden selv ikke er tilstede. Men hos yakanerne har den fået en religiøs drejning med imamen og brud-

gommen som de aktive personer. Bruden sidder ganske vist i samme rum, men spærret inde i en slags telt, så hun nok kan høre, hvad der foregår, men ikke ses. Den tredje dag finder så de oprindelige bryllups-ceremonier sted, hvorunder brud og brudgom sidder ved siden af hinanden. Det er også her imamen, som leder handlingen, eller rettere helst en anden imam; det er lidt fattigt, hvis man kun har én imam til brylluppet.

Det er klart, at et sådant tre-dages bryllup er en bekostelig affære, de mange gæster skal jo bispises alle tre dage. Brudgommen har dog en mulighed for at slippe billigere. Hvis han nemlig kan overtale bruden til at løbe bort med sig, vil der kun blive holdt et én dags bryllup, som selvfølgelig i sig selv er væsentlig billigere. Dertil kommer, at også brudeprisen bliver betydelig mindre – det er en skam for pigens familie, og derfor kan de ikke kræve så meget.

I begyndelsen vil det nygifte par i reglen bo hos den ene parts forældre, men senere vil de selv bygge et hus, og det kan ske enten på mandens eller på konens jord. Der er ingen regler for, hvor man skal bo, det er helt og holdent et spørgsmål om, hvad parret selv ønsker – og det kan meget vel være konens ønske, som bliver afgørende. Det kan betyde, at den ene part må flytte langt fra sit hjem, for man kan lige så vel hente sin ægtefælle fra et fjernt liggende sted, som man kan gifte sig med sin nærmeste nabo. I tilfælde af skilsmisse er det den af parterne, som bor på ægtefællens jord, som må fortrække.

Som det er tilfældet inden for ortodoks Islam har kvinden sin private ejendom, også når hun er blevet gift. Hvad manden og konen i fælles-

Fig. 11. Brudepar under den før-islami-ske vielsesceremoni på brylluppets tredje dag. Den sædvanlige dragt er suppleret med flere skulderklæder og begge er malet i ansigt og på hænder og fødder med hvidt, i ansigtet også med sort.

Fig. 12. Forud for en stor fest bages ris-kager. En kvinde og en mand er her ved at si den blanding af smeltet sukker og vand, som skal æltes sammen med ris-mel til en dej.

skab erhverver, bliver fælles ejendom og må deles i tilfælde af skilsmisse. Men hvad konen har bragt med ind i ægteskabet forbliver hendes eget, og det samme gælder, hvad hun personligt har erhvervet under ægteskabet, f. eks. ved at sælge ting, som hun har vævet. Forøvrigt er det meget almindeligt, at det er konen, som administrerer også fælles penge. Når det gælder arveretten, er yakankvinderne bedre stillet end det er almindeligt inden for Islam. Ifølge Koranen arver både sønner og døtre, men døtrene kun halvt så meget som sønnerne; hos yakanerne arver de derimod lige. Hvis en af ægtefællerne dør, vil den efterlevende også kunne arve noget; den afdødes jord vil dog, såfremt der er børn, blive delt mellem disse, og ægtefællen vil højst, så længe de er små, kunne få udbytte af jorden.

Den kendsgerning, at en yakankvinde har sin egen ejendom, kombineret med hendes store andel i agerbrugsarbejdet gør, at en enlig kvinde slet ikke er så dårligt stillet. Det gælder hvad enten hun nu er enke, fraskilt eller måske endda ugift. Størstedelen af arbejdet med at dyrke jorden er hun jo vant til at deltage i, og hun behøver ikke at være bange for at stå alene om det, det er nu engang skik at man hjælper hinanden i dette arbejde, så hun skal nok få hjælp, ligesom hun vil hjælpe andre. Og hvad angår de hårdere arbejder – rydning og pløjning – så er der altid den mulighed, at hun i værste tilfælde kan betale nogen for at gøre det – hvis hun ikke har brødre eller andre nære slægtninge, som vil gøre det for hende. Man må huske på, at sammenholdet inden for familierne er langt mere gennemgribende end hos os. Og så kan hun i øvrigt tjene penge f. eks. ved at væve.

Kvinderne anses for nok at være i stand til at klare deres egne affærer. Men der er heller ingen ideer om, at kvinden skal tie i forsamlingen. Kvinderne tager ofte livlig del også i vigtige drøftelser. Den imam, jeg boede hos, var engang tilkaldt til et ret fjerntliggende sted for at mægle i et alvorligt stridsspørgsmål mellem to mænd – begge fjerne slægtninge af ham. Ved en sådan lejlighed optrådte han selvfølgelig ikke alene; han understregede sin betydning ved at komme med et stort følge af sønner, nevøer og brødre, og også af et par søstre, hvoraf navnlig den ene tog livlig del i forhandlingerne. Derimod kan kvinder ikke optræde som vidner ved et bryllup, og en kvinde kan ikke blive imam. Det er dog den eneste indskrænkning, der er for hende inden for det religiøse liv. Hun deltager i gudstjenesten i langgal'en, dog siddende bag mændene. Denne adskillelse finder imidlertid kun sted der; ved andre religiøse handlinger er der ingen adskillelse mellem mænd og kvinder, så lidt som der er det ved fester, som forøvrigt altid har et religiøst præg. Og selv om en kvinde ikke kan blive imam, så er det meget ofte kvinder, der underviser børnene – både drenge og piger – i Koran-læsning.

Som sagt, både drenge og piger får den gammeldags undervisning i Koran-læsning. Kommer det derimod til spørgsmålet om moderne un-

dervisning, så er billedet et noget andet. Hidtil har kun meget få yakankvinder fået en skoleuddannelse. Nu må det indrømmes, at yakanerne i det hele taget ikke har været særligt interesseret i at lade deres børn gå i skole, men hvis endelig de sendte nogle børn til skole, var det næsten altid drenge. En af grundene er nok, at forældrene er bange for, at pigerne ikke er tilstrækkelig beskyttet der, at man ikke overholder den regel, at en mand ikke må røre dem. Der er dog ved at ske en ændring i indstillingen. I hvert fald der, hvor jeg boede, begyndte i 1964 næsten alle piger i skolealderen at gå i skole.

Der vil sikkert blive stadig større mulighed for, at også pigerne kommer i skole, af den simple grund, at de unge mænd, som er skoleuddannede, er interesseret deri. I øjeblikket er det nemlig for dem et problem at blive gift, fordi der er så få piger, der har fået en moderne uddannelse. En skoleuddannet mand kan selvfølgelig gifte sig med en kvinde, som ikke er yakan, men det er ikke så ligetil endda; trods alt er deres baggrund for forskellig. Og skulle han tænke på at gifte sig med en kristen filippiner, er der ikke blot det religiøse problem – i øvrigt er mange af de skoleuddannede yakaner blevet kristne – men langt alvorligere er i virkeligheden den århundredgamle mistillid mellem kristne og moro'er. På den anden side, hvis en moderne uddannet ung yakan

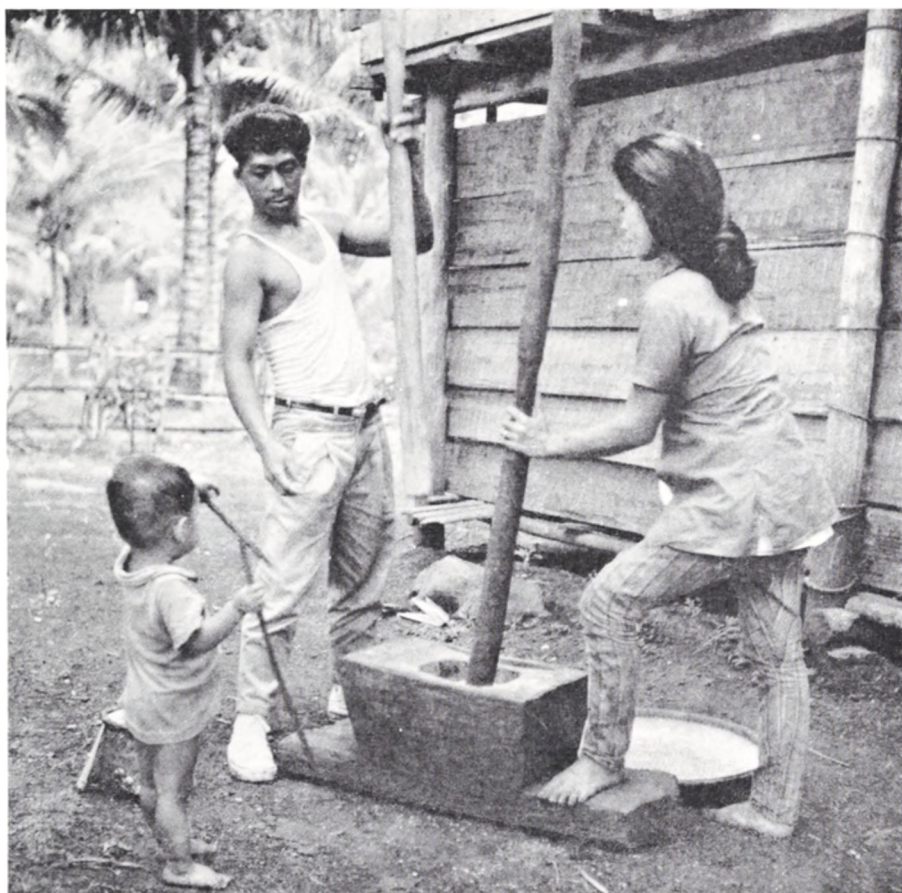

Fig. 13. Mand og kone hjælpes ad med at afskalle risen. De fleste unge mænd bruger nu vestlig dragt, hvad enten de er skoleuddannet eller ej, hvorimod kvinder, der ikke har gået i skole, i reglen går i yakandragt.

gifter sig med en yakanpige uden uddannelse, sker der i reglen det, at han bliver i hendes milieu, og i det store og hele lever det gammeldags liv, uden at udnytte sin uddannelse.

Der er et andet problem, som i nær fremtid kan blive aktuelt. Det hænger sammen med den kendsgerning, at yakanerne er en muhammedansk minoritet i et langt overvejende katolsk land. Som følge af katolicismens stærke stilling på Philippinerne forbyder ægteskabslovene ikke blot polygami, men også skilsmisse. I øjeblikket gælder en særlig lov, der tillader minoritetsgrupperne at følge deres egne ægteskabsregler. Men denne lov udløber i 1969, og det vil jo nok kunne skabe problemer. Måske ikke så meget når det gælder spørgsmålet om at have flere koner, det er trods alt de fleste som kun har én kone, og det er i øvrigt en tendens i muhammedanske lande at gå bort herfra. Men anderledes stiller det sig med hensyn til skilsmisse. Hverken yakanmænd eller yakankvinder vil sikkert finde det rimeligt at give afkald på denne mulighed.

I det store og hele er der dog håb om, overgangen til moderne livsmønstre vil kunne gå nogenlunde for yakankvinden, lettere end i mange muhammedanske lande, hvor man først skal afskaffe sløret og kvindens hele tilbagetrukne tilværelse.

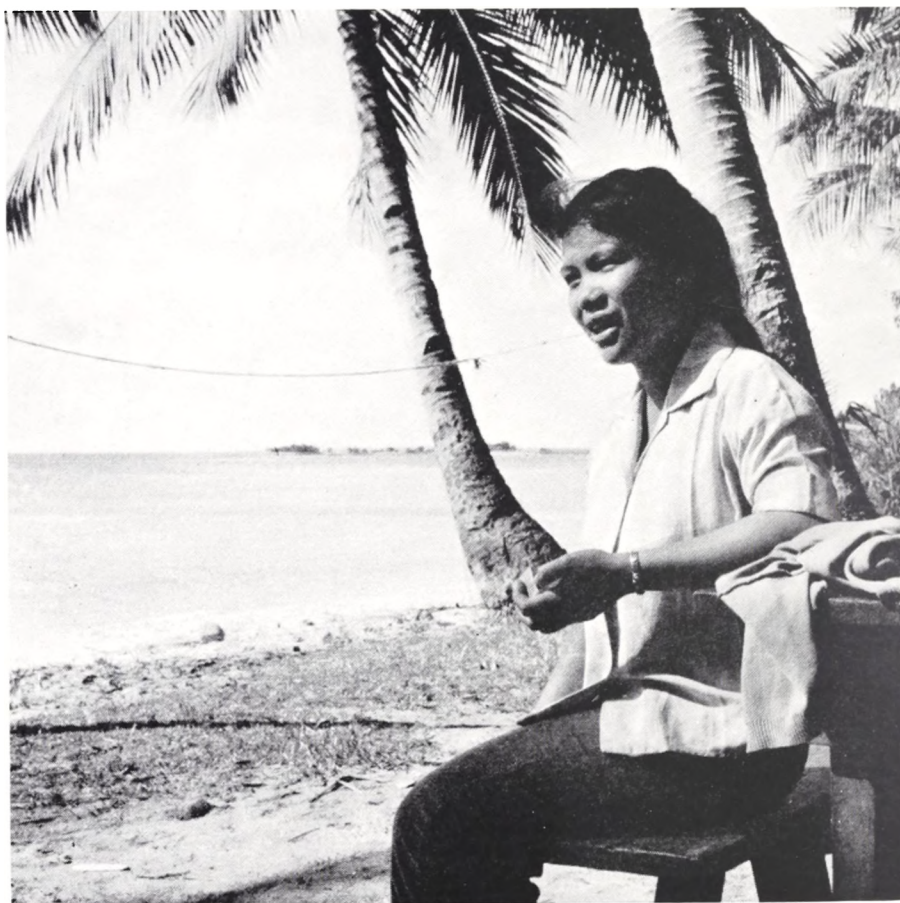

Fig. 14. En af de få unge yakankvinder, som har fuldendt en skoleuddannelse. Hun ønsker at læse videre, men der er så at sige ingen muligheder for yakanerne for at få økonomisk støtte til videre uddannelse.

To korkåber fra Århus domkirke

Af VIBEKE MICHELSEN

Kirkerestaureringer har ofte, ikke mindst i ældre tid, bragt interessante ting for dagens lys. Heri danner Århus domkirke ingen undtagelse. På nordre korsarmgalleri er indrettet et helt lille museum, hvor man blandt bygningsdele og brudstykker af inventar og gravminder også finder middelalderlige skosåler, jydepotter, pergamentsblade fra en katolsk messebog samt bolde stammende fra peblingenes leg i pauserne mellem deres optræden som sangere. I sidste århundrede var der heroppe et lille raritetskabinet, hvorfra alterdegnen med stolthed demonstrerede en malmråber. Med denne havde man ifølge traditionen langfredag nat oppe fra galleriet tordnet: Judas den forrædder! Blandt de ting, som alterdegnen viste frem, var den smukke, endnu bevarede korkåbe skænket af Århusbispen Niels Clausen, der fungerede 1481–1520. At alterdegnen imidlertid ikke nøjedes med at vise kåben frem, men endog selv promenerede seværdigheden for tilskuerne, rygtedes helt til København, hvorfra Oldnordisk Museum 1848 sendte en misbilligende skrivelse herom. Da man ikke kunne få kåben til København, foranledigede man, at den i det mindste opbevarede forsvarligt i et glasskab sammen med andre seværdige gejstlige paramenter. Nye skabe har ganske vist afløst dette, men man kan stadig i domkirken glæde sig over de velbevarede, smukke messehageler og den pragtfulde korkåbe.

Ikke alle gejstlige klædninger har kirken dog taget lige godt vare på. Domkirkens flittige beskriver, sognepræsten C. V. Hertel, kunne 1809

Fig. 1. Detalje af Århus domkirkes spanske korkåbe, nu i Nationalmuseet. Stående løver holder halvmåne omkring en kufisk indskrift, tolket som ordet Allah (ifølge velvillig meddelelse fra professor, dr. E. Hammershaimb). Ældre fot. i Nationalmuseet.

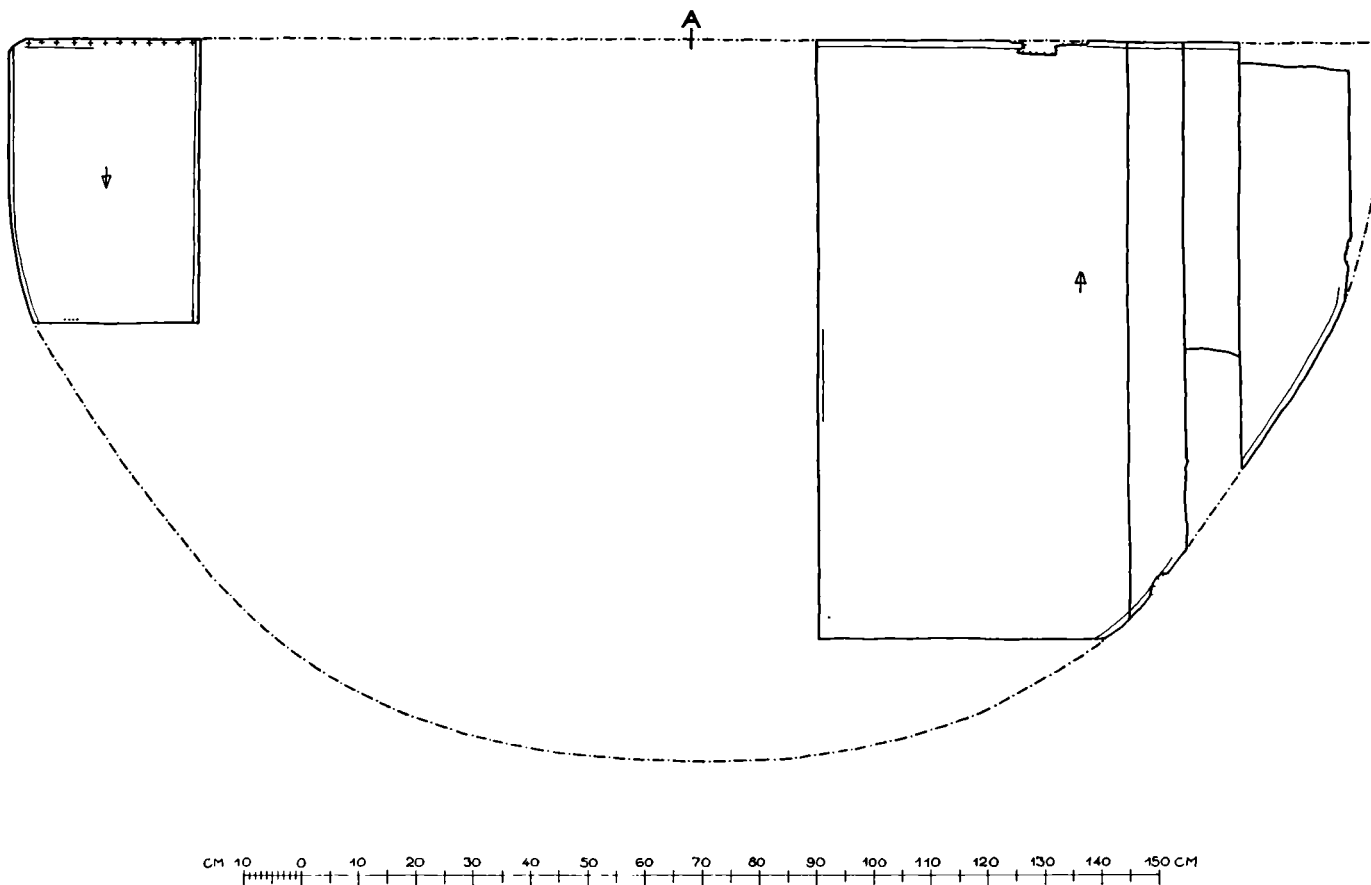

Fig. 2. Århus domkirkes griffekorkåbe. nu i Nationalmuseet. Opmåling af Thora Fisker 1967.

berette om tre korkåber, Niels Clausens ovenfor omtalte, samt endnu to nu forsvundne, hvoraf den ene antagelig var skænket af bisp Bo Mogenssen Lang (1395–1423).

Det er vanskeligt at få rede på, hvor mange kor- eller bispekåber, domkirken har ejet i tidens løb. En systematisk gennemgang af bevarede regnskaber og inventarielister til brug for værket „Danmarks Kirker“, hvor Århus domkirke nu nærmer sig sin udgivelse, giver ingen virkelig klarhed. Inventarielisterne er lige så mangelfulde i oplysningerne og upræcise i bestemmelserne, som den slags plejer at være. Domkirkens ældste, bevarede inventarium fra 1683 opregner seks hele kor- eller bispekåber eller dele heraf samt to borter, der har bræmmet en kåbe. Af disse var een af gul og blå damask, een af grønt fløjl med frynser, mens tre var „gyldenstykket“, dvs. af silkestoffer, hvor den indvævede guldtråd er stærkt fremtrædende. Yderligere oplysninger var få: een karakteriseres blot som gammel og sønderreven, en anden som gul og gammel, mens den tredje beskrives som en korkåbe med sort og hvidt gyldenstykket, næsten oplidt. Herfra at identificere de slidte stykker, som 1870 havnede på Nationalmuseet, er vist mere end man kan forlange.

	ombukket kant
	ægkant, ombukket
	mønstervævning påbegyndt
	sammensyning
	afrevet kant
	afklippet
	spor af grøn tråd
	spor af blå tråd
	rekonstruktion
	mønsterretning

Under domkirkens hovedrestaurering gjorde restauratoren, billedhugger N. W. Fjeldskov, en opdagelse i en af „de gamle trækasser, der var anbragt som trappetrin til de gamle skabe ved siden af alteret“, dvs. biskop Niels Clausens korskabe fra 1508, der ifølge kirkeregnskaberne havde tjent som opbevaringssted for kirkens tekstiler. Billedhuggeren fandt her nogle stykker tøj, som omhyggeligt afleveredes til Oldnordisk Museum. Nogle få stykker heraf blev senere udstillet som eksempler på middelalderlige, kirkelige tekstiler eller kom til at føre en

Fig. 3. Det bedst bevarede stykke af Århus domkirkes griffeskappe, på opmålingen fig. 2 placeret yderst til venstre foroven, således at griffene har vendt hovederne nedad. Lignende anvendelsesmåde er set andetsteds, så det har næppe virket forkert, så meget mere som den lodret stribede hovedretning er bevaret. Lennart Larsen fot. 1967.

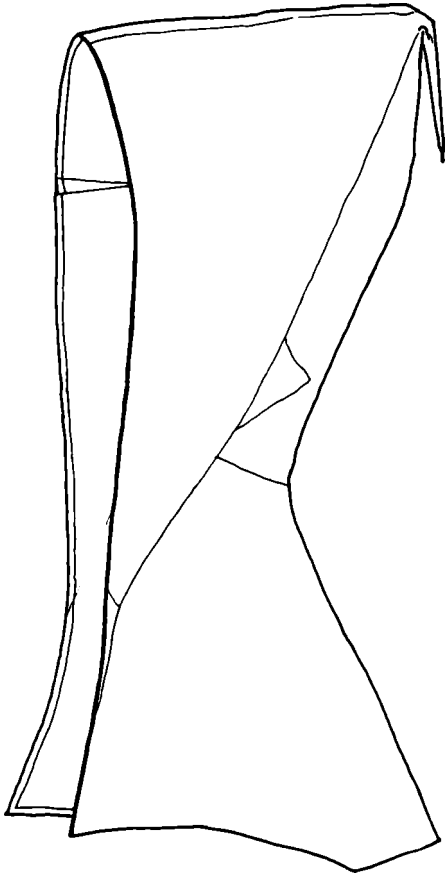

Fig. 4. Griffekappens hætte, der ellers sjældent findes bevaret på andre korkåber. Rekonstruktionsskitse, set i profil. Udført af Thora Fisker 1967.

skyggeagtig tilværelse som baggrundsklæde for andre udstillede genstande. Resten gemtes til side.

Ved gennemgangen og undersøgelsen af materialet til den forestående beskrivelse af Århus domkirke skulle det vise sig, at disse gamle tøjstumper var af mere end almindelig interesse. Ved et omhyggeligt puslearbejde lykkedes det at sammenstykke de afrevne eller afklippede tøjstykker til to dragter, antagelig to korkåber. Heri deltog ikke alene „kirkeværkets“ og 2. afdelings damer, men også, på afgørende vis, Else Østergaard og Hanne Hemmersam fra Nationalmuseets konserveringsanstalt for tekstiler samt Thora Fisker, der har opmålt de to korkåber.

Begge dragter er af fornemt silkestof med indvævede guldtråde, altså af samme art som inventarielisternes „gyldenstykker“. Ens er også begge klædningers besynderlige afrivning og -klipping i større stykker og flere smalle strimler, til en senere brug, som nu ikke lader sig opklare. Man kan gætte på, at det ene stykke, det ældste, har været genanvendt som alterklæde, idet der enkelte steder langs den ene kant sidder små, malede trærester som fra en liste. Eller måske det har været brugt som baldakin over et alter eller over et hostiegemme under en procession?

Til hjælp ved samlingen af de forskellige stykker og til rekonstruktion af selve dragten tjener ikke alene mønsteret, hvilket giver sig af sig selv, men også de rester af foer der er bevaret, ligesom de forskelligt farvede tråde, der har været anvendt ved sammensyningen af de enkelte stykker eller ved påsyningen af kantbånd. Slidstriber markerende ombukninger viser kappens tilskæring, hvorimod egentligt slid på stoffet ikke er vejledende, da slidte partier hovedsagelig synes fremkommet ved den sekundære brug.

En opmåling med rekonstruktion af de to korkåber er gengivet nedenfor og skal her omtales nærmere hver for sig.

Til det ene dragtstykke, nedenfor betegnet griffekappen efter det dominerende mønster her, hører fem stykker, hvoraf de fire er klippet fra hinanden, men oprindeligt har dannet eet sammenhængende stykke, der antagelig har udgjort hovedparten af korkåbens ene halvdel. Det største stykke samt to af strimlerne har en skrå forløbende nedre kant med en 1–1,5 cm bred ombukning (uden bevaret tråd), der angiver kappens afrundede kontur. Det yderste stykke har en skrå afskæring med ombukning beregnet til sammensyning med et nu forsvundet, smalt stykke, der har dannet kappens yderkant. Mens det lille yderstykke således mangler i den ene side, er den anden sides bevaret, endda så godt, at detailoptagelsen af mønsteret (fig. 9) stammer herfra. Dette stykke, hvis mønster er vendt modsat i forhold til kappens anden halvdel, er det eneste der viser, hvordan stoffet er påbegyndt på væven, med en 2,5 cm bred, grøn stribe af silke med indvævet guldtråd.

Selv om man således ud fra de fem bevarede stykker synes at kunne ane kappens halvcirkulære form, er man dog ikke i stand til at finde den fulde bredde, idet man ikke kan være sikker på, at den ene sides

Fig. 5. En korkåbe-hætte i brug. Detalje af kong Olavs gravlæggelse fra S. Olavs-antemensalet i Trondhjem domkirke fra 1200-tallets slutning. En biskop med kåbe og hætte holder vand over kongens lig. Ældre fot. i Nationalmuseet.

fire bevarede stykker netop udgør halvdelen af kappen. Ved sammenligning med målene på andre samtidige kapper, ser det snarere ud til, at halvdelen af kappen først er tilvejebragt ved tilsyning af endnu en stofbredde, hvorigennem kappens midterlinie da er gået. Heller ikke kappens fulde længde har det været muligt at finde. Største bevarede længde er 105 cm, men foroven har kappen muligvis haft en bræmme

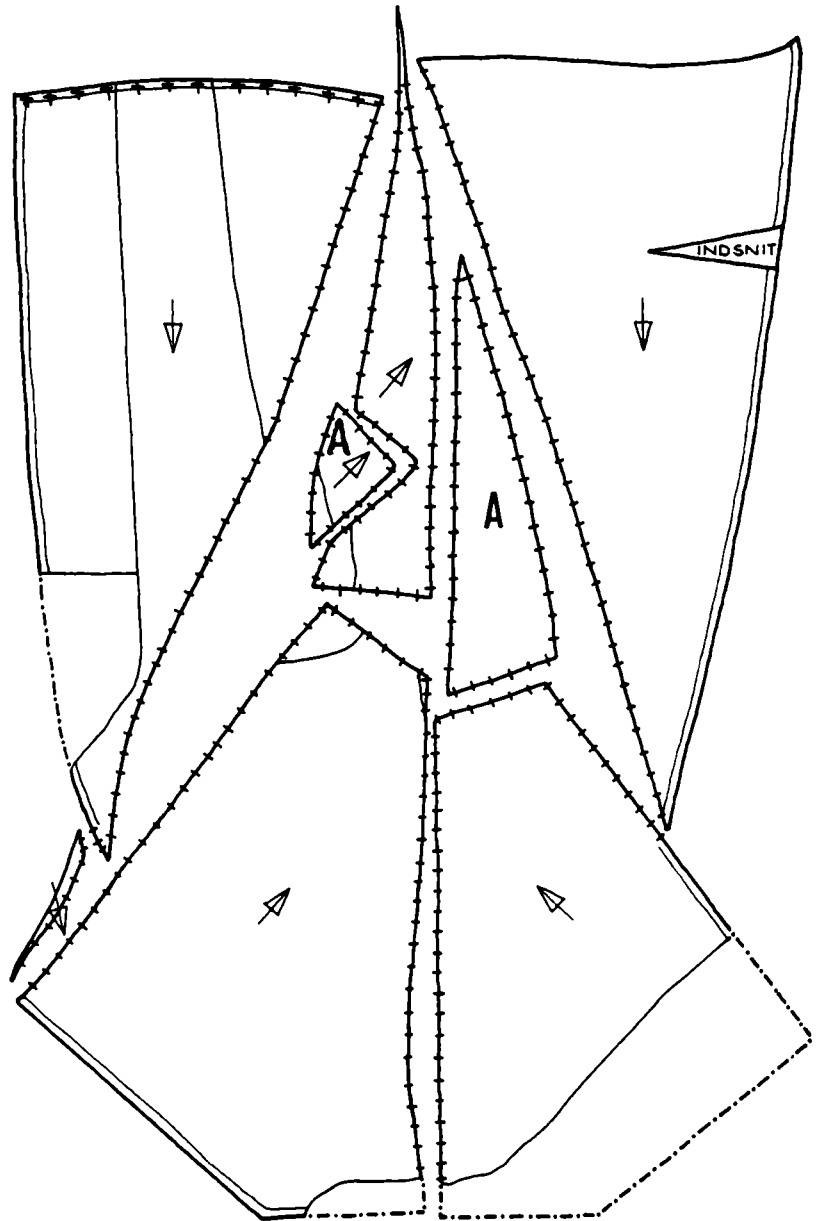
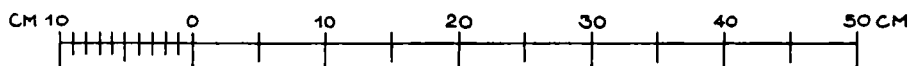
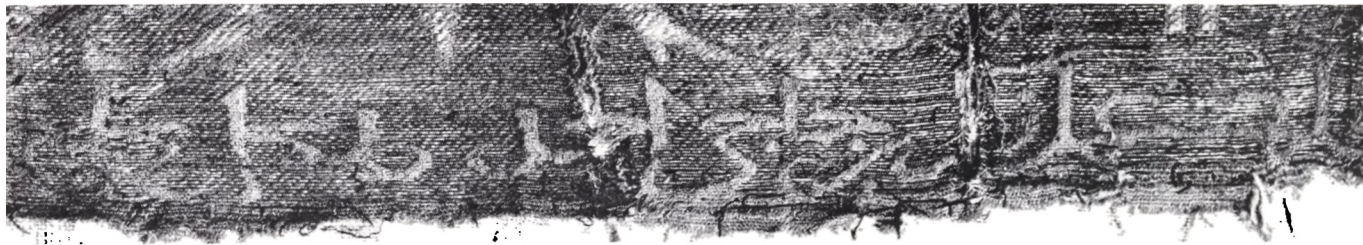

Fig. 6. Griffekappens hætte i snitmonster. Pilene angiver mønsterets retning, bogstavet A det afvigende stof. Opmåling af Thora Fisker 1967.

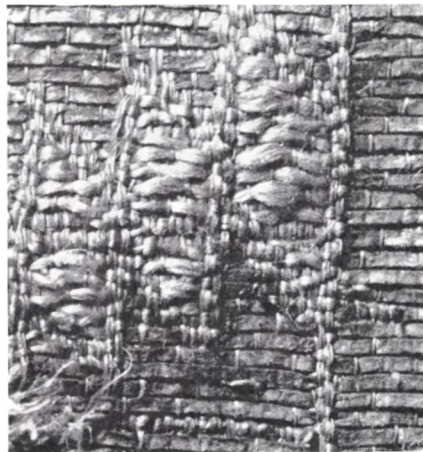

لمعانك جلي احمد لعل جلي

Fig. 7a. På griffekappens hættestrimler ses en indvævet, arabisk indskrift. Der er her anvendt den skriftart, der kaldes nashki. Rester af ganske samme indskrift findes nederst på stykket fig. 3. Ole H. Schmidt fot. – b. Den arabiske indskrift forsøgsvis gengivet i streg af Thora Fisker 1967. Det er endnu ikke lykkedes at få de vanskelige ord tydet.

Fig. 8. Detalje af griffekappen. Universitetets Histokemiske Laboratorium har undersøgt det anvendte remguld, de læderagtige strimler. Disse er af ret kompakt bindevæv uden genkendelig cellestruktur, således at det er umuligt at afgøre, om materialet stammer fra sener eller læderhud. Dansk Textil Institut har derimod stået for undersøgelsen af det øvrige trådmateriale. Både trend og islet er af silke. I de to stykker, markeret A på fig. 6, med det afvigende stof, er indvævet en metallisk guldtråd, omviklet om en „sjæl“, en indre tråd, der består af bomuld ompundet med silke. Ole H. Schmidt fot. 1967.

tilsyet, og forneden kan kappekurvens forløb ikke følges med sikkerhed, man kan blot som angivet på rekonstruktionen gætte på en længde af 115–125 cm, alt efter tilskæringens mere eller mindre afrundede form.

Tilskæringen synes imidlertid klart at vise, at klædningen har været en kappe. Vanskeligere er det måske at fastslå, at det drejer sig om en korkappe, hvis latinske betegnelse *cappa pluviale* afslører dens oprindelige brug som regnkappe. I overensstemmelse med sit egentlige formål var pluvialet forsynet med en hætte ligesom de kapper, der anvendtes til verdslig brug. Denne hætte blev dog ret tidligt i middelalderen rent rudimentær og reduceredes til blot et skjoldformet stykke tøj, et „clipeus“.

Det specielle ved den ovenfor omtalte griffekappe er imidlertid, at den ikke har været forsynet med det såkaldte „clipeus“, men derimod har bevaret en regulær hætte. Den gengivne opmåling viser snitmønsteret, hættens enkelte dele adskilt, men dens sammensyning og form efterlader ingen tvivl om, at det har været en hætte, der efter afskæringen forneden synes at have været tresidet afsluttet. Hætten er sammensyet af mange stykker tøj, der har været økonomisk anvendt, således at de flest mulige rester fra selve kappens tilskæring blev brugt. To strimler, markeret A, er endda tilføjet med et andet, men beslægtet stof. Uheldigvis kan nu ikke længere konstateres, hvor hætten har været syet på kappen, idet denne netop mangler det midterste og øverste stykke, hvortil hætten skulle være fastgjort. At delene trods alt har været sammenhørende fremgår både af sammensyningsteknikken og af det ensartede stof.

Dette stof er en fornem silkebrokade, hvor den indvævede guldtråd danner mønsteret, som træder gyldent, reliefagtigt frem mod den ensfarvede, grønne silkebaggrund. Guldet er det såkaldte remguld, smalle, ensidigt forgyldte læderstrimler, membraner, som først har fundet anvendelse i kinesiske stoffer, men som med mongolernes fremtrængen i 1200-tallet vandt udbredelse mod vest.

Stoffet er opdelt i en række striber, således som det overalt i den islamiske verden findes anvendt i 12- og 1300-tallet. Et bånd med et

Fig. 9. Griffene, de orientalske fantasidyr, hvis vinger her vokser op i en blomst, ses på et udsnit af griffekappen. – Mønsterappen: 16–18 cm høj × 29–30 cm bred. Lennart Larsen fot. 1967.

Fig. 10. Griffene på et stykke silkestof, rimeligvis udført på Sicilien i 1200-tallets begyndelse. Fot. fra Marie Schuette og Sigrid Flømand-Christensen: Broderikonsten från antiken till jugend. Tübingen 1963. fig. 77.

rhombemønster og et smallere med et spinkelt, hjerteformet bladmotiv flankerer midterriben med det dominerende griffemønster. De to adosserede griffe, der ligesom snerrende vender hovederne bagover mod hinanden, forekommer nok stiliserede i opstillingen med de benkrydsende haler og vingernes fortsættelse op i en plante, men de smidige kroppe og poternes greb om de svajede plantestængler fremhæver den naturalistiske virkning. Det orientalske fantasidyr griffen med dyrekrop, poter og hale, men med vinger og rovfuglehoved findes afbildet overalt i nærorienten. Et pragteksemplar er bronzegriffen i Camposanto i Pisa, antagelig erobret under et korstog, men man kan også finde den som akvamanile, røgelsekar etc. – eller vævet ind i silketøjer, jævnligt opstillet parvis vendt mod hinanden eller som her rygvendte. Det er, som nævnt, et orientalsk dyr, der har vundet stor udbredelse i Persien, Syrien og Ægypten, men som tillige med de arabiske handelsskibe er nået til Spanien og Italien. Også den lotusagtige plante, stiliseret og udviklet til livstræet, har fulgt samme handelsveje.

Trods ihærdig søgen er det ikke lykkedes at finde et med griffemønstreret beslægtet stof, eller et hvori flere af dets mønsterelementer indgår. Nærmest kommer det smukke, grønne silkestof fig. 10 fra 1200-tallets Sicilien, hvor griffene viser stor lighed med Århus-stoffets. Vort stof synes dog ganske at mangle de øvrige karakteristika, der skulle hen-

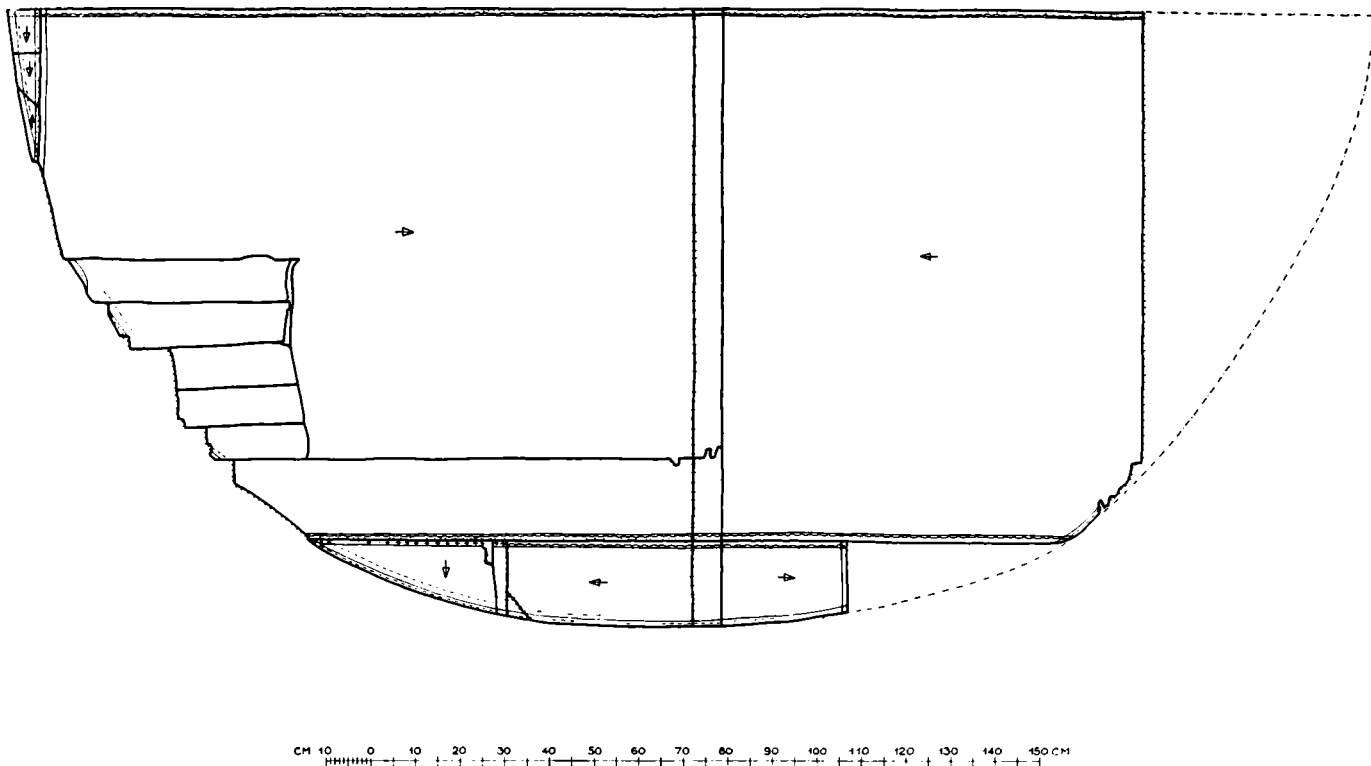

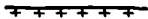

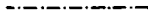
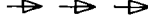
Fig. 11. Århus domkirkes korkåbe med løvemønsteret. Opmåling af Thora Fisker 1967.

føre det til Sicilien, de mangepassige felter (af byzantinsk oprindelse) og de sammenslyngede ornament.

Ved den nærmere undersøgelse af griffestoffet under konserveringen opdagedes, at der to steder i vævekanten var bevaret rester af en indvævet arabisk indskrift, som imidlertid desværre ikke øjeblikkeligt lod sig tyde. Tilstedeværelsen af en sådan indskrift må dog ikke forlede nogen til at tro, at stoffets gåde hermed er løst. Muligvis består indholdet blot af en intetsigende og udaterbar hyldest- eller velsignelsesformular. Stoffet behøver endda ikke engang at være tilvirket inden for det islamske område, idet man også i Kina forarbejdede stoffer med mønstre og arabiske indskrifter for det arabiske marked.

Selv om det således ikke er muligt at fastslå det egentlige hjemsted for stoffet, men blot at pege på den stærke orientalske indflydelse, der i 12- og 1300-tallet gennem handelen gjorde sig gældende også i Italien, hvor dyreprydede stoffer kom til at spille en stor rolle, er det uden for al tvivl, at stoffet er af fornem kvalitet. Det har tilhørt den gruppe af stoffer, „panni tatarici“ eller „hedenstykker“, som omtales i de pave-lige inventarielister fra 1295, og som takket være deres store popularitet også fandt udbredelse til Nordeuropa i 1300-tallet.

De andre, sammenhørende stykker, som dukkede op 1870, og som senere genfandtes i Nationalmuseets gemmer, frembyder ikke nær de samme vanskeligheder som griffekappen. De ialt 14 stykker kan her

- ombukket kant
- ægkant, ombukket
- mønstervævning påbegyndt
- sammensyning
- afrevet kant
- afklippet
- spor af grøn tråd
- spor af blå tråd
- rekonstruktion
- mønsterretning

samles til størsteparten af en korkåbe, hvor man har såvel den fuldstændige længde, 138 cm, som halve bredde, 150 cm, dvs. ialt 300 cm, samt stoffets vævebredde på ca. 120 cm incl. ægkanterne. Også her kan man se, hvordan stoffet er påbegyndt på væven, med to vandrette bølgelinier over hinanden dannet af 2×4 guldtråde indslået i bunden med et mellemrum på ca. 3 mm. Sammensyningen er overalt foretaget med en grøn silkeetråd, mens en blå hørtråd er anvendt ved tilsyningen af et ca. 2 cm bredt kantbånd af blå silke, hvoraf rester er bevaret nogle få steder. Stumper af den blå tråd aftegner derimod så godt som hele kanten rundt kappens omrids. Dennes mønster er spejlvendt om midtersømmen, og her som ved griffekappen gør det forhold sig gældende, at de yderste og nederste strimler er vendt og drejet på alle leder, for at det kostbare stof kunne udnyttes bedst muligt. Hverken hætte eller skjold er bevaret. Derimod findes enkelte steder rester af et muligvis oprindeligt, blå silkefoer.

Fig. 12. Den sammenstykkede korkåbe udført af det spanske lovestof. Til forarbejdningen af denne korkåbe er anvendt et 3 m langt stykke stof i dets fulde bredde, 120–122 cm incl. ægkant. Mønsterrapporten måler $31,5 \times 15$ cm. Ole H. Schmidt fot. 1967.

Selve det dobbeltvævede kappestof har en mørk tone, der med tiden er blevet yderligere mørknet. En mørkebrun farve danner grund for det gulbrune mønster, der stedvis er iblandet en lysere gul tråd til skygning i blade eller kvadrering af blomster. Mønsterets guldtvundne tråd er dannet af en metaltråd viklet om en „sjæl“, dvs. en indvendig tråd af hør ompundet med silke.

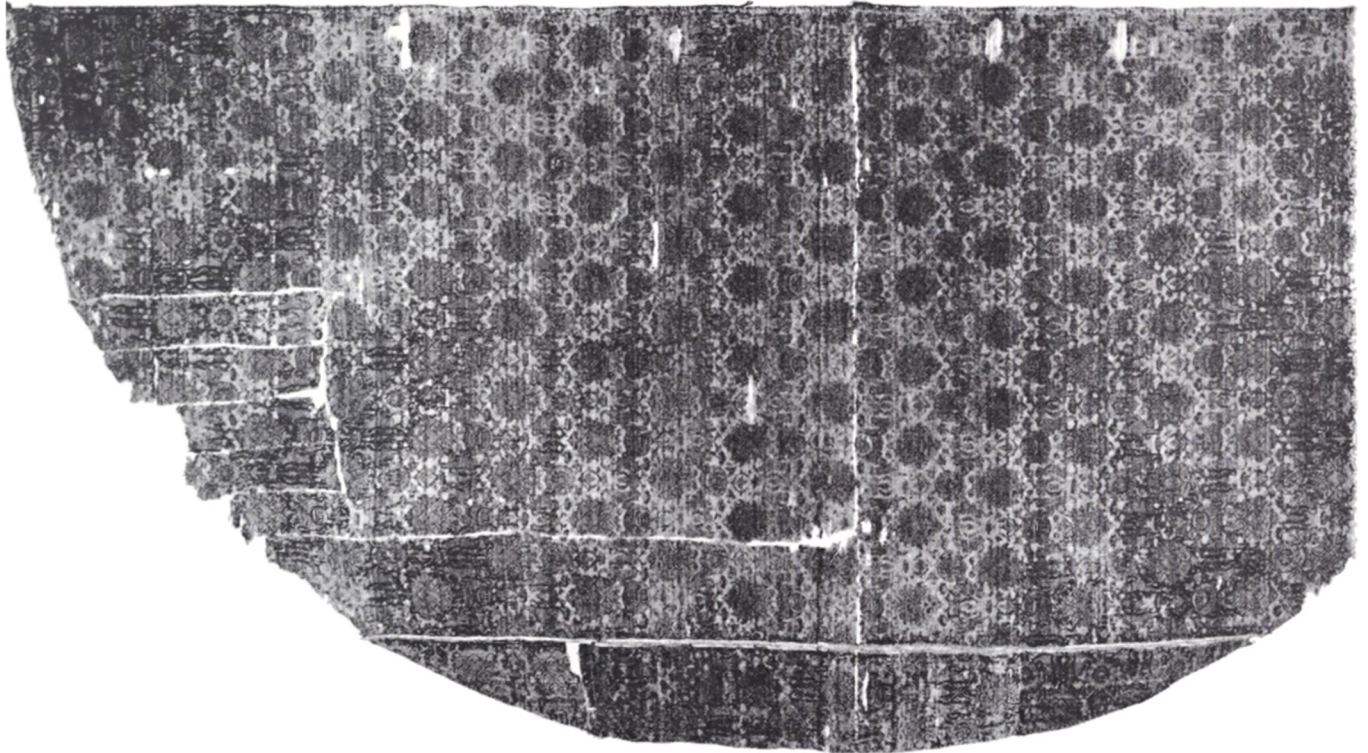

Fig. 13. Udsnit af løvekappen med den ene ægkant synlig. Ældre fot. i Nationalmuseet.

Anvendelsen af denne tråd peger mod Spanien, men om stofets islamiske oprindelse kan i øvrigt ikke herske tvivl. Halvmånen med de arabiske (kufiske) skrifttegn taler højt om Islam, mens den heraldiske opstilling med løver som våbenholdere er typisk spansk. De på bagpoterne stående løver holder skiftevis en krans, dannet af smårosetter, og en halvmåne, der indkredser en oval med det indvævede ord, „Allah“, der her især har dekorativ virkning. Den store lotusblomst og de slyngede ranker, der veksler med de heraldiske løver, røber derimod kinesisk indflydelse, således som den har taget vej over Syrien og Persien. Dette kan fastslås ved sammenligning med en del andre, lignende stoffer, fremdraget bl. a. af grundlæggeren af studiet af silkestoffer, Otto von Falke, der i sit epokegørende arbejde „Kunstgeschichte der Seidenweberei“ afbilder et stykke stof, der er Århusstoffet så nært beslægtet, som man kan ønske sig, uden dog at stamme fra samme væv.

Dette stof er antagelig vævet i 1400-tallets Spanien, måske i Granada, hvor den arabisk-orientalske tradition stadig var levende.

Det kan måske diskuteres, om man også om løvekappens stof kan anvende betegnelsen „hedenstykke“, sådan som 1300-tallets testamenter benævner de virkelig kostbare stoffer af orientalsk eller orientalsk påvirket oprindelse. Det var f. eks. et hedenstykke, som ærkebisp Karl af Lund 1334 skænkede det kapel, der skulle rumme hans grav, og lige-

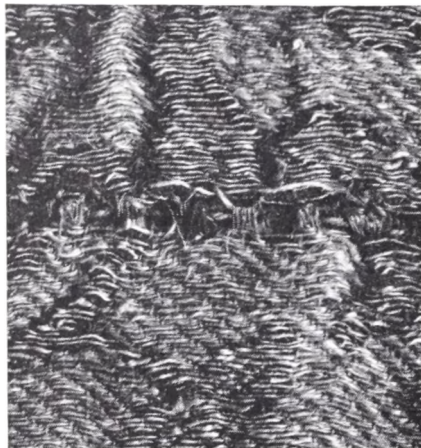

Fig. 14. Nogle korkåber set i brug. Detalje fra S. Ninianaltertafelen fra 1500-tallets begyndelse. Tidligere i S. Olai kirke i Helsingør, nu i Nationalmuseet. Sophus Bengtsson fot.

ledes et hedenstykke som provst Henrik af Roskilde 1342 testamenterede sin ærkebisp, hr. Peder, mens hans hjælpepræst blot fik hans korkåbe og kantorklerken hans linnedkorkåbe. Givet er det derimod, at de virkelige kostbare stoffer reserveredes til de fornemme korkåber, som også lige antydet.

Men af hvem og hvornår anvendtes da disse korkåber? Det må først og fremmest fastslås, at det var en i middelalderen hyppigt anvendt klædning, brugt af forskellige gejstlige personer. Den blev båret både af kantoren, der ledede korsangen, af præsterne på bestemte festdage samt ved processioner og højtidelige indvielser og endelig af biskoppen ved synoder. Den var følgelig en meget nødvendig klædning, hvorfor man da også i året 1309 i Århuskapitlet bestemte, at enhver ny kannik, før han optoges i kapitlet og nød godt af de rettigheder og indtægter, der hermed fulgte, skulle give kirken en kappe, kaldet „kantorkappe“, til en værdi af mindst 2 mark sølv. Denne kappe skulle han resten af sine levedage bære i processionerne. Denne eller lignende bestemmelser gjaldt også for andre domkapitler, men kun for Roskildekapitlets vedkommende får man i en statut fra 1310 en antydning af baggrunden for bestemmelsen. Man mere end aner rang- og andre stridigheder mellem kannikerne ved de forhåndenværende korkappers fordeling før processionerne, når man læser bisp Olufs begrundelser for statuten: – for at der ikke på nogen måde skal gøres skår i de ældre kannikers ære, og for at ikke de yngre kanniker, der måske udmærker sig ved velbyrdighed eller uddannelse, skal mene sig ringeagtede, når de undertiden er iført kapper, der er falmede eller slidte grundet på alder, således som de nu for det meste er i samme kirke . . .

Fig. 15. Detalje af det spanske silkestof med den metalliske guldtråd, der har en „sjæl“ omspundet med silke. Den grønne sytråd, anvendt til alle sammensyninger, er af silke, mens den blå sytråd ved kanten er af hør. Ole H. Schmidt fot. 1967.

De enkelte (dom)kirkers skat af paramenter var naturligvis stærkt varierende både i mængde, alder og kvalitet, men det må formodes, at bispen som den fornemste gejstlige tillige havde den fornemste korkåbe, hvilket de få ovennævnte eksempler da også giver udtryk for. Hvordan de værdifulde stoffer eller korkåber derimod er kommet til Århus, kan man kun gisne om. Måske bisperne selv har anskaffet dem, enten personligt eller ved en udsending, eller måske de har været skænket dem af en fornem, verdslig person, sådan som man finder eksempler på i udlandet, hvor rige domkirker kan fremvise korkåber omsyede af gavmilde, verdslige fyrsters dragter.

Ned gennem tiden opbevaredes de bedste korkåber som en skat, som ikke engang reformationen gjorde indgreb i. Med hensyn til messeklæderne blev intet ændret, og ved bispemødet i København 1540 bestemtes, at ordinator ved bispevielser skulle bruge et røkkelin (dvs. en linned præstedragt) og en korkåbe. At korkåben således gik over til at blive et protestantisk bispeparament har sikkert forlænget mange korkåbers levetid og har således rimeligvis været hovedårsagen til, at Nationalmuseet endnu er i besiddelse af resterne af to fordom særdeles kostbare pluvialer.

Thai kvinder – enlige og gifte

Af LISE RISHØJ PEDERSEN

„De stakkels enlige“, sagde Hoom, jordemoder i landsbyen Ban Talad Kwai i det sydlige Thailand. Staklerne, hun omtalte, var hendes tre ugifte søstre, i hvis hus jeg var inviteret til at bo under mit ophold. Den ældste af disse søstre var midt i halvtredserne, den mellemste i fyrrerne og den yngste i begyndelsen af trediverne. De to ældste havde forlængst opgivet håbet om at finde sig en ægtemand, men Wan – den yngste – havde endnu ikke resigneret.

Da forældrene døde, boede disse tre søstre hjemme, og som skik og brug er i Thailand, havde de arvet huset med tomt samt på lige fod med deres øvrige søskende en andel af familiens rislodder. Uden mandlig arbejdskraft klarede de selv alt arbejde i marken. De pløjede, såede og høstede helt uden fremmed hjælp, og deres risudbytte var tilstrækkeligt stort til, at de ikke blot fik dækket deres eget behov, der blev endog et lille overskud, som de solgte. På den måde fik de tilstrækkeligt til at afholde omkostningerne ved de småfornödenheder, de havde, såsom betel, tobak, brændevin samt en sarong og bluse i ny og næ. Økonomisk set var de i og for sig bedre stillet end mange af deres gifte medsøstre, for da de ikke var bundet af mand og børn, kunne de, når lejlighed bød sig, påtage sig ekstraarbejder, der gav dem rede penge.

Fig. 1. Fiskeri på de afhøstede, men stadig oversvømmede rismarker. De grove bambuskurve stødes med mellemrum ned i vandet og den mudrede bund, hvorved fiskene bliver indespærret. De tages op gennem et hul øverst i kurven og anbringes i fiskekurven på kvindens ryg.

Fig. 2. De tre ugifte søstre i Ban Talad Kwai. Kun den yngste smiler, de to ældre ville ikke vise deres tænder, der var sorte af mange års beteltygning.

Penge, der satte dem i stand til at købe transistorradio, petroleumslampe, armbåndsurre og lignende ting, der nu har erstattet de tidligere statussymboler.

Efter at høsten var kommet i hus, gik den yngste således hver morgen op til en plantage beliggende et stykke oppe ad bjergsiden, hvor hun hjalp til med arbejdet. Turen derop tog hende to timer, så hun startede allerede hjemmefra klokken halvsyv om morgenen og vendte først tilbage ved syvtiden om aftenen medbringende den fyrstelige sum af 7 bath, d. v. s. ca. 2.50 kr. Ikke mange penge ganske vist, men lagt sammen med, hvad de to andre søstre kunne tjene ved at fælde småtræer til de store keramiske værksteder i en nærliggende større by, på deres salg af svin, som de udelukkende opdrættede med dette formål for øje, samt salg af kokosnødder, kapok og bananer, gav det dog tilstrækkeligt til, at de kunne føre en forholdsvis behagelig og økonomisk sikker tilværelse.

Hvorfor var de da så stakkels? Hvorfor var de f. eks. mere stakkels end jordemoderen, der udtalte disse ord? Hun, der var enke, og altså også enlig. Den store forskel ligger ganske simpelt i det faktum, at Hoom – jordemoderen – *havde* været gift, og vel at mærke i dette ægteskab havde fået børn. Disse børn var alle indstillet på og villige til, når moderen ikke længere var i stand til at arbejde, at tage hende til sig og sørge for hende. De tre ugifte søstre derimod havde ingen, der i kraft af traditionelle familiemæssige bånd følte sig forpligtiget til at tage sig af dem, når de blev gamle og ikke længere kunne klare sig selv og deres udkomme. For dem var der kun to muligheder: enten at formå en niece eller nevø til at tage ophold i deres hjem og arbejde for sig eller selv flytte til en af deres gifte søskende og leve på deres nåde og barmhjertighed. Jeg har set mange eksempler på familier, hvor en

gammel ugift slægtning – mand eller kvinde – er blevet optaget i huset, og disse gamle menneskers tilværelse er bestemt ikke misundelsesværdig. De bliver tålt, men heller ikke mere, og deres optræden er som følge heraf én stor undskyldning for, at de er til. De ved selv, at de ligger familien økonomisk til byrde, og at de optager plads i et ofte overfyldt hus, men hellere det end at bo alene – sat uden for fællesskabet og værgeløs over for onde ånders angreb. Ene er man svag, men sammen med andre er man beskyttet og et vanskeligere bytte for onde ånder, der helst udser sig deres ofre blandt svage og hjælpeløse.

I landsbysamfundene i Thailand er alt, hvad der falder ind under begrebet social forsorg, et familieanliggende. Familien er den vigtigste sociale enhed, og alle aktiviteter bygger på den. En enlig i den arbejdsdygtige alder kan naturligvis ofte i kraft af sin ubundne stilling opnå visse øjeblikkelige økonomiske fordele fremfor sine bundne, d. v. s. gifte landsbyfæller, men kun i de allersjældneste tilfælde er der tale om en sådan størrelsesorden, at den vil kunne give mulighed for en opsparing, der er tilstrækkelig stor til at betale for omsorg og pleje i alderdommen. Faktisk har jeg kun en eneste gang været ude for, at noget sådant var tilfældet. Det drejede sig om fire ugifte søstre, der havde sat deres fælles fædrene arv i et forfaldent stenbrud, som ejeren – en gammel mand – havde overladt dem for en billig penge. Deres far havde været så heldig at eje nogle jorder, hvor staten besluttede at anlægge en militærlejr, og erstatningsbeløbet blev startkapitalen for de fire energiske kvinders forretning. De begyndte med at modernisere, så langt de kunne for den kapital, de havde, og da de både var arbejdsomme og dygtige, steg omsætningen hurtigt. Efter et par års forløb gik virksomheden, der udelukkende var baseret på vej- og bygningsmateriel,

Fig. 3. Mor og datter i rismarken. Billedet er fra det centrale Thailand, og da man ikke havde mulighed for overrisling, dyrkedes udelukkende bjerggris. Stråene skæres med en lille kniv og samles i små neg, der senere bliver tørsket ved hjælp af sødderne.

så fint, at staten ydede dem et efter forholdene i Thailand kæmpestort lån, og da jeg besøgte dem i foråret 1966, kunne de med stolthed fremvise et af de mest effektive og gennemrationaliserede stenbrud og stenknuserier i Thailand. Ingen af søstrene havde endnu giftet sig. Den ældste var midt i fyrrerne og primus motor i foretagendet, og hun forklarede mig med et stort smil, at det ikke var, fordi det havde manglet på tilbud, tværtimod var antallet af friere steget i takt med deres succes og rigdomsforøgelse.

For disse fire kvinder var spørgsmålet om civilstand af ganske underordnet betydning, men de hører også til de absolutte undtagelser. For langt de fleste kvinder i landsbysamfundene gives der intet valg. Familien er den grundlæggende enhed, og enlige – det være sig mænd eller kvinder – bliver ikke regnet for fuldgældige samfundsborgere, selv ikke når de er i deres bedste og mest produktive alder. F. eks. vil man aldrig vælge en ungkarl til landsbyleder, fordi der følger så mange repræsentative pligter med, at en kvinde i huset næsten er en nødvendighed. En ugift kan heller ikke være forlover ved et bryllup eller arrangere brudeseng for et nygift par, dertil kræves både, at man er gift, og at man har fået børn. Vil man udfylde sin plads i samfundet, må man gifte sig og stifte familie, og det gør da også langt de fleste.

Som regel er der tale om inklinationspartier. To unge forelsker sig i hinanden, og når den unge mand har opnået sine forældres billigelse af valget, går enten hans far, en ældre agtværdig slægtning eller en af hans venner til den udvalgte hjem medbringende en gave til pigens forældre. I samtalen løb gør forloveren rede for sit ærinde, der som oftest ikke kommer bag på nogen. Han taler smukt om den mand, hvis talerør han er, roser den unge pige, hvis hånd han anholder om, kort sagt gør alt for at overtale pigens forældre om, at de to unge er som skabt for hinanden, og at en forbindelse dem imellem vil blive til glæde og gavn for begge de implicerede familier.

Er pigens forældre af samme opfattelse, modtager de den medbragte gave og lover at forelægge sagen for deres datter, men de giver aldrig bindende tilsagn. Det hører med til ritualen, at pigen skal spørges. Siger hun nej, og forældrene ikke kan overtale hende, må gaven returneres, men er hun villig – omend pro forma noget tilbageholdende – kan forhandlingerne mellem familieoverhovederne gå videre til de mere praktiske arrangementer i forbindelse med forlovelse og bryllup, herunder også spørgsmålet om brudeprisens størrelse og den eventuelle medgift, datteren kan forvente. Brudepris bliver mere og mere kutyme i vore dage, hvor ægteskaber ikke længere nødvendigvis er et landsbyanliggende. Tidligere var det mest almindeligt, at man valgte sin ægtefælle inden for det landsbysamfund, man var født i, og det var også det normale, at brudeprisen var af underordnet betydning. I stedet var det sådan, at brudgommen udførte 'brudearbejde' hos svigerforældrene i nogle år, ja helt op til 3-4 år eller flere.

Fig. 4. Høsten af sumpris bringes med både ind fra de endnu oversvømmede rismarker ved Ban Talad Kwai. Syd Thailand. På specielle åg af bambus bæres de tunge neg derefter til tærskelpladsen, hvor tærskningen sker ved hjælp af køer.

I vore dage, hvor kommunikationsmidlerne er blevet bedre, forlystelselivet mere blomstrende, og flere og flere af de unge mænd må af-tjene deres værnepligt i fjerntliggende militærlejre, bliver chancen for, at man forelsker sig i en uden for det lokale miljø, større. I en landsby som Ban Talad Kwai viste denne 'landsbyendogami' sig også i det lange løb umulig at opretholde, simpelthen på grund af mangel på jord. Som ovenfor nævnt bliver rislodderne ved arv delt ligeligt mellem samtlige søskende. Det betød for mange mænd, at rislodderne efterhånden blev for små til, at de kunne ernære en familie på dem. Da der i Ban Talad Kwai på grund af vandmangel ikke var muligheder for at udvide ris-arealet, foretrak mange unge mænd at forlade landsbyen. De solgte eller overdrog deres arvelod til et familiemedlem og drog bort for at søge arbejde eller uopdyrket land andetsteds. Tilbage i landsbyen sad derfor en hel del unge og yngre kvinder, der ikke kunne gøre det samme, og hvis ægteskabschancer på grund af den mandlige udvandring blev væsentligt forringet.

Forældrene til disse kvinder var faktisk i et frygteligt dilemma, for dels ville de nødig gifte deres døtre bort til mænd uden for landsbyen, hvilket var i strid med deres traditioner, dels ville de meget nødig se deres døtre ende som gammeljomfruer overladt til fjernere slægtnings barmhjertighed. Derfor fik nogle mænd, der ellers ikke ville have fundet nåde for et par forældreøjne – fordi de var for lidt dygtige, for

fattige eller måske fordrukne – en chance. Forældrene blev simpelthen nødsaget til at se lidt igennem fingrene med kvaliteten af bejleren og forsøge at overtale datteren. Og man kan 'overtale' på mange måder: ved idelige bebrejdelser om, hvor man gør sine forældre sorg, ved husarrest, eller som det skete med Lae for blot 10 år siden, da hun var ung. Hun sagde tre gange nej til den unge mand, hendes forældre ville have hende til at gifte sig med. Hun brød sig ikke om ham og vidste, at han spillede og drak vel meget. Tilsidst blev forældrene trætte af denne tåbelige datter, der ikke ville sit eget bedste, og de gav derfor den unge mand tilladelse til en nat at klatre op til pigens kammer. Pigen hylede og skreg, da han dukkede op, men ingen kom hende naturligvis til hjælp. På mit spørgsmål om, hvad hun så gjorde, trak hun på skulderen og svarede: „Jeg forbandede ham, men det hjalp jo intet, og efter den nat var jeg jo faktisk hans kone, så det kunne ikke nytte at stritte imod mere.“

Ceremonierne i forbindelse med indgåelse af ægteskab varierer fra sted til sted og er også afhængige af formueforhold og religiøs indstilling hos de implicerede parter. Selve handlingen foregår aldrig i kirken (templet), men nogle foretrækker til brylluppet i hjemmet at indkalde en munk, der reciterer en hellig tekst og foretager en riskastningsceremoni. De riskorn, han kaster, må brud og brudgom omhyggeligt samle og gemme for senere at blande dem i den første udsæd på egne marker. Andre foretrækker tilstedeværelse af en astrolog, der ved forskellige varsler af f. eks. brændende lys kan forudsige, hvorledes ægteparrets fremtid vil forme sig. Andre igen lader det være et rent familieanliggende, hvor ritualet udføres af ældre slægtninge, eller de to, der har besluttet at ægte hinanden, flytter ganske simpelt sammen, efter at de to implicerede familiers aksept er opnået, og spørgsmålet om brudepris, gaver og gengaver er klaret.

Der er i Thailand stadig tradition for, at det er manden, der tager ophold i brudens forældres hjem, og at parret bliver der, til deres første barn er født. De fleste overholder denne gamle skik, medmindre menneskelige hensyn taler for det modsatte. F. eks. vil brudgommens forældre, hvis sønnen er det eneste hjemmeboende barn, i hvert fald forsøge at få deres kommende svigerdatter til at tage ophold hos dem. Det kan bl. a. gøres på den måde, at brudgommens mor går til brudens hjem, hvor hun henter svigerdatterens væv og andre af dennes personlige ejendele, som hun bringer til sit eget hus. Det gør hun for at markere, hvor inderligt hun ønsker, at svigerdatteren vil betragte hendes hus som sit nye hjem. Som regel vil bruden og hendes forældre under sådanne omstændigheder bøje sig for ønsket, også ud fra den betragtning, at ordningen vil være økonomisk gunstig for det unge par. Arrangementet indebærer nemlig, at de unge – når brudgommens far og mor falder bort – automatisk vil arve såvel huset som den grund, det ligger på.

Fig. 5. Oftring til stedets ånder ved ris-høstens afslutning. Offergaven, der består af mad, blomster, betel og røgelses-pinde, anbringes først på en måtte på jorden. Senere – når kvinden har over-bragt sin tak til ånderne og anmodet om deres fortsatte beskyttelse – tændes røgelses-spindene i åndehusene.

Men som nævnt, det mest almindelige er stadig, at brudgommens mardras flyttes til brudens barndomshjem, og at de unge tager ophold der. Det vil i praksis sige, at der sker meget få ændringer i den unge kvindes tilværelse. Hendes arbejde vil være det samme, som før hun blev gift. Som da står hun op tidligt om morgenen, tænder ild, støder ris og koger dagens første risret. Hun henter stadig vand ved brønden eller flo-den morgen og aften, og hun arbejder som de øvrige familiemedlemmer med i mark og plantage, hjælper sin mor med rengøring, vævning og reparationer og sørger for fodring af svin og høns. Hendes far er som før familiens nominelle overhoved, og hun og hendes mand må underkaste sig de afgørelser, der træffes – formelt af faderen, men reelt lige så ofte af moderen.

Det store spørgsmål for den unge kone bliver nu, om hun vil være i stand til at få børn, eller om det skal vise sig, at hun er en af disse ulykkelige 'syndefulde' sterile kvinder, der 'ikke er blevet velsignet af Buddha'. En barnløs er meget at beklage og vil altid blive betragtet med den dybeste medlidenhed af sine mere heldige medsøstre, for de ved, hvor ofte netop barnløshed af manden bliver betragtet som en gyldig

Fig. 6. De gamle kvindesysler som spinning, farvning og vævning er efter 2. verdenskrig opgivet i mange landsbyer. Enkelte steder holdes disse traditioner dog stadig i hævd, som f. eks. her i en landsby i det sydlige Thailand, hvor en kvinde udmåler tråd til vævens opsætning. På denne egn har kvinderne ikke villet opgive deres gamle klædedragt – en indigofarvet sarong med hvide striber og et indigofarvet brystklæde.

og helt legal skilsmissegrund. At grunden til barnløshed eventuelt skulle kunne søges hos manden, kommer overhovedet ikke på tale. Fejlen ligger hos kvinden og skyldes, at hun har syndet i en tidligere eksistens og må bøde herfor i denne.

Dog udelukker man i begyndelsen ikke helt muligheden af, at der kan være rent fysiske årsager til steriliteten, f. eks. at kvinden har for lidt menses. En barnløs vil derfor under sådanne omstændigheder opsøge den lokale 'doktor', der mod en betaling af betelskrå, vokslys, røgelsespinde og 5 eller 10 bath vil konsultere sine medicinske håndbøger og ud fra disse gamle opskrifter tilberede kvinden netop den medicin af urter og rødder, der kan forøge hendes menstruation og gøre hende med barn. Når man betænker konsekvenserne af barnløshed i det thailandske samfund, er det forståeligt, at de første tegn på graviditet hos en nygift kvinde bliver hilst med lettelse og glæde både af forældre, svigerforældre, mand og kone – og ikke mindst af sidstnævnte.

Herhjemme betragter et ungt ægtepar det som noget af en ulykke, hvis de første år af ægteskabet skal tilbringes under en af ægtefællernes forældres tag. I Thailand betragtes det ikke som noget skrækkeligt, der finder man det helt naturligt. Ja, for et ungt thai par er det ikke blot naturligt, men også uhyre praktisk og betryggende, fordi den unge kone derved under hele sin første graviditet er under opsyn af en ældre erfaren kvinde, der ved alt om, hvilke forholdsregler en kvinde bør tage for at føde et sundt og levedygtigt barn. Det er hende, der sørger for, at den vordende moder ikke uafvidende overtræder nogen af de taburegler, der er betinget af hendes tilstand, og hvis negligering i bedste fald vil give en vanskelig nedkomst. Eksempelvis må ingen gravid kvinde eller hendes mand dræbe noget dyr. Det vil mærke deres barn. For en gravid kvinde er det også en alvorlig sag at sætte sig på en rismorter, standse op midt på en trappe eller stige for ikke at tale om at slå søm i ting. Alt vil forårsage en svær og langstrakt fødsel. En let og hurtig nedkomst fremmes derimod ved hårdt arbejde. Der er derfor intet i vejen for, at den vordende moder stadig tager del i det anstrengende arbejde i marken med udplantning eller høst af ris, bæring af vand eller stødning af ris til de tre daglige måltider. Disse funktioner udfylder hun lige til det øjeblik, hvor fødselsveerne sætter ind, og det bliver nødvendigt at sende bud efter jordemoderen.

Efter en vel overstået fødsel og barselshvile kan den unge mor atter genoptage sit normale arbejde, og i løbet af nogen tid bliver spørgsmålet om eget hus og egen jord aktuelt for det unge par. Som regel vil de bygge deres hus på konens forældres grund, og begge forældrepar vil overlade dem rismarker samt et par bøfler eller køer at starte med.

Betød ægteskabets indgåen kun en ringe ændring i de unges liv, så markerer til gengæld bosætning i eget hus med egen økonomi, myndighed og eget ansvar en virkelig omvæltning. Ganske vist er forældrene i nærheden, og deres dygtighed og erfaring kan man naturligvis stadig

trække på, men slutresultatet: velstand og lykke eller fattigdom og nød, det er man selv ansvarlig for. Det er ikke nok, at mand og kone er dygtige og energiske i deres arbejde, de må også sørge for ved rituelle ofringer at sikre sig de overnaturlige kræfters bistand. For skønt buddhister, tror thai'erne på en række guder, halvguder og ånder, hvis bistand eller pacificering kun kan sikres gennem stadige ofringer. Det gælder således *mae poosup* – risgudinden – eller rismoderen, som hun også kaldes. Mellem hende og thai-kvinden er der et meget nært og følelsesmæssigt stærkt forhold. Deres cyklus ligner også hinandens, f. eks. bliver *mae poosup* gravid. Det sker, når risplanterne sætter frø, og på det tidspunkt modtager hun offergaver, som en kvinde vil sætte pris på: parfume, halskæder, velduftende talkum, sæbe, kam, smukke tørklæder foruden forskellige former for føde. Når høsten er bragt i lade, d. v. s. når rismoderen har barslet, bringer man hende et takoffer også efter ganske bestemte rituelle forskrifter. Forholdet er dog ikke altid, som man ville forvente, mellem en gudinde og en almindelig dødelig. Sna-

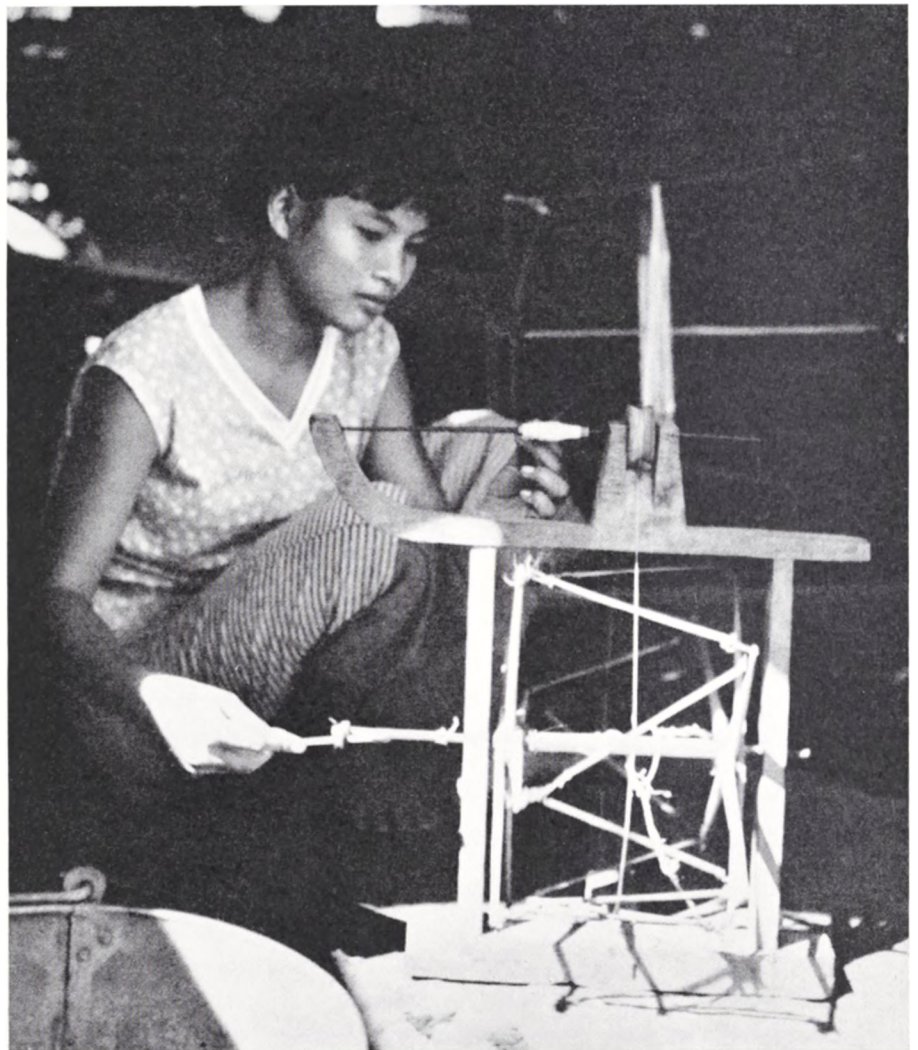
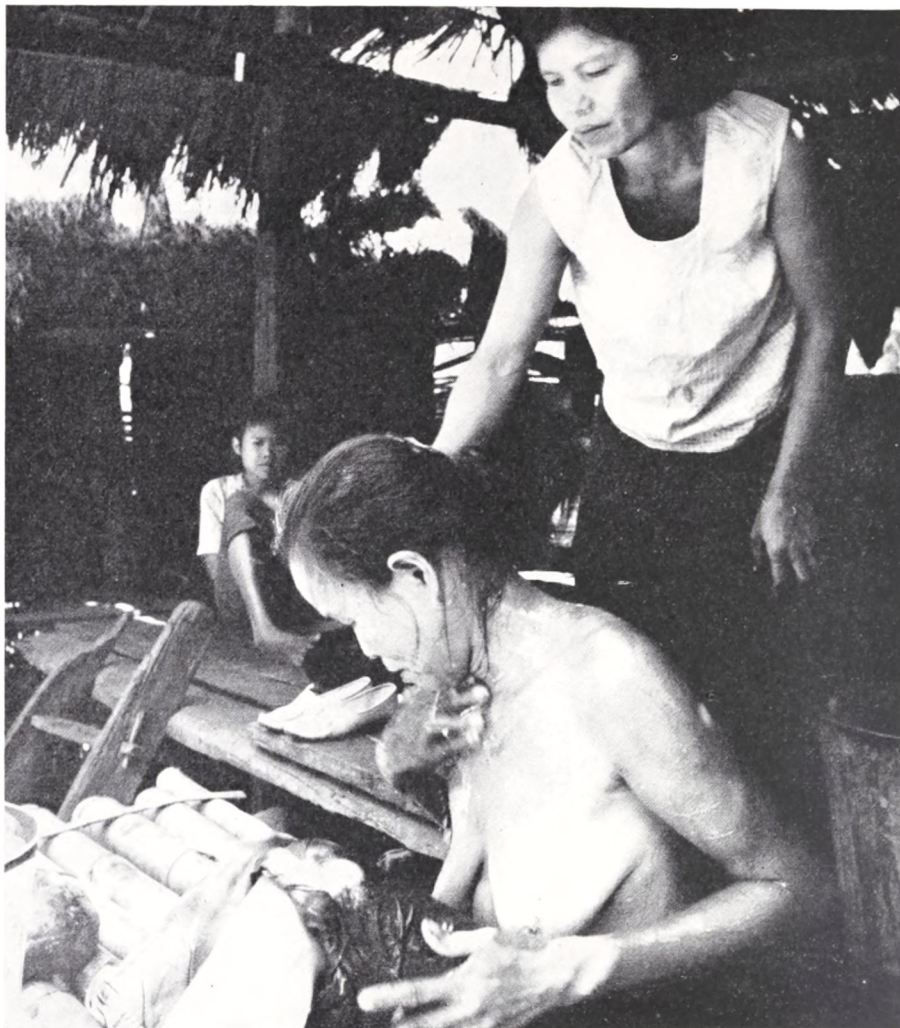

Fig. 7. Ung kvinde spinder garn til hjemmefremstilling af tekstiler – se billedteksten fig. 6.

Fig. 8. Rituel vask af jordmoderen skal ske senest 30 dage efter en fødsel og udføres af barselkvinden. Sker det ikke, vil jordmoderen blive syg og ulykker ramme barselkvinden og hendes familie.

rere får man sommetider opfattelsen af et søster- eller venindeforhold mellem mae poosup og thai-kvinden. Således så jeg en dag i en lille landsby i det centrale Thailand, at en kvinde havde stukket nogle røgelsespinde i sin risbeholder. Da jeg spurgte, hvorfor hun havde gjort det, svarede hun mig, at hun havde tændt dem for mae poosup og samtidig fortalt hende, at vi havde haft solformørkelse dagen i forvejen. En anden kvinde samme sted meddelte mig let fortørnet, at hendes ris-høst dette år havde været meget ringe, så hun ville derfor ikke bringe noget takoffer til rismoderen. Mae poosup skulle straffes.

Den gifte kvindes sociale position er stærk. Hun kan lige så vel som manden repræsentere 'huset' ved landsbymøder, og selv om det endnu ikke er sket, at en kvinde er blevet valgt til landsbyleder, så er det i hvert fald hændt, at man har valgt en ægtemand til denne post på grund af det omdømme og den prestige, hans kone og dennes familie havde i landsbyen. Som regel er det også konen, der er hjemmets administrator og økonom. Hun er den, der går til det lokale marked og sælger deres overskudsproduktion, og hun gemmer de penge, der kommer ind, til de

Fig. 9. Suan med barnebarn på høsten. Hendes mand var landsbyleder, men var udelukkende valgt til denne post på grund af den anseelse Suan og hendes familie nød blandt landsbyens familier.

er enige om en fornuftig disposition. Manden kan intet sælge, uden at konen har billiget det, og en eventuel opkøber ved det og handler ikke, før konen stiltiende har akcepteret. For det er det beundringsværdige ved thaikvinder: de demonstrerer ikke deres magt. Over for fremmede lader de altid ægtemanden optræde som familiens overhoved og indtager blidt smilende den ydmyge holdning, der forventes af dem. Hvilken fantastisk reserve af evner og energi ville Thailand ikke kunne sætte ind, hvis blot alle disse dygtige kvinder også blev herrer over deres egen krop. Men på dette punkt lades de helt i stikken. Den thailandske regering vedtog for et lille års tid siden, at man ikke foreløbig ville gå ind for familieplanlægning, eftersom Thailand var i stand til at brodføde en mange gange større befolkning end den nuværende. Så thai-kvinderne må i en uoverskuelig fremtid endnu igennem den ene fødsel efter den anden, og hvert gennemført svangerskab og hver fødsel tapper dem for noget af den energi, der ellers kunne have været anvendt til fremgang for familie og samfund.

Lige så lykkelig en thai-kvinde er ved sit første barns fødsel, lige

så trist og træt virker hun, når hun sender bud efter jordemoderen for at sætte barn nr. 7, 8 eller 9 i verden. Med alderen og den tiltagende træthed vokser også risikoen ved nedkomsten, og der er ingen mulighed for lægehjælp. Uddannede jordemødre er der også langt imellem, og de få der er, bliver sat ind i de tættest befolkede områder – ikke ude i de små landsbyer. Herude må man forlade sig på nabokoners hjælp eller ovenomtalt lokale 'jordemødre' som Hoom, der kun har den uddannelse, erfaring fra egne og andres fødsler har givet. Forbavsende mange af disse lokaljordemødre er enker som Hoom, der forøvrigt blev regnet for meget dygtig og derfor var meget efterspurgt. Hun havde flere gange forsøgt at lægge op, ikke mindst da hendes nu voksne søn stærkt tilskyndede hende dertil, fordi det 'var et snavset arbejde'. Hertil kom yderligere, at det også blev anset for at være farligt, hvorfor hun efter hver fødsel inden en måned måtte gennemgå en rituel rensning for ikke at blive syg. Honoraret, hun oppebar for sin bistand, var følgende: 5 betelskrå, 5 arecanødder, 5 røgelsespinde, 5 blomster, halvanden bath (50 øre), en pose talkumpulver og et lille stykke sæbe. De to sidste ting blev brugt til den rituelle vask. Oprindelig indbefattede honoraret også en sarong og en parkauma (det lange stykke bomuldsstof, mænd benytter som skridtklæde, bælte, turban o. m. a.), men det undlod de fleste under påberåbelse af, at de desværre ikke havde råd. Intet under, at Hoom syntes, at betalingen stod i et ringe forhold til ansvaret og anstrengelserne, men hun lod sig til stadighed overtale, fordi kvinderne, når de igen blev gravide, tryglede hende om at komme og hjælpe, og da ingen bedre end hun vidste, hvor farlig en fødsel kunne være, hvor let der kunne opstå kritiske situationer, der både krævede sikre hænder og nøje kendskab til de magiske formularer, der kunne hindre en katastrofe, så nænnede hun ikke at afslå hjælp.

Thai kvinder er utrolig søde mod deres små børn. De er næsten altid i hænder og bliver ved det mindste klynk kærtegnet og lagt til brystet. Men da det ene barn som regel følger lige i hælene af det andet, indtil kvinden går ind i klimakteriet, kan det ikke undgås, at de større børn i en flok ofte virker lidt forsømt. Ikke blot på grund af manglende pleje og omsorg, men også fordi moderens kærlighed og ømhed så udpræget er koncentreret om de små, der behøver hende mest. De større må stort set klare sig selv, eller hvad værre er, opleve den situation, at forældrene 'bortadopterer' dem til et barnløst ægtepar, om muligt til fjernere slægtninge, men ellers til fremmede. Det kan forekomme koldt og kynisk, men udspringer af den bitre nød. Forældrene kan i mange tilfælde ikke brødføde en børneflokk på en halv snes stykker på deres rislodder. Man må nemlig ikke glemme, at selv om skatten i Thailand er lav, så kan den virke hård og uretfærdig, fordi man på samme størrelse af risudbytte skal betale samme skat, hvad enten man har 10 børn eller ingen, og der gives ingen former for tilskud til børnerige familier. Hvad vi forstår ved social forsorg, påhviler i Thailand familien.

Fornemme fund fra en jernaldergrav i Uggeløse

Af HENRIK THRANE

Historien foregår ved den lille nordsjællandske landsby Uggeløse 12 kilometer syd for Hillerød. En del af jorderne til gården „Kirkebakkegård“ var udlagt til parcelhuse, og som forberedelse til byggeriet gik man sidst på året 1965 i gang med at planere et område på en højtliggende bakketop nordøst for Uggeløse Kirke. Her kørte gravemester Aksel Bagger med sin gravemaskine d. 21. december for at skrabe mulden af. Han stødte på nogle store sten i jorden og begyndte at fjerne nogle af stenene med maskinen. Der var ellers ingen sten på stedet og han ville se, hvorfor disse sten lå der, og da der så under dem lå nogle

Fig. 1. Glassene efter konserveringen, det største er 17.3 cm højt.

Fig. 2. Resterne af den stendynge, der var lagt over kisten, set fra sydøst. I forgrunden ses skelettets højre arm i bunden af det hul, som Aksel Bagger gravede ved juletid.

glasskår og noget grønt, tog han en skovl og gravede videre; nu var hans nysgerrighed for alvor vakt. Aksel Bagger var først af den mening, at der var tale om noget affald fra gården, der var gravet ned i nyere tid – glasskårene så også helt moderne ud. Noget af det grønne blev samlet op, der var en hank til en spand og noget forvredet blik. Snart viste det sig, at der lå rester af et skelet ved siden af disse ting. Den ene arm blev gravet fri med skovl, på fingrene sad to guldringe, og ved ribbenene lå en rund guldskindende plade med et ansigt på.

Guldringene og pladen blev sammen med hanken bragt ned til gården ved fyraften og forevist ejeren, smedemester Tage Bagger, der også forestod byggeriet. Tage Bagger ringede til Nationalmuseet og fortalte om fundet, og dermed begynder historiens næste afsnit.

Da jeg næste morgen mødte op hos Tage Bagger for at se på fundet, fik jeg det overrakt smukt indpakket i julepapir, og da pakken blev åbnet, lå der først en smukt velbevaret hank med to tilhørende attachéer med englelignende hoveder på; sammen med dem lå de to skinnende guldfingerringe. Det var fine ting, men det var i hvert fald

noget man kendte også fra andre gravfund fra romersk jernalder. Det sidste stykke derimod mindedes jeg aldrig at have set magen til. Det var en rund bronzeplade ca. 8 cm i diameter med guldbelagt forside med smukke sølvsøm og lige i centrum kiggede et menneskeansigt mig i møde med blankt skinnende øjne. Pladen var blevet vasket i sæbevand, så den strålede som en nyslået skilling.

Oppe på byggepladsen arbejdede Aksel Bagger; han havde samlet de stumper sammen, der dagen før var kastet til side, og lagt dem nogenlunde på plads, hvor de var fundet. Der lå de sørgelige rester af bronzespanden, hvorfra den omtalte hank stammede. Sammen med dem lå en øse og en si af bronze og nogle glasskår – engang kostbare romerske glas, der havde overlevet en lang hård rejse i den fjerne oldtid, men som ikke kunne tåle mødet med vor tids ufølsomme redskaber. Jeg skrabe den omgravede jord væk fra hullet for at få et indtryk af, hvor meget der eventuelt var tilbage, og gennemgik den jord, der var gravet op og trak mig tilbage beriget med nogle flere bronzestumper og glasskår. Der var fødder fra i hvert fald tre glas og kun en lille del af graven var ødelagt; det meste af skelettet lå endnu urørt under en dyngestore sten, så det lovede jo fint.

Imidlertid kom først julen og efter den vintervejret, og det blev besluttet at dække graven, indtil vejret blev gunstigere for en udgravning. Naturligvis kunne en undersøgelse være foretaget selv i dårligt vejr, men rent bortset fra ubehaget for udgraveren, går der for mange iagttagelser tabt, hvis jordens konsistens ikke er tilpas, til at det kan betale sig at grave om vinteren. Tage Bagger sørgede for tildækning, og de få,

Fig. 3. Gravens fodende med sporerne på plads ved hælene. Foruden det moderne brud på venstre skinneben ses et gammelt helet brud lige over foden.

Fig. 4. Brystbillede af skelettet med fiblerne, den ene forsøvede plade og den nedre del af den maskeprydede plade på plads.

der vidste noget om fundet, lovede at tie stille med deres viden, så man ikke risikerede at nysgerrige ødelagde noget. Vinteren trak, som man vil huske, i langdrag, og vi ventede med spænding på den dag, hvor Tage Bagger ville ringe og sige, at jorden nu var tjenlig til at grave i. Sidst i april lattede vinteren endelig sit greb og arkæologerne rykkede ud. Assisteret af stud. mag. Sven Gram og med beredvillig bistand fra Tage og Aksel Bagger, når der skulle flyttes store sten eller jordbunker, undersøgte først graven og derefter forskellige andre anlæg uden om den.

Graven tegnede sig i den gule undergrund som et ovalt mørkt fyldskifte fire meter langt og halvanden meter bredt og orienteret nord-syd. Skelettet lå i en grube, der var gravet 70 centimeter ned i undergrunden; det vil sige at bunden lå en meter under den nuværende markoverflade. Gruben var fyldt med store sten i to lag, hvoraf det nederste nåede helt ned til skelettet. Imellem stenene var sort jord med trækul og spredte flintstykker, nogle ildskørnede. Der lå også spredte lerkarskår og små stumper brændte menneskeben samt en stump af et ubrændt tamokseskinneben. Aksel Bagger havde fundet nogle lerkarskår i et hul i den nordlige ende af graven, de hører formentlig med til de ting, der er fyldt i graven efter at skelettet var lagt på plads.

I et snit lagt på tværs af graven kunne det ses, at jorden med disse sager lå under stenspækningen. Langs grubens sider fandtes den sorte jord imellem grubens vægge og et brunt ensartet jordlag, der er opfattet som opløst træ fra en kiste.

Skelettet lå udstrakt på ryggen med strakte arme og ben og med hovedet mod syd. Det blev undersøgt i graven og senere på Anthropologisk Laboratorium af overlæge dr. med. J. Balslev Jørgensen. Ifølge hans undersøgelse var skelettet meget stort og kraftigt med kraftige muskelspor på knoglerne. Den døde var en mand på 50 til 60 år at dømme efter tandslid og graden af sammenvoksning for kraniets sømme. Både venstre skinneben og en af fingrene havde været brækket og bruddene sammenvokset igen. Der var tydelige spor af svær gigt i hele rygsøjlen og der var ligefrem tale om at ryghvirvlerne var vokset sammen. Desuden fandtes en typisk blæresten på det sted, hvor det skulle forventes efter ligets opløsning. Fremtoningspræget har specielt for kraniets vedkommende været nordisk, og sikkert har det drejet sig om en statelig mand med en højde på 175–180 centimeter – omend han ikke har undgået mén af sin alder.

Fig. 5. Plan over graven med samtlige oldsager. De ting, der er fundet ved museets undersøgelse, er vist sort.

Fig. 6. Del af højre brystparti med den ene forsøvede plade urørt og med den samlede maskeplade lagt på sin oprindelige plads. Bemærk de sygeligt sammenvoksede ryghvirvler. 1 : 1.

I en gruppe bag hovedet stod den dødes udstyr af mad og drikkevarer med udstyr til serveringen. Der lå dels en samling knogler, der så ud til at ligge i uorden, konservator Ulrik Møhl har fastslået, at der dels var hovedparten af en tamgås, der må være nedlagt i hel stand, dels dele af lår, skinneben og ledknogler samt ribben af tamsvin med indirekte tegn på overhugning.

Tildels oven på knoglerne lå et lag græs, hvorpå bronzespanden stod lodret med hanken vendt mod vest. I spanden stod øse og si indeni hinanden, og nord for spanden stod de tre glas formentlig på stribe med en lerkop på fløjen mod øst.

Til at fastholde den dødes dragt ved skuldrene – efter bedste romerske mønster – har de to sølvfibler tjent, hvoraf den ene lå på venstre skulder, den anden ovenpå ryggraden ved højre kraveben. Et bronzeremspænde, der lå ved bækkenets nederste del, har formentlig holdt bukserne på plads.

I højre brysthalvdel lå en rund forsølvet plade og et rhombisk stykke bronze med sølvblik på, de blev taget op i et præparat af konservator Dorthe Ørsnes og undersøgt på konserveringsanstalten med interessant resultat. Det viste sig nemlig at den rhombiske plade endte i et brud, der passede i et brud i kanten af den runde skive med guldansigtet. Når man lagde skiven på plads på præparatet, dækkede den nøjagtigt et irspor på den lille forsøvede plade. Et tilsvarende irspor sås på en anden forsølvet plade af samme størrelse, der var fundet allerede i 1965 og som derfor må have ligget som pendant til den vi fandt. Aksel Baggers oplysning om, hvor han havde fundet maskeskiven og den lille plade, viste sig at passe på en prik.

De to små plader har velsagens udgjort et lukke til en kappe, der nemt kunne hægtes op.

Maskeskiven har i sin komplette udgave form som et nøglehul, og midt på den runde dels bagside sidder en knap, medens den rhombiske del er hul, så man kan stikke en flad læderrem ind i den og fæstne den med to små stifter. Remmens anden ende kan så hægtes på knappen. Åbenbart har et stykke af remmen hængt frit ned, idet to sølvremmeduppe, der lå 25–40 cm nedenfor maskeskiven, utvivlsomt har siddet på remmens opslidsede ender.

Denne rem har siddet skrås over den ene skulder og bør uden tvivl omfattes som et skuldergehæng til et sværd. Den fornemme maskeprydede hægte måtte ikke gemmes bag kappen, og gehængen blev derfor trukket udenpå kappens lukke, men hvor blev sværdet af? Der var ingen antydning af det noget sted i graven, og det kan ikke være blevet fjernet i nyere tid; graven var ubrutt. Var det da skik, at sværd gik i arv fra fader til søn og ikke fulgte den døde kriger i graven? Det er i hvert fald påfaldende så få af den tids sjællandske mandsgrave, der indeholder våben.

Fra vores første historiebog huskes sagnet om Uffe hin Spage og beretningen om det gode sværd Skræp, som Vermund gravede ned, fordi han ikke ville lade nogen anden – heller ikke sin uduelige søn – få det. Afspejler sagnet en almindelig skik i stormandskredse?

Men vi er ikke færdige med tøj og udstyr. Ovenfor bækkenet lå på hver side af maven tre små bronzeringe med et hjelmformet overtræk af sølvblik på række. Hvad de har været brugt til, ved jeg ikke, men de har formentlig siddet som pynt på noget af tøjet, men om det var på trøjen eller forneden på kappen må stå hen.

Ved hver hæl lå en bronzespore på plads.

Den åbne guldring skal ifølge Aksel Baggers oplysning have siddet på pegefingeren, mens den anden skal have siddet på langfingeren.

Efter denne omtale af de enkelte funds placering i graven skal gravens tidsstilling og de enkelte genstandes herkomst søges belyst.

Det sikreste middel til at datere fund fra denne del af jernalderen er de små sikkerhedsnåle, som vi med det romerske udtryk kalder fi-

Fig. 7. De to guldfingerringe, gengivet i naturlig størrelse.

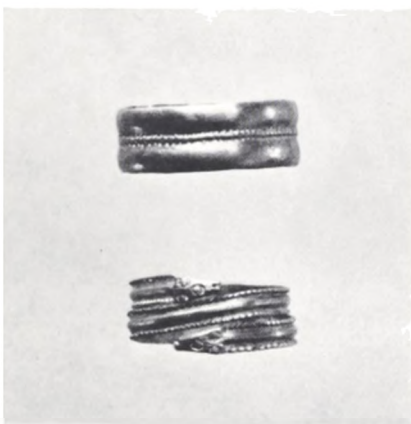
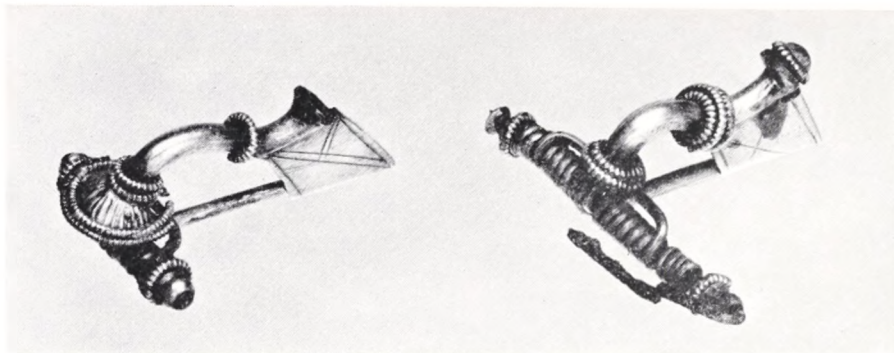

Fig. 8. De to sølvfibler, til venstre med guldblikroset, til højre med glasperle over nåleskeden. 2 : 1.

bulae (på halvdansk fibler i flertal). Disse uundværlige dele af beklædningen var underkastet modens luner med det resultat, at de hyppigt skiftede form og udsmykning. De enkelte typer brugtes kun i kort tid før de blev erstattet af nye, og derfor egner fiblerne sig bedre end nogen anden oldsagsform til at vise et funds datering. Ikke alene var fiblerne et led i hver mands beklædning, de blev også lavet her i landet, så man ikke behøver at regne med, at folk gik med gamle fibler fordi de var sjældne.

De to fibler fra Uggeløsegraven er af profil næsten ens; de er lavet af sølv og med påsatte tråde af sølv. Den ene har desuden en lille guldblikroset over spiralen. Den høje nåleholder er ornamenteret med en indridset korslignende figur, og den ene fibel har på den flade ende en lille blå glasperle siddende. Muligvis har den anden fibula også haft en tilsvarende glasperle, men den er faldet af, som måske ved mange andre fibler i vore fund.

Den ene fibula må høre til forløberne for de monstrøse rosetfibler, der præger den senere del af yngre romersk jernalders første halvdel i Sydskandinavien. Begge fiblerne fra Uggeløse må høre til i begyndelsen af yngre romersk jernalder, d. v. s. omregnet til årstal mellem 200 og 250 A.D. Ganske vist er der fremsat forskellige absolutte dateringer for den romerske jernalder, idet forskerne har varierende opfattelser af, hvor lang tid det tog for de romerske ting at nå i jorden. En gruppe mener, at de romerske glas og bronzer kom i graven med de samme personer, der modtog dem, og at de altså kun var i omløb i kort tid. Disse forskere foretrækker en kronologi, hvorefter yngre romersk jernalder skulle begynde ca. 150 A.D. Andre arkæologer mener derimod, at det varede længere, inden de kostbare importsager blev lagt i gravene, og foretrækker derfor en anden kronologi. Efter deres opfattelse skulle yngre romersk jernalder begynde ca. 225 A.D.

Blandt disse romerske importsager, der er så betydningsfulde for dateringen af vor kultur heroppe, er glassene og bronzerne i Uggeløsegraven.

Bronzekarreene er formentlig fremstillet i den vestlige del af romeriget og exporteret fra Rhinområdet snarere end fra Donauprovinserne,

såvidt udbredelseskortene lader afgøre. Øse- og sisættet hører til en type, der kendes fra adskillige danske gravfund fra denne tid, fremfor alt fra Sjælland, men typen har tilsyneladende været i brug i mere end en generation. Den af krydderier plumrede vin, som romerne drak, nødvendiggjorde, at man siede vinen inden man drak den. Derfor hører øse med tilhørende si med til ethvert ordentligt drikkeudstyr.

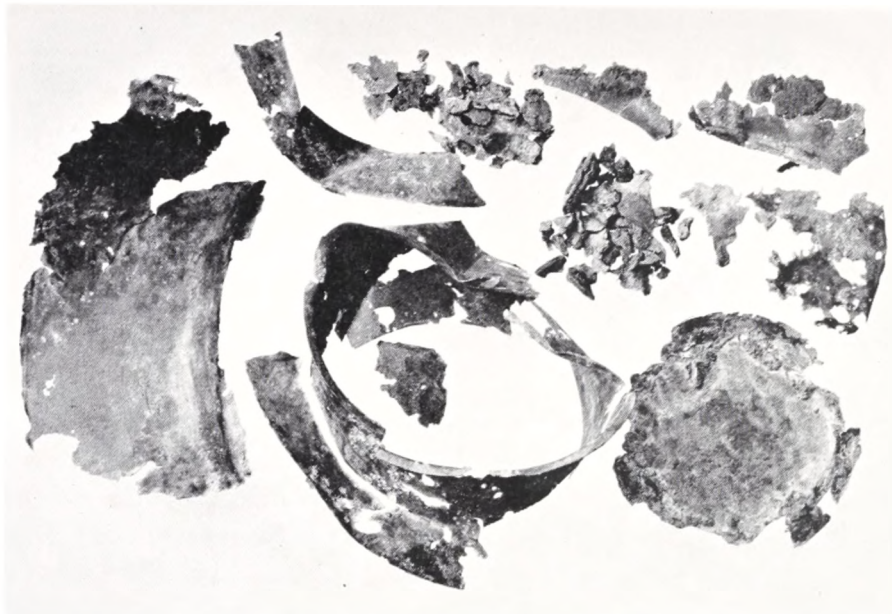
Det gjorde også den store spand til fremstilling af vinen på bordet. Den var revet fuldkommen ud af sin oprindelige skikkelse, og store dele mangler, men det er muligt at rekonstruere dens form. I bunden og på halsen er der inddrejede linier, men ellers er den formentlig lavet ved en blanding af hamring og opvarmning efter en grov støbning. De to attachéer har været loddet på, de har efterladt spor, hvor de sad. Også denne type spand kendes fra flere danske fund fra romersk jernalder, f. ex. fra den kendte dobbeltgrav i Dollerup, men tilsyneladende svarer Uggeløsespanden ikke helt nøjagtigt til nogen af de andre danske spande, mest nok til de to spande fra en rig grav i Valløby i Sydsjælland. Valløbspandene udmærker sig dog ved forsølvet ornamentik fremfor Uggeløseudgaven. Denne specielle form er ikke fundet ofte, den findes overvejende østligt, og det menes at den blev indført til Norden fra østligt beliggende værksteder via det vigtige handelscentrum Carnuntum i det nuværende Østrig.

En del glasskår blev allerede fundet sammen med nogle bronzestumper, da jorden fra gravens omrodede del blev gennemskrabt med en graveske ved besigtigelsen i december, men der manglede stadig meget. Derfor blev de samme jordbunker senere omhyggeligt gennemgået, jorden var så tung og leret, at det kun med konstant rindende vand var muligt at slemme den igennem et sold. Vi fik en vandledning lagt

Fig. 9. Hank og tilhørende attachéer fra bronzespanden, hankens ender er formet som svancheder, 21 cm.

Fig. 10. Det var alt, hvad der var tilbage af den tyndvæggede bronzespand

ud, men efter et par dages arbejde var resultatet kun en snes mindre glasskår og lidt mere bronze. Der mangler altså stadig noget, men resten må ligge i den anden ende af byggepladsen dækket af et par meter påfyldt muld.

Manglen var føleligst for glassenes vedkommende; det var ikke nogen munter opgave, der forestod konservator Dorte Ørsnes, da hun skulle i gang med at genskabe glassene ud af den miserable dyngeskår. Men i løbet af sommeren voksede der alligevel tre glas frem under hendes hænder; der mangler ganske vist skår i alle tre glas, men formen er klart erkendelig, og der står de så: trip – trap – træsko. Et ganske enestående sæt – og tænk på, at de er så friske i godset som den dag de blev lavet. Glasset har et ganske svagt fint grønligt skær uden den ringeste patina efter 1700 års ophold i jorden. På ydersiden har glassene spinkle bøjleformede tråde med små tværgående indhak og vandrette glatte tråde på halsen.

Denne type er sjælden, i den samme udformning kendes den kun fra en grav i Risleve kirkebakke i Sydsjælland og den omtalte rige grav ved Valløby. Begge grave indeholder samme slags øse og si og fibler som i Uggeløse.

Udenfor Danmark kendes tilsvarende glas ikke – og det er en skam, idet vi nu ikke med sikkerhed kan sige, hvorfra de er kommet hertil. Det antages, at de stammer fra Rhinområdet, men det er påfaldende, at typen ikke kendes fra det store glasfabrikationscentrum i Colonia Agrippina – Köln – hvorfra der ellers kendes tusindvis af glasskår fra denne tid.

De to sporer er heller ikke helt almindelige. Der kendes tilsvarende fra et par jyske grave og fra Vimosefundet samt fra Skåne og Norge,

men de er alle lavet af jern, Uggeløsesporerne er den første bronzeudgave af denne type, der kendes fra Skandinavien. Typen er formentlig romersk og Uggeløsesporerne original import, mens de øvrige nordiske fund er lokale kopier.

Uggeløsegravens pragtstykke – det maskeprydede remspænde – frembyder mange problemer, hvoraf det vigtigste er spørgsmålet, hvor det blev lavet.

Der kendes intet helt magen til det. Hvis man betragter ansigtet med de blindt skuende øjne for sig, ligner det på en vis måde en række ansigter, der kendes fra romerske bronzekar – som f. ex. attacherne til spanden fra Uggeløse, men ligheden er for almindelig til, at man ud fra den kan sige noget afgørende om Uggeløsespændets oprindelse.

Teknikken – forgyldt sølvblik formet i presteknik og garneret med sølvtråde som indramning og profilerede sølvsøm – minder om en række produkter, bl. a. de pragtfulde rosetfibler, der må formodes at være fremstillet i Sydskandinavien, men også om fibler fra Vesttysklands romerske egne.

Hvad formen angår, er der en slående lighed med en bestemt fibulatype – de „tidselfibler“, der hører til de såkaldte soldaterfibler, der brugtes af de romerske soldater i Rhinprovinsen. Normalt er den runde del af fiblerne, der er nøglehulsformede, blot prydet med geometrisk ornamentik, men det hænder at et ansigt eller en figur anbringes i centrum af skiven, og da bliver ligheden med Uggeløsespændet unægtelig slående. – Nuvel, da er sagen vel klar, vort spænde er kommet fra Vesttyskland? Det er nu ikke så ligetil, der er nemlig den hage ved disse „tidselfibler“, at de hører til i første århundrede efter Kristi fødsel og altså er 100 år ældre end Uggeløsegravens, og desuden er der ingen tegn på, at Uggeløsespændet nogensinde skulle have fungeret som fibula; det er fremstillet som remspænde og ikke noget andet.

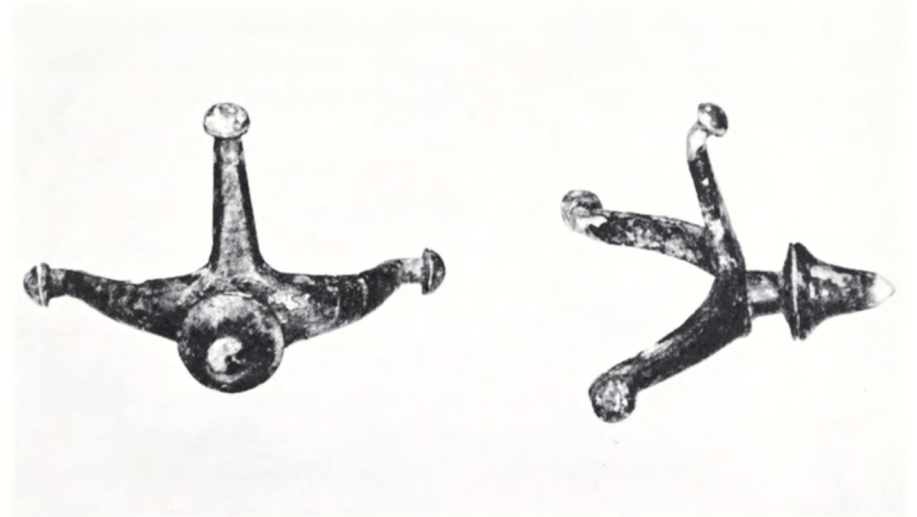
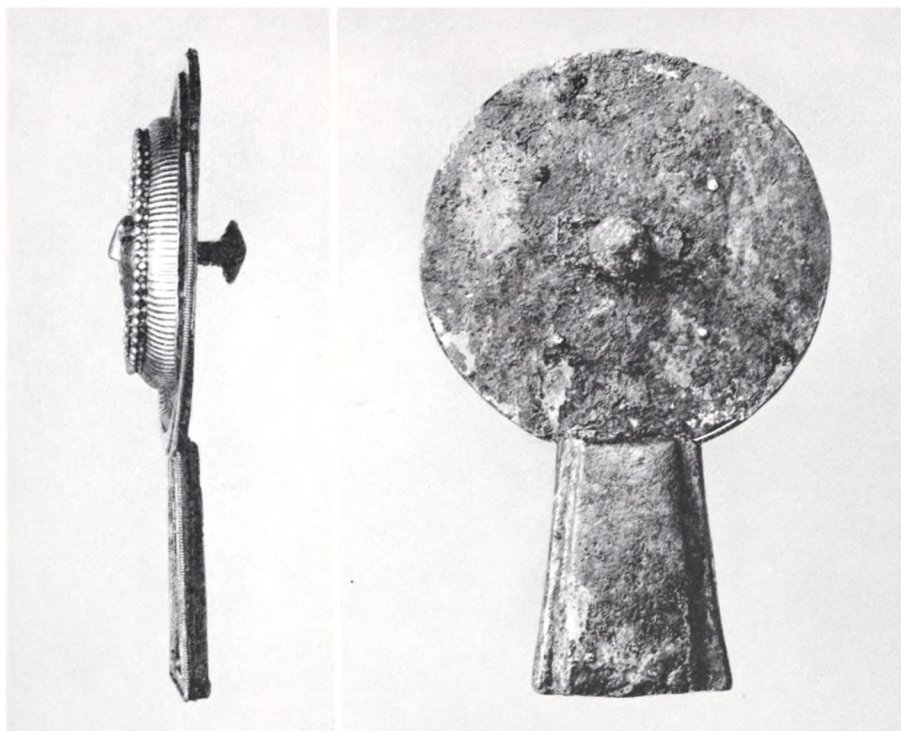

Fig. 11. Bronzesporerne adskiller sig fra moderne sporer og fra andre oldtids-sporer ved den opretstående tap med knap til en ankelrem. Lidt under naturlig størrelse.

Fig. 12. Maskepladen set fra siden og bagfra.

Vi må derfor antage, at spændet er en lokal d. v. s. sjællandsk kopi af et arvestykke. Måske havde den dødes oldefader eller tipoldefader engang erhvervet en tidselfibula; kan hende han selv var nede for at hente den i Rhinområdet, og på grund af sin sjældenhed blev den kopieret, da vor mand i Uggeløse skulle bruge et prunkende spænde til sit sværdgehæng – hvem ved?

Den netop beskrevne grav var ikke det eneste spor af oldtidsmenneskers færden på bakken ved Uggeløse. I nærheden af graven havde Aksel Bagger afdækket nogle andre stensamlinger, og i nogle af dem lå der lerkarskår af oldtidskarakter. Da de blev skrabet rene viste det sig, at stenene lå i gruber i undergrunden fyldt med trækulholdig jord. Gruberne lignede meget graven, både hvad indhold og størrelse angik, og vore forhåbninger steg højt – det var nærliggende at tro, at den første grav ikke var lagt alene, og hvis nu blot en af gravene var af samme karat!

Efterhånden som gruberne blev udgravet efter samme metode som den først fundne grav, svandt håbet imidlertid. Der var ingen skeletter, selvom en enkelt grube lignede en grav. Den indeholdt store sten helt til bunden, men derudover ikke andet end nogle spredte lerkarskår, en del trækul og et par slet bevarede dyreknoglestumper. Der var ikke antydning af skelet eller gravgods.

Der var fire mindre gruber uden oldsager, den ene lå lige op ad graven og har muligvis været brugt i forbindelse med gravlægningen.

Fig. 13-14. To „tidselfibler“ fra Syd-tyskland, den øverste med et ansigt midtpå, den nederste af mere almindelig type. Disse fibler blev båret med den runde del nedad, så de lignede en tidselblomst.

Desuden var der to større gruber tre meter lange og henholdsvis 90 og 135 cm brede. De indeholdt en del lerkarskår, og ihvertfald den ene grube synes at have stået ubenyttet et vist tidsrum. Der var et sterilt sandlag imellem et nedre skårlag og et øvre. Sandet er formentlig skredet ned fra grubens sider i en periode, hvor gruben har stået ubenyttet.

Formålet med disse gruber er uvist, men de er vigtige for forståelsen af det affald, der lå i graven. Det svarer i karakter helt til grubernes indhold – bortset fra de brændte menneskeknogler, der ikke fandtes i gruberne. I hvert fald den ene grube ser, efter skårene at dømme, ud til at høre til yngre bronzealder og har således ikke noget med graven at gøre. Skårene må tilfældigt være smidt i graven, da denne blev kastet til.

Jeg tror ikke at der på de ca. 1000 kvadratmeter, der er undersøgt arkæologisk eller skrabet af med gravemaskine, har ligget flere grave. De kan muligvis ligge inde på den dyrkede mark, men det opklares måske engang i nær fremtid, når der skal bygges der.

Den (i det, vi nu kalder Uggeløse) gravlagte mand har åbenbart i levende live befundet sig i et milieu, der var gennemsyret af påvirkninger fra den romerske kultur. Han gik klædt i germansk dragt, men med romerske sporer, hans kappe havde romerske spænder, hans sværdgehæng havde romerske dupper, og højst sandsynligt var hans sværd også romersk. Hans sikkerhedsnåle var vel lokale produkter, men gik dog i sidste instans tilbage til romerske fibler, og hans fineste smykke – sværdremspændet – kopierede en gammel romersk fibula. Han drak af romerske glas en drik, der skulle give sig ud for vin, som blev siet ligesom den romerske vin og øst op med en romersk kasserolle. Hvor meget af den romerske bordskik, der fulgte med, og hvor romaniseret hans liv i det hele taget var, er det svært at afgøre, men der er nok foregået ting ved hans gravlæggelse, som en romer ikke ville anerkende. Hvor stærkt end det romerske præg i hans udstyr var, må der også levnes plads til lokale traditioner i vor opfattelse af datidens overklasse. Selv en Jean de France kunne ikke løbe fra sin oprindelse.

Det barbariske Nordens forhold til Romerriget i det første par århundreder efter Kristi fødsel er blevet sammenlignet med den kulturelle afstand mellem de hvide nybyggere i Nordamerika og indianerne på den franske revolutions tid.

Ligesom Rousseau sammenlignede disse vilde med europæerne og fandt, at de vilde var bedre mennesker moralsk set, holdt Tacitus i sin beskrivelse af forholdene i Germanien de „vilde“ udenfor romerriget op som et spejl for de dekadente romere. Den romerske rigsgrænse – limes – ved Rhin og Donau udgjorde i disse århundreder et solidt skel mellem den romerske civilisation og det frie Germanien. Nok var det attråværdigt at besidde romerske varer, især luksusprodukter som glas og bronzekar, men de var og blev fremmede elementer i en kultur, der befandt sig på et helt andet stade end den romerske. I dette forhold

synes der at ske en ændring, der falder sammen med overgangen til den epoke, vi nu kalder yngre romersk jernalder.

Den tyske arkæolog Joachim Werner har netop behandlet den periode, som Uggeløsegraven tilhører, og især beskæftiget sig med de sjællandske rige grave fra yngre romersk jernalder. Disse grave, karakteriseret af fund som Himlingøje, Valløby, Nordrup, Varpelev og Harpelev, udgør en særlig gruppe, der ved sit rige udstyr af importerede luksusgenstande skiller sig ud fra de omliggende områder. På et ganske lille område, hovedsagelig Sydøstsjælland, findes en koncentration af rigdomme, der savner sidestykke nord for det romerske riges grænser.

Werner mener, at denne sjællandske gruppe repræsenterer den hjemlige adel, hvis stilling og velstand beroede på en særlig position i den internationale handel. Da handelsvejene blev forskudt mod øst fra Rhinen, kom Sjælland til at spille en væsentlig rolle, vel i første række for handelen med Nordskandinavien. Med krigsurolighederne ved Rhin-grænsen omkring år 257 og senere brød produktionen her sammen og forbindelserne med Norden fra Rhinområdet gik i stå.

Inden dette sammenbrud af forbindelserne var man allerede på Sjælland hos de rige familier gået i gang med at lade lokale kunstnere omforme de fremmede billeder, der med importerede glas og bronzer kom til landet. Den hjemlige gudeverden spillede formentlig en stor rolle ved udformningen af den dyreornamentik, der i denne tid opstod i Danmark. Det er forsøgt at tolke dyrescener på presblikornamenterede stykker som symboler for de nordiske guder Odin, Tor, Freya og Tyr.

Samtidig hermed optræder de ældste kendte runeindskrifter – netop i Sydsandinavien – på metalsager, især fibler af pragtformer. De ældste indskrifter omfatter personnavne og magiske formularer, og Werner mener heri at kunne spore rester af en ældre anvendelse af runerne ristet i træ i gudstjenester for et kultfællesskab. Når runerne nu anvendes til privat brug, skal det være udtryk for en ny åndelig situation. Der sker i denne tid en ændring i individets forhold til omverdenen og til guderne, en ændring, der kun kan betegnes som en emancipationsproces.

Runeindskrifter og nordisk dyrestil er udtryk for en åndelig uafhængighed, der først indtræffer i tredje århundrede og som finder sit udtryk i de rige sjællandske grave. Denne emancipation fandt sted i Sydsandinavien og fremfor alt i Sydsjælland, og Uggeløsegraven hører naturligt til i det milieu, der her er skildret.

Såvidt Joachim Werners tanker, der her blot er refereret; de tolker en af de rigeste epoker i vort lands forhistorie. Tolkningen går videre end det normalt sker i dansk arkæologi, men den er i hvert fald et interessant forsøg på at udnytte et arkæologisk fundstof til kulturhistoriske slutninger i videste forstand.

Den videnskabelige bearbejdning af Uggeløsefundet er ikke afsluttet, og forhåbentlig vil den bidrage til at afklare nogle af de mange problemer, der knytter sig til en spændende periode af Danmarks oldtid.

Nationalmuseets sanerings- og købstadundersøgelser

Af POUL STRØMSTAD

En af Nationalmuseets hovedopgaver er at indsamle genstande og oplysninger, der kan belyse dansk boligkultur gennem tiderne. Arbejdet inden for dette felt blev taget op allerede tidligt, og den række af interiører, der kan besees i museets samlinger, og de mange bygninger, der er opstillet på Frilandsmuseet, er en del af resultaterne af dette indsamlingsarbejde.

Den voldsomme udvikling, der i vor tid finder sted på snart sagt alle områder, sætter også sit præg på bebyggelsen. Gamle bygninger ombygges eller nedrives i hastigt tempo både på landet og i byerne, og da mange af bygningerne er vigtige kilder til øget viden om fortidens

Fig. 1. Hjørnet af Åbenrå (t. h.) og Landemærket kort før nedrivningen i 1958.

husbygning og boligforhold, er det af stor betydning, at de bliver undersøgt, inden de ændres eller forsvinder for stedse. Nationalmuseet og Københavns Bymuseum har da også til stadighed søgt at redde kulturhistorisk værdifulde genstande ved de nedrivninger, der tid efter anden har fundet sted i København. Dette indsamlingsarbejde blev intensiveret i midten af 1950'erne, da de store saneringsplaner, som var udkastet allerede inden Den anden verdenskrig, blev iværksat. Nedrivningerne ville komme til at omfatte store dele af byens ældste bebyggelse, og da man kunne forvente at finde vigtige vidnesbyrd om tidligere tiders forhold i de huse, der var dømt til nedrivning, var det nærliggende, at man tog tanken om at foretage undersøgelser i disse kvarterer op.

Arbejdet indledtes i foråret 1954 med undersøgelsen af huset Adelgade 77, der var opført kort efter 1700, og som viste sig at indeholde en række værdifulde genstande fra forskellige perioder af dets historie. Det lykkedes således at hjembringe et dekoreret træloft fra 1720'erne fra husets stueetage samt talrige andre malede dekorationer, panelfelter, væglærreder og tapeter.

Undersøgelsen af dette hus gav et indblik både i de muligheder og de vanskeligheder, der er forbundet med undersøgelser af denne art. Til trods for den meget korte frist ved denne undersøgelse nåede man foruden Adelgade 77 at gennemgå en del af de andre bygninger i husrækken, og man fik et godt supplement til museets samling af interiører. Ved køb erhvervedes ikke mindre end tre hele lejligheder. Den ene bestod af fem værelser og køkken samt et pigeværelse på loftet, alt sammen fra et velstående borgermiljø fra tiden omkring 1820. De to andre lejligheder var begge fra sidste halvdel af det 18. århundrede. Den ene bestod af to værelser, kammer og køkken, mens den anden,

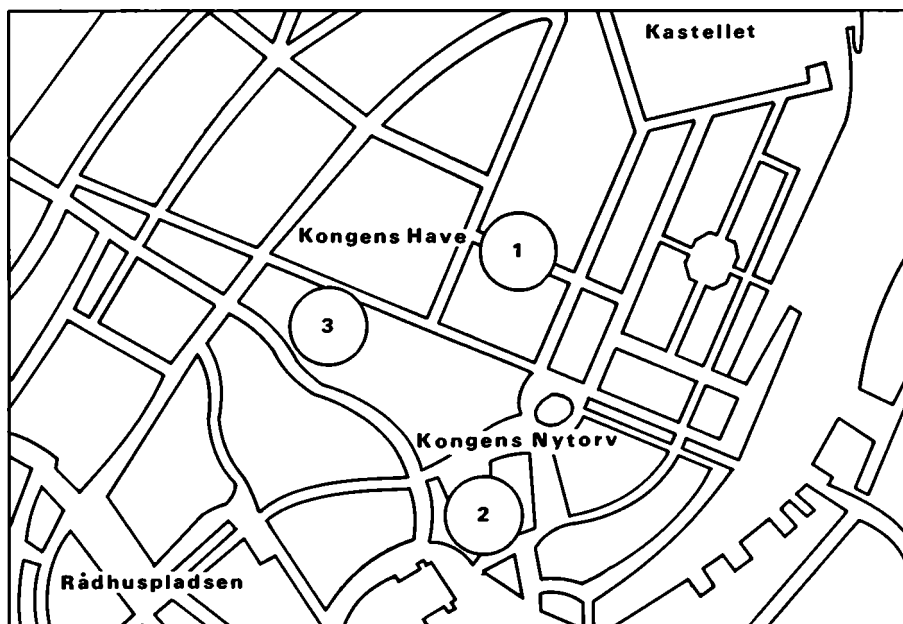

Fig. 2. Kort over Københavns indre by visende større saneringsområder: 1. Adelgade-Borgergade. 2. Holmens Kanal-Admiralgade og 3. Åbenrå-Landemærket.

Fig. 3. Adelgade 77, facaden.

der kun havde et værelse og køkken, viste boligforholdene for byens laveste sociale lag.

En principiel vanskelighed ved undersøgelser i saneringsmodne bygninger er, at man kun i ringe grad har mulighed for selv at vælge sit undersøgelsesobjekt, idet man er tvunget til at arbejde i områder, der af økonomiske, sociale, trafikale eller andre grunde skal saneres. Man må med andre ord følge entreprenørerne, men dette forhold opvejes af, at man til gengæld har mulighed for at foretage undersøgelser af så indgribende karakter, at de kun vil kunne ske i forbindelse med nedrivning. Under nedrivningsarbejdet er der således lejlighed til at gå bygningerne efter i sømmene ved at fjerne alt senere tilkommet inventar, så man kommer ind til ældre eller måske oprindelige lag. Man kan

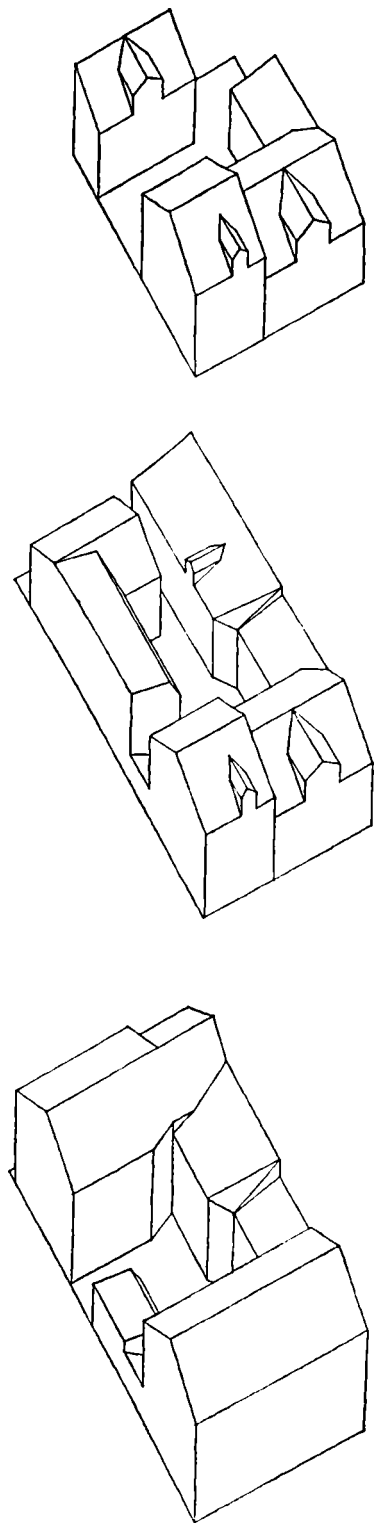

Fig. 4. Skråprojektioner visende bebyggelsens omfang på grunden Åbenrå 16 i 1763 (øverst), 1795 og 1854–1965.

fjerne nyere lofter og paneler for at konstatere, hvad der har siddet neden under disse, og man kan sikre sig dekorerede væglærreder, tapeter, profilprøver, dør- og vinduestyper, konstruktive bygningsdele og som omtalt hele interiører.

Da beboerne som regel først flytter ud af husene, lige før entreprenørernes folk begynder nedrivningen, kan det være vanskeligt at gennemføre undersøgelserne på tilfredsstillende måde i den korte tid, der er til rådighed, inden husene forsvinder for stedse. Det gælder også om at komme før opkøbere og produkthandlere for at sikre sig beslag, paneler, lofter eller andre ting, som de er interesserede i at afkøbe entreprenøren med videresalg for øje. Endelig kan det volde besvær at hindre forbipasserende og „historisk“ interesserede i at trænge ind i bygningerne, hvor de ofte ved selvbestaltede „undersøgelser“ ødelægger museets undersøgelsesresultater, øver hærværk og endog fjerner værdifulde genstande, som museets folk møjsommeligt har fremdraget. Genstande, man ønsker at sikre for museet, må derfor lokaliseres, fremdrages og bringes til museet hurtigst muligt.

Siden undersøgelsesens start i 1954 har museet fulgt en stor del af de saneringer, der har fundet sted i Københavns indre by. Foruden undersøgelser i de tre store saneringsområder Adelgade – Borgergade, Åbenrå – Landemærket og Holmens Kanal – Admiralgade er der foretaget talrige undersøgelser af enkelte bygninger, både hvor der har været tale om fuldstændig nedrivning, og hvor en bygning ved ombygning og modernisering er blevet gennemgribende ændret. I alt er ca. 300 bygninger blevet undersøgt med det formål at udrede bygnings- og boligforholdene gennem tiden. Man har søgt at klarlægge, hvordan de forskellige befolkningslag har levet og boet, og hvordan deres huse og lejligheder har været indrettet og udstyret for derigennem at finde frem til hovedtrækkene af udviklingen inden for boligindretning, rumdekoration og byggemåde.

Også i provinsbyerne er der foretaget store saneringer, og museet har, så godt det har kunnet lade sig gøre, fulgt med i disse nedrivninger. Desværre har man fra Nationalmuseets side slet ikke kunnet være med i det omfang, man gerne ville, men der er dog gennem årene foretaget adskillige undersøgelser i vore købstæder.

Saneringsundersøgelserne blev iværksat som en løsning af et akut problem, og man var allerede fra begyndelsen klar over, at fremgangsmåden ved undersøgelserne ikke i længden kunne være tilfredsstillende. Arbejdet måtte til stadighed udføres i stor hast, fordi man først kom med i undersøgelserne, når bygningerne stod lige foran nedrivning. Efter at man ved nedrivningerne havde sikret sig en stor samling af karakteristiske genstande fra de forskellige tidsperioder, f. eks. vinduer, døre, paneler, lofter, tapeter og beslag, udvidedes arbejdsfeltet derfor til også at omfatte bygninger, der ikke var truet af nedrivning eller ombygning. Hensigten hermed var at foretage opmåling, fotografering og

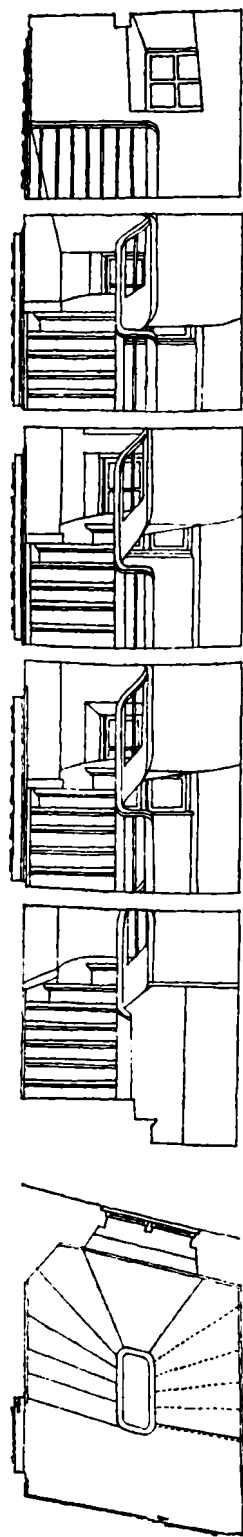

Fig. 5. Snit og plan af trappe i forhuset til Landemærket 47.

beskrivelse af danske købstadbygninger for at tilvejebringe et ensartet dokumentationsmateriale, der kunne danne grundlag for en udredning af den enkelte bygnings historie eller af større byområders udvikling.

Ved denne fremgangsmåde opnåede man flere fordele. Man kunne således fremskaffe oplysninger om bygningerne, så man på forhånd kendte deres bygningshistorie og straks kunne gribe ind og sikre bevarelsesværdige genstande i tilfælde af sanering. Undersøgelserne kunne lægges bedre til rette og gøres grundigere, fordi man ikke blev presset af utålmodigt nedrivningsmandskab, og endelig havde man mulighed for at registrere beboernes måde at indrette sig i lejlighederne på, at fastholde miljøet. Til gengæld kan man naturligvis ikke i samme grad som ved nedrivning tillade sig at fjerne nyere malingslag eller inventar for at kunne komme til at undersøge de underliggende lag. Dette punkt er dog i høj grad et spørgsmål om forbedring og forfinelse af den anvendte undersøgelsesteknik.

Den side af vore købstæders historie, der omhandler bebyggelsen, både de enkelte bygningers udvikling og bybygningen i almindelighed, er et i høj grad forsømt område. Ganske vist findes der en del beskrivelser af købstadbygninger og deriblandt adskillige monografier af høj kvalitet, men i al almindelighed er materialet spredt og uensartet. De fleste af vore byer er indtil nu undersøgt alt for lidt, til at man kan sammenfatte oplysningerne til en syntese over udviklingen. Dette gælder såvel de enkelte byer, som det gælder det sammenligningsgrundlag, der er nødvendigt, for at man kan udrede hovedtrækkene af udviklingen. Nationalmuseets købstadundersøgelser skulle da være et bidrag til tilvejebringelse af et materiale, der kan danne grundlag for større sikkerhed i bedømmelsen af vore byers historie i de sidste 300 år.

Undersøgelsesarbejdet har tre sider: den bygningsarkæologiske, den historiske og den etnologiske.

Den bygningsarkæologiske undersøgelse består i en gennemgang af det enkelte hus på stedet. Herunder foretages beskrivelse, fotografering og opmåling. Foruden den almene beskrivelse foretages undersøgelse af konstruktioner og materiale samt så vidt muligt af de enkelte rums tapet- og farvelag gennem tiden. Fotograferingen omfatter såvel husets eksteriør som dets interiører, således at den supplerer og støtter beskrivelsens oplysninger. Opmålingen omfatter i almindelighed facader, etageplaner, snit, opstalter og eventuelt detaljer. Bortset fra detaljerne, der opmåles i 1:10, eventuelt i 1:1, sker opmålingen i målestoksforholdet 1:50.

Den historiske undersøgelse omfatter en gennemgang af alt materiale fra eventuelle tidligere undersøgelser samt opsporing af andet arkivmateriale, der kan belyse husets historie og støtte bygningsundersøgelsen. Der kan her blive tale om en gennemgang af den pågældende bys offentlige arkiver, af det byhistoriske arkiv og museet, hvis sådanne findes, samt eftersporning af materiale i andre arkiver, f. eks. i lands-

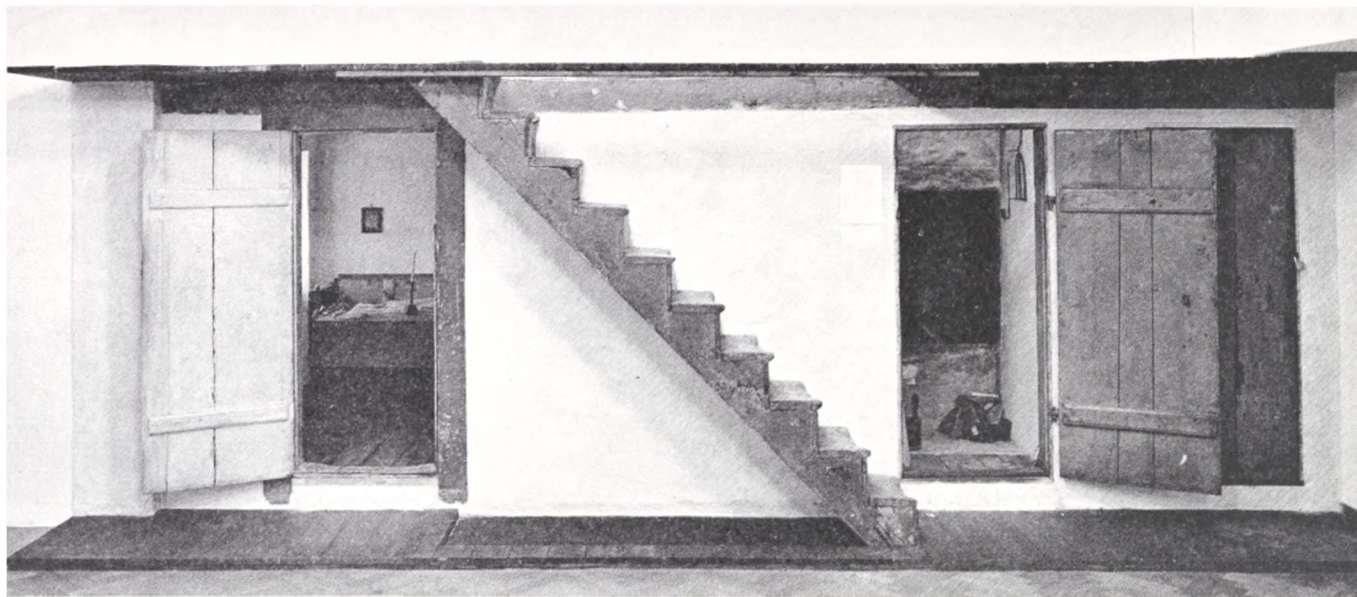

Fig. 6. Lejlighed fra Adelgade 91 opstillet på Nationalmuseet. T. v. dør til stuen. t. h. dør til køkkenet.

arkivet, rigsarkivet, Nationalmuseet, Kunstakademiet eller andetsteds. En undersøgelse begynder normalt med en gennemgang af arkivalierne, men afgørelsen af om arkivundersøgelsen skal foretages forud for eller sideløbende med bygningsundersøgelsen må bero på, hvad der tidsmæssigt og praktisk er muligt.

Den etnologiske side af undersøgelsesarbejdet består i en registrering af det nuværende miljø og af de enkelte rums funktion. Oplysningerne herom tilvejebringes ved interviews med beboerne, og i tilslutning til de optegnelser, der bliver resultatet af disse samtaler, udarbejdes møbleringsplaner og -beskrivelser. De oplysninger, der indsamles ved samtaler med de nuværende beboere, giver et indblik i lejlighedernes indretning i mands minde. De fortæller således intet om forholdene i en fjernere fortid, men de er alligevel af overordentlig værdi, idet de bidrager til at øge vor viden om de forskellige sociale lags daglige levevis og boligsik, et område, som for byernes vedkommende stadig er meget lidt udforsket.

For at give et indtryk af arbejdsmåde og metoder ved undersøgelserne skal fremgangsmåden ved forskellige enkeltundersøgelser skildres i store træk i det følgende.

Fra baghuset til Adelgade 91 erhvervede museet som omtalt en lejlighed, der bestod af et værelse og køkken. Mens ejendommens forhus nævnes allerede i brandtaksationen af 3. april 1732, dukker baghuset først op i beskrivelserne i 1778, og det kan fastslås, at det er opført mellem 1758 og 1778. Ved opførelsen i midten af det 18. århundrede havde huset fire etager, som var inddelt på ensartet måde: i midten førte en gang tværs gennem huset. I gangen var trappen til de øvre etager opført, og på hver side af gangen lå to lejligheder, hver bestå-

ende af et værelse og køkken. Værelset, der opvarmedes ved hjælp af en bilæggerovn, som man fyrede i fra køkkenet, havde to fag vinduer og en dør, der førte ud til gangen. Køkkenet, der lå midt i huset og derfor ikke havde vindue til det frie, kunne man kun komme ind i fra gangen. Der var altså ingen direkte adgang fra stuen til køkkenet, men man måtte fra stuen gå ud på gangen og derfra ind ad døren til køkkenet. I væggen mellem køkken og stue var der et vindue, som gav sparsomt lys i køkkenet, og som vel desuden er blevet benyttet til at række maden ind igennem til stuen. Denne indretning var på et senere tidspunkt blevet ændret, idet man havde erstattet vinduet med en dør, så man nu kunne gå direkte ud og ind mellem stue og køkken. Gulvarealet i køkkenet er ikke stort mere end 1 m², og hele den ene væg optages af den åbne skorsten, hvorpå madlavningen foregik, og hvorfra der var indfyring til bilæggerovnen i stuen. I gården var der en pumpe, hvorfra vandet måtte bæres op til etagerne, men på gangen var der i hver etage en udslagsvask, hvori spildevandet kunne hældes. Da nedløbsrørene lå uden på husmuren og derfor hurtigt frøs til om vinteren, måtte man på denne årstid også bære vandet ned fra etagerne. Ved folketællingen i 1834, da huset stort set endnu stod uændret, boede der i baghuset 17 husstande med ialt 62 personer, idet man nu også havde indrettet tagetagen til beboelse.

Af forsvarsmæssige grunde var det forbudt at bygge beboelseshuse uden for Københavns gamle volde. Da befolkningstallet steg stærkt i første halvdel af det 19. århundrede, medførte dette forhold, at byens areal ikke kunne udvides, og at alle byggegrunde udnyttedes til det yderste. Overalt opførtes side- og baghuse, og hvor grunden i forvejen

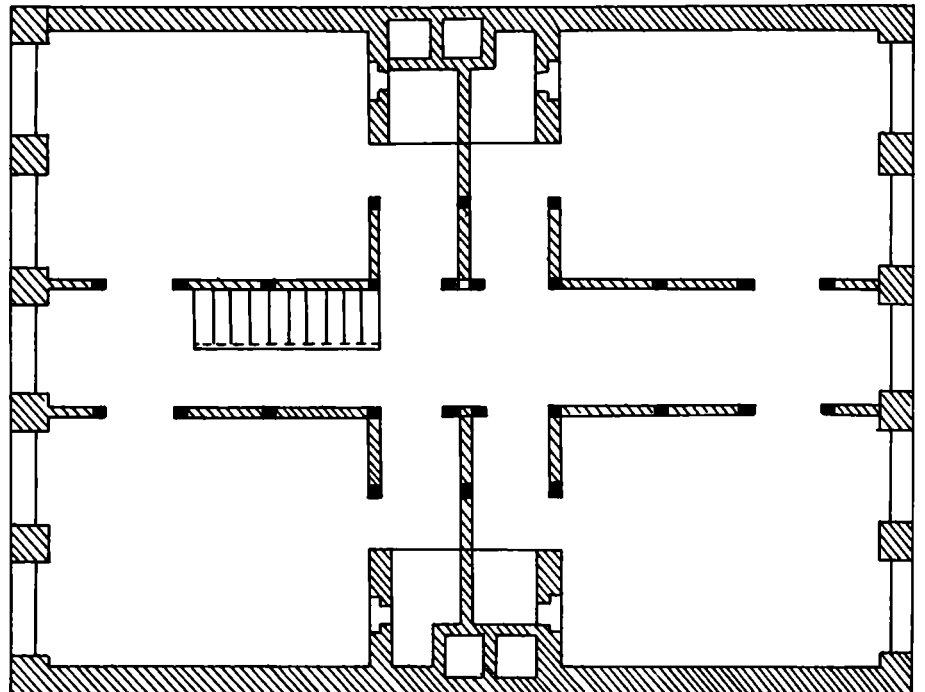

Fig. 7. Etageplan fra Adelgade 91.

var helt tilbygget, forhøjede man husene ved at bygge nye etager oven på de gamle. Dette skete også med det her omtalte hus, idet det i 1837 havde syv etager. Ved folketællingen i 1840 var beboernes antal da også steget til 85 fordelt på 23 husstande. Af de 23 husstande bestod flere af syv personer, og i de fire lejligheder på en af etagerne boede der 21 personer fordelt på 4 husstande med henholdsvis 5, 7, 4 og 5 personer. Ved den følgende folketælling i 1845 var antallet af beboere i huset yderligere steget til 99, hvorefter det, da arealerne uden for byen blev frigivet til bebyggelse, faldt til 72 i 1855, hvorpå det steg igen så det i 1870 lå på 83, for derefter at falde til 57 i 1890. Husfædrene tilhørte i hele perioden den dårligst lønnede del af håndværkerstanden, og desuden var der en stor gruppe ufaglærte arbejdsmænd.

Forhuset var også overbefolket. I 1845 boede der her 48 personer fordelt på 9 husstande, således at de to bygninger tilsammen rummede 147 personer. Det siger noget om hygiejnen, når man hører, at der til samtlige beboeres fælles afbenyttelse fandtes et lokum inddelt i tre afdelinger i gården.

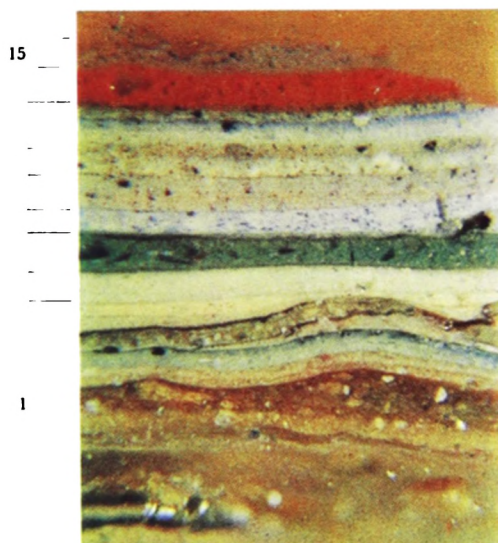
Da bygningen og dens beboelsesforhold ikke er noget særtilfælde for tilstandene i København i første halvdel af det 19. århundrede, besluttedes det at bringe en af dens lejligheder samt et af trappeløbene til museet, hvor den blev opstillet i forbindelse med den udstilling, der i 1958 afholdtes for at vise undersøgelsesernes resultater indtil da. Dette interiør, der stadig kan ses på Nationalmuseet, illustrerer på en slående måde de forhold, hvorunder en stor del af Københavns fattige befolkning levede, indtil arealerne uden for voldene blev frigivet til bebyggelse i begyndelsen af 1850'erne.

I gaden Åbenrå lå indtil nedrivningen i 1958 en husrække, som var opført i 1730'erne. Husene var bygget nogenlunde samtidigt, efter at den store ildebrand i 1728 havde lagt den tidligere bebyggelse i aske. Huset Åbenrå 1 blev ifølge arkivalierne opført i 1731 på hjørnet af gaderne Åbenrå og Landemærket. Det var en bindingsværksbygning med 7 fag til den ene gade og 8 fag til den anden. Den var to etager høj og havde en kvist over tre fag. Omkring 1788 blev bindingsværksfacaderne mod de to gader udskiftet med grundmur. Samtidig blev huset forhøjet med en etage og det fik mansardtag. Desuden opførtes et baghus i gården. I 1801 blev facaderne istandsat, og de fik da det udseende, som de havde ved nedrivningen. Siden skete der ingen ændringer af betydning udover de moderniseringer, der var nødvendige for at huset fortsat kunne fungere som beboelseshus. Der blev aldrig installeret w.c.-er på etagerne, men toilettet var helt til 1958 i gården.

Udefra så huset ud, som om det var bygget omkring 1800, men bag den nye skal stod store dele af det oprindelige hus fra 1730'erne gemt. Bortset fra et enkelt rum havde alle værelserne i huset på et senere tidspunkt fået gipslofter, men under disse sad de oprindelige trælofter fra husets første tid. Da huset blev revet ned etage for etage, kunne man

Farvetavle 1. Provsafdækning af farvelagene på vægpanel fra stueejligheden i Åbenrå 1. Nederst t.h. ses det ældste dekorationslag med pilaster (lag 1). Derover lag 3 med dekoration i pariserblåt. T.v. de senere overmalinger.

Farvetavle 2. Farvesnit fra panelet, der ses herover. Nederst det ældste lag (1), overst det yngste (15).

Fig. 8. Dekoreret loft fra Åbenrå 1 efter at gipsloftet er fjernet.

imidlertid først fjerne dem efterhånden som nedrivningen nåede ned til de rum, hvor lofterne var bevaret. Dette bevirkede, at lofterne udsattes for ødelæggelse, da et tredages regnvejr brød løs, efter at husets tag var fjernet. Trods den ublide behandling lykkedes det dog at hjemføre lofterne til museet, hvor de i dag befinder sig i god stand.

Da nedrivningen foregik med stor hast, måtte man udsætte en grundigere undersøgelse af de hjembragte genstande. Dette gav den fordel, at det senere var muligt at anvende metoder, som endnu ikke var udarbejdet, da huset blev revet ned.

Stuejligheden i Åbenrå var det rum, der havde bevaret mest af sit oprindelige udstyr. Mens alle husets øvrige beboelsesrum havde gipslofter, var panelværk fra før 1756 bevaret på loft og vægge her. Da panelerne blev fjernet, kom det oprindelige bjælkeloft og bindingsværksvæggene frem. Bjælker og brædder var marmoreret i gråt og rødt med kalk- eller limfarve. Dette loft var blevet dækket af panelloftet i 1756. Væggene var dækket af flere hvide kalklag, som mellem bjælkerne gik helt op til loftet. Dette viser, at stuen en overgang har haft marmoreret loft og hvidkalkede vægge, men denne indretning var ikke den oprindelige. Under væggenes kalklag fandtes en dekoration malet med limfarve. For at fremdrage den benyttede man en ny teknik, idet man først på én gang trak de hvide kalklag af væggen, så dekorationen blotlagdes, hvorefter man trak selve dekorationen af. Det lykkedes at spalte lagene, således at man i dag har de to vægbeklædninger hver for sig. Marmoreringen på loftet og væggenes dekorationer var det inderste farvelag, og da marmoreringen flere steder fortsatte ned på væggen, må loftets og væggenes farvelag være samtidige.

Fig. 9. Røntgenfoto af loftsbrædt fra stueejligheden i Åbenrå 1. Den ældste dekoration ses som et cirkelslag, hvori skimtes en kvindeskikkelse omgivet af skyer. Foroven ses den næstældste dekorationens rocailler og det tredje dekorationsslags stiliserede blomster.

Ifølge arkivalierne havde stuen i 1756 pannelofter og -vægge. Stuen har derfor mellem 1731 og 1756 først været dekoreret på loft og vægge. Derefter har den en tid haft marmorerede loft og hvide vægge, og i 1756 opsættes panelværket. Dette var bevaret næsten intakt. Ved undersøgelsen af panelværket benyttede man røntgenfotoafregning og farvesnit.

Denne metode er overført fra malerikonserveringsområdet til det bygningsarkæologiske område af malerikonserveringskonservator Ole Alkærsig. Mens man tidligere afdækkede farvelagene et for et, når man ville undersøge genstandens udseende gennem tiden, kan man med den nye metode indskrænke prøveafdækningerne til et minimum. Ved røntgenfotoafregning af den bemalede genstand afsløres det, om den har haft dekorationer, og ved hjælp af farvesnit kan man, uden at man kan se dekorationerne, fastslå hvilke farver de har haft. Farvesnittet består af et 5 x 5 mm snit gennem samtlige lag, udtaget således at lagdelingen ikke forstyr-

res. Denne farveprøve indstøbes i klar plastic og tilslibes, så man i et mikroskop kan iagttage lagdelingen. Ved at farvefotografere snittet gennem mikroskopet får man et diapositiv, som kan forstørres yderligere i et projektionsapparat, f. eks. 500 gange. Herved øges muligheden for at fastslå lagenes art, om det er bundstrygninger, lasurer, egentlige farvelag eller snavslag. Ved at anbringe røntgenbillederne på genstanden kan man udtage farvesnittene nøjagtigt på de steder, man ønsker oplysning om.

Metoden er af uvurderlig betydning. Man kan ved at benytte den undgå ødelæggende prøveafdækninger og alligevel få alle oplysninger om ældre, nu skjulte farvelag. Man kan med stor nøjagtighed skille de enkelte lag ud fra hinanden, hvilket har afgørende betydning i de tilfælde, hvor man har truffet beslutning om afdækning af et bestemt lag, og endelig er den af afgørende betydning ved opstilling af farvelagernes kronologi og dermed ved bestemmelsen af de enkelte genstandes indbyrdes datering.

Røntgenoptagelserne viste, at både loft og vægge foruden en række yngre, ensfarvede overmalinger havde tre dekorationslag. Det inderste lag bestod af et cirkelslag, hvori ses en kvindeskikkelse omgivet af drivende skyer. Ovenpå dette lag ses en dekoration med kraftige rocailler, og som tredje lag en stregtegning med stiliserede blomster. Vægpanellerne havde tilsvarende dekorationer, men desuden nogle stregtegninger, der stammer fra en senere bemaling, der skulle illudere et fyldingspanel.

Farvesnitundersøgelserne viste, at døren havde 18–20 farvelag, loftet 17–18, men væggen havde 14–15 samt 4 lag tapet. Oprindelig var stuen okkergul med gulgrå døre, der havde marmorerede indfatninger i gult, brunt og rødt. På loftets okkergule bund var der malet hvidgrå cirkelslag med figurer på blå bund omgivet af gråhvide skyer, mens væggene havde malede pilastre i grålige toner. Lag 2 var gulbrunt uden dekoration. Af snavslaget på dette farvelag fremgår, at det må have stået fremme et stykke tid. Derefter malede man hele rummet med en irgrøn farve, og med denne farve som baggrund dekorerede man med rocailler i pariserblåt. Senere var stuen ensfarvet mørkegrøn. Ved ombygningen i 1788 ændredes adgangsforholdene, hvorved det blev nødvendigt at rykke trappevæggen mod stuen ind, så stuen blev gjort mindre. Ved ombygningen forkortede man stuens loftsbrædder, hvorved den malede dekoration og det ensfarvede, mørkegrønne lag blev beskåret, og det kan deraf fastslås, at de begge er fra tiden før 1788. Efter at væggen var blevet flyttet, malede man rummet lysegråt. Loftet fik en skabelonmalet blomsterfrise, og da denne dekoration følger den nyopførte væg, må den være malet efter 1788. Herefter fulgte flere farvelag malet med emulsionsfarve, derpå skifter farverne til oliefarve. Senere blev loftet hvidtet, mens væggene blev limfarvet, og i husets sidste tid opsatte man tapet på væggene.

Fig. 10. Farvesnit indstøbt i klar plastic. Terningen er tilslebet, så farvesnittet ligger tæt under overfladen, hvorved det er muligt at iagttage det i mikroskop.

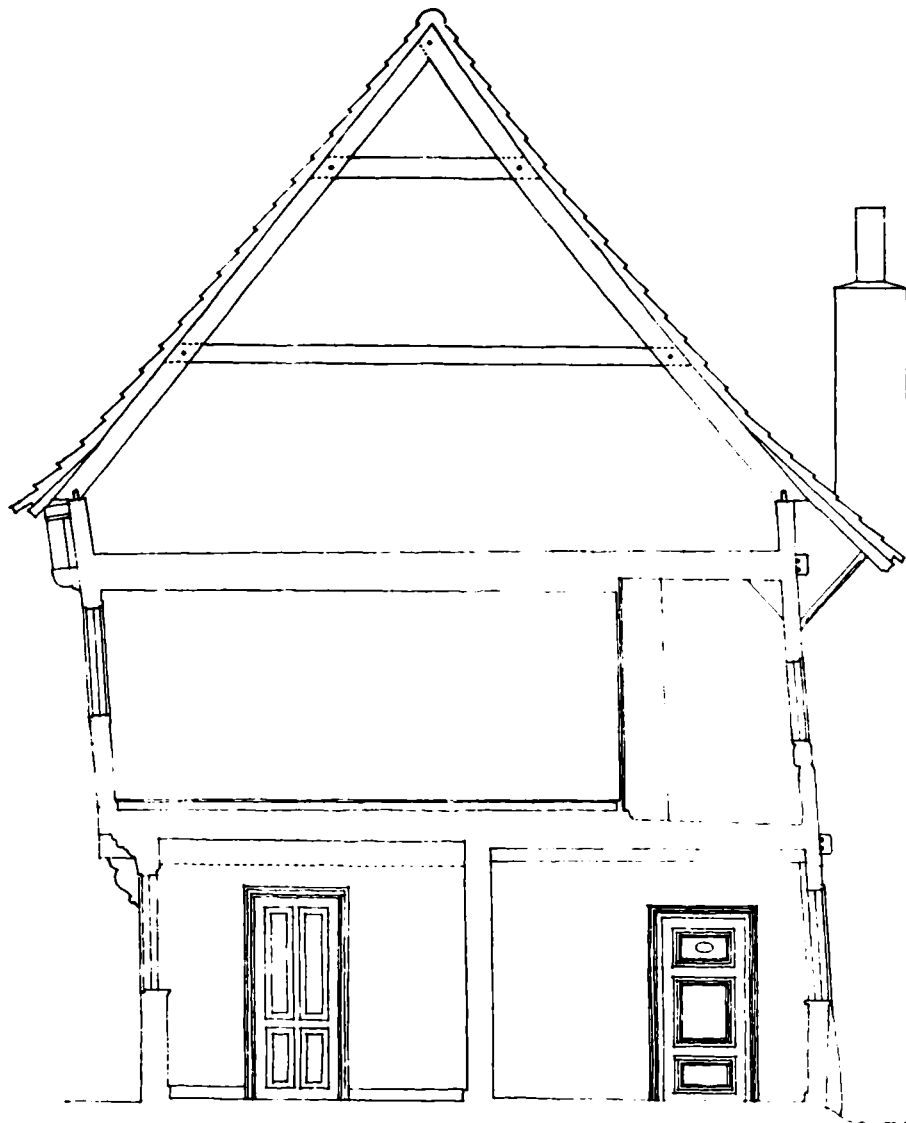

Fig. 11. Facaden af bindingsværkshuset i Nørregade 31 i Køge.

Da man endnu ikke har truffet beslutning om afdækning af farvelagene, kendes dekorationerne kun på det lille areal, der er prøveafdækket. Resten af oplysningerne hviler på farvesnittene og røntgenbillederne. Alt træværket fra rummet opbevares på Nationalmuseet, og indtil videre er det dækket af alle de farvelag, det havde ved husets nedrivning. Da de fremdragne dele af det gamle hus kun var bevaret i brudstykker, var det ikke muligt at hjemtage et helt interiør. Man måtte nøjes med at sikre sig de ovenfor nævnte lofter, paneler og vægdekorationer samt prøver af husets træværk, bl. a. et par døre og et stykke

Fig. 12. Snit af Nørregade 31 i Køge.

af trappegelænderet. Selv om man således ikke kan genopstille et af rummene fra huset, har man dog i de bevarede enkeltgenstande og i undersøgelsens dokumentationsmateriale vidnesbyrd om husets indretning og udsmykning gennem tiden.

I modsætning til de tidligere omtalte bygninger, som nu er nedrevet, foregik undersøgelsen af huset Nørregade 31 i Køge i en bygning, som ikke umiddelbart er truet af nedrivning. Bygningen er en toetages bindingsværksbygning på ti fag, og den er en del af et gårdanlæg, som foruden denne forbygning mod gaden oprindeligt også omfattede to sidefløje, der var sammenbygget med forbygningen. Mens forhuset indeholdt beboelsesrummene, var der i sidefløjene indrettet stalde, hønsehus,

Fig. 13. Detail af styrterumskonstruktion i Nørregade 31 i Køge.

pakkamre og anden udhusplads. Ved en brand i 1942 nedbrændte sidebygningerne, og undersøgelsen, som er foretaget i 1962–63, omfatter derfor kun forhuset.

Muligheden for at bygningen engang i fremtiden skal nedtages og flyttes til Køge Museums areal foreligger, men da huset fortsat er beboet, omfatter undersøgelsen endnu ikke en tilbundsående bygningsarkæologisk udredning. En sådan vil først kunne foretages, når bygningen skal nedtages. Derimod er huset blevet fotograferet og beskrevet grundigt, ligesom det er opmålt, således at en eventuel nedtagning, flytning og genopstilling vil kunne foretages på dette grundlag.

Bygningen er præget af den byggeskik, der herskede i Køge i begyndelsen af det 17. århundrede. Forsidens andet stokværk krager ud over nederste stokværk, og mens der i nederste stokværk er ens udformede volutknægte, har andet stokværk søjleknægte, der alle er forskellige. Det meste af facadens tømmer er af egetræ, mens bagsidens højstolper, bjælkerne og tagværket er af fyrretræ. Øverste etage har styrterum, idet bjælkerne er stukket igennem stolperne ca. en halv meter fra disses øvre ende, så loftsrummets nederste del har lodrette vægge, hvorpå tagspærene hviler. Mellem spærene er der to rækker hanebjælker.

En del af facadens vægtavl er ændret, således alle stueetagens, mens de fleste af tavlene under og over øverste etages vinduer har gammel udmuring og gammelt tømmer. Ved at tage farvesnit af farvelagene på facaden konstateredes, at alle bevarede farvelag var røde. Det er dog ikke muligt at sige noget sikkert om, hvor langt tilbage det inderste røde kalklag rækker i tid.

En grundig arkivundersøgelse har klarlagt bygningens historie gennem mere end 300 år. Der findes således en ubrudt ejerliste tilbage til ca. 1680, ligesom man også har undersøgt skifter, folketællinger, skøder og brandtaksationer, der tilsammen giver et billede af husets udstyr og brug gennem tiden. Da bygningen i 1909 blev istandsat, foretog museumsinspektør Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseets 2. afdeling en undersøgelse af bindingsværkskonstruktionerne. På grundlag af disse iagttagelser fastslog han, at huset måtte være opført senest 1630, snarere en snes år tidligere. Denne datering, der byggede på en enestående indsigt i bindingsværksbygningers konstruktioner og stilformer, fik man om ikke bekræftet så dog yderligere sandsynliggjort ved arkivundersøgelserne. Ved en gennemgang af skifter og regnskaber viste det sig, at bygningen rimeligvis er opført for et lån, som den daværende ejer af grunden fik i 1612 af Køge bys fattigkasse, hvis midler almindeligvis anbragtes i prioriteter i byens bygninger.

Som afslutning på undersøgelsen blev husets nuværende indretning og brug registreret gennem samtaler med beboerne og ved fotografering af deres lejligheder.

Den hidtil største undersøgelse foretoges i 1965 i Åbenrå-Landemærket i København. Mens Nationalmuseets købstadundersøgelser af økono-

miske og personalemæssige grunde normalt arbejder med en beskedent arbejdsstyrke, fik man ved at koordinere undersøgelsesarbejdet med universitetsundervisningen i faget materiel folkekultur mulighed for at udvide arbejdsstyrken betydeligt. Undersøgelseholdet bestod af ca. 25 ældre og yngre studerende, som var opdelt i grupper bestående af 2-3 yngre studerende med en ældre som leder. Ialt undersøgtes 23 bygninger, idet hver studerende fik tildelt en bygning, som undersøgtes selvstændigt af vedkommende under tilsyn og vejledning af gruppelederen. Mens oplæringen i undersøgelsesteknikken skete som led i universitetsundervisningen i faget, ordnedes den organisatoriske og økonomiske side af undersøgelsesarbejdet af Nationalmuseets købstadundersøgelser.

Bygningerne ligger i et saneringsområde, hvis skæbne stadig er uvis. Diskussionen om bygningernes fremtid har været skarp, og det er lykkedes en af ejerne at nedrive flere af husene, endnu inden myndighederne har truffet afgørelse om, hvorvidt bygningerne skal bevares eller nedrives. De fleste af husene er opført efter den store ildebrand i 1728, og formålet med undersøgelsen var at indsamle oplysninger om bygningernes bygnings- og befolkningsmæssige historie i tiden fra deres opførelse til 1965. Til belysning af bygningernes historie benyttedes dels

Fig. 14. Hjørnet af Abenrå (t. v.) og Landemærket i foråret 1966.

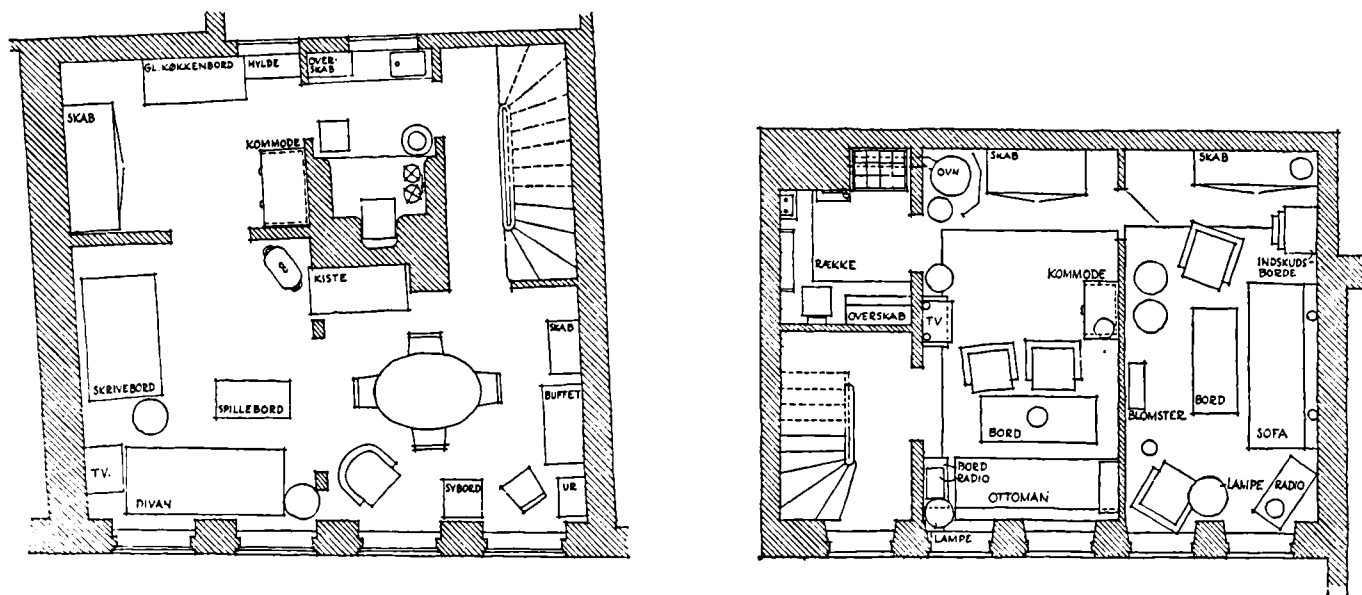

Fig. 15. Møbleringsplaner fra Landemærket 43, 2. etage (t. v.) og Åbenrå 30, baghus, 2. etage.

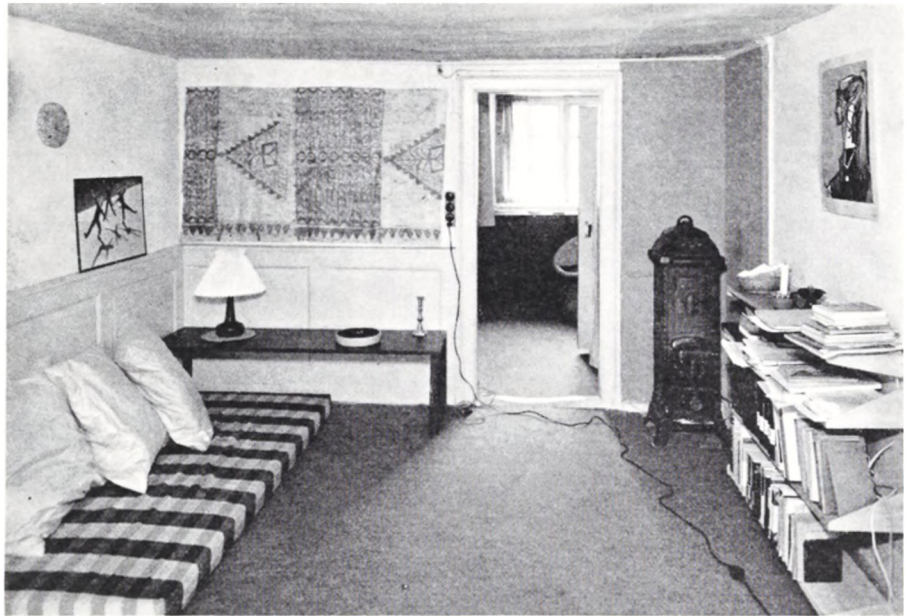
arkivmateriale, dels materiale indsamlet ved feltundersøgelser i området, således at man fik mulighed for at danne sig et billede af husenes bygningsmæssige udvikling og af deres beboeres forhold gennem tiden.

For at få et ensartet præg over de mange arkivudskrifter udarbejdedes retningslinier for udformningen og for kildeangivelserne, ligesom der til hver enkelt deltager udleveredes vejledninger for bygnings- og rumbeskrivelser, for udarbejdelse af møbleringsbeskrivelser samt for fremgangsmåden ved opmåling, fotografering og traditionsoptegnelse.

Under arbejdet er mindst en lejlighed i hvert hus blevet opmålt og beskrevet. Alle bygninger er fotograferet såvel udvendig som indvendig, og på grundlag af en spørgeliste, som udarbejdedes til formålet af en mindre gruppe af de studerende, er et stort antal af beboerne blevet udspurgt om, hvordan de bor i lejlighederne og om forholdene i husene og kvarteret. Det indsamlede materiale omfatter foruden så godt som alt relevant arkivmateriale også ca. 1000 fotografier, ca. 1500 sider traditionsoptegnelser samt talrige opmålinger og møbleringsbeskrivelser. Med dette righoldige materiale som grundlag udarbejdedes en sammenfattende beskrivelse af kvarterets udviklingshistorie, og en del af resultaterne publiceredes i bogen „Ildebrandshuse“, som i 1966 blev udgivet på museets forlag.

Det er første gang, at en undersøgelse af så stort omfang er foretaget, og det indsamlede materiale omfatter foruden oplysninger om beboernes forhold og livet i bygningerne gennem tiden også en registrering af bygningernes konstruktion og udseende, hvorved en sammenligning af de forskellige hustyper og deres indretning på forskellige tidspunkter muliggøres. Undersøgelsen må derfor betragtes som et udgangspunkt for videre undersøgelser af danske købstadshuse.

Fig. 16. Interiør fra 4. etage i Åbenrå 4.

I løbet af den årrække, undersøgelser af bygninger i vore byer har fundet sted, er et stort materiale til belysning af dette centrale område af vor kultur indsamlet. Foruden interiører fra såvel beboelseslejligheder som butikker har man indsamlet talrige enkeltdele som f. eks. prøver på vinduer, døre, paneler og trapper, ligesom man har opbygget en samling af aftrukne vægdekorationer og tapeter.

Købstadundersøgelseernes primære opgave er at indsamle oplysninger, der kan belyse forholdene i vore købstæder gennem tiden. Ved bear-

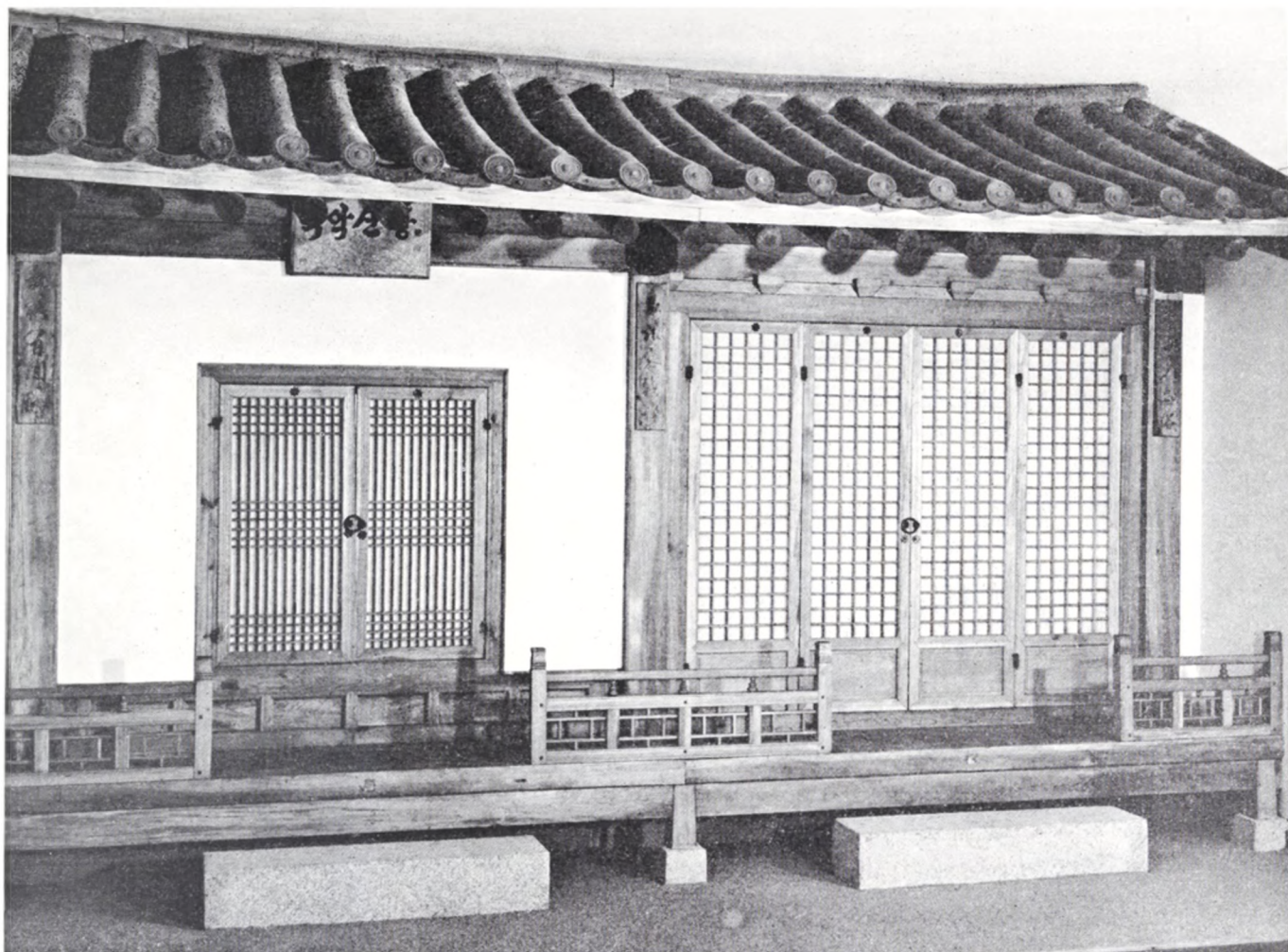

Fig. 17. Interiør fra 2. etage i Åbenrå 30, baghuset.

bejdelse af det indsamlede materiale ud fra historiske eller kulturhistoriske synspunkter vil man kunne opnå større indsigt i og bedre forståelse af fortidens købstadliv, byggemåde og boligforhold. Da materialet foruden mundtlige og skriftlige oplysninger også omfatter fotografier, opmålinger og karakteristiske genstande fra de undersøgte områder, kan det også belyse stilhistoriske og teknologiske problemer. Ved registrering af bygninger, som måske ikke umiddelbart står foran nedrivning eller ombygning, men som på et eller andet tidspunkt vil blive ændret i større eller mindre omfang, får man oplysninger i hænde til senere brug. Når det tidspunkt indtræffer, hvor den pågældende bygning skal fjernes eller ændres, vil man da straks kunne skaffe sig overblik over bygningens indhold af bevaringsværdige genstande, og man vil kunne gribe ind hurtigere, end hvis man først skulle til at undersøge bygningen, når dens skæbne er beseglet. Ved at have et godt dokumentationsmateriale, kan man måske medvirke til at redde kulturhistorisk værdifulde ting fra tilintetgørelse, idet oplysninger i tide kan tilstilles fredningsmyndigheder og den lokale øvrighed. Ikke mindst det sidste er af stor betydning. Mange medlemmer af kommunale myndigheder savner utvivlsomt ofte oplysninger om værdien af de bygninger, hvis skæbne de skal træffe afgørelse om. En fremlæggelse af billedmateriale og oplysninger om den pågældende bygning vil give dem et bedre grundlag for udarbejdelse af f. eks. byplanvedtægter, planer for nye gadeføringer, bestemmelser for nybyggeris dimensioner i gamle bydele og bevaringsplaner. Man bør i hvert fald stille imod, at ingen gamle bygninger eller bykvarterer nedrives eller ombygges, før en undersøgelse er foretaget og et dækkende dokumentationsmateriale er tilvejebragt.

Fig. 18. Interiør fra 2. etage i Nørregade 31 i Køge.

Baekak San Bang – huset ved bjærgen Baekak

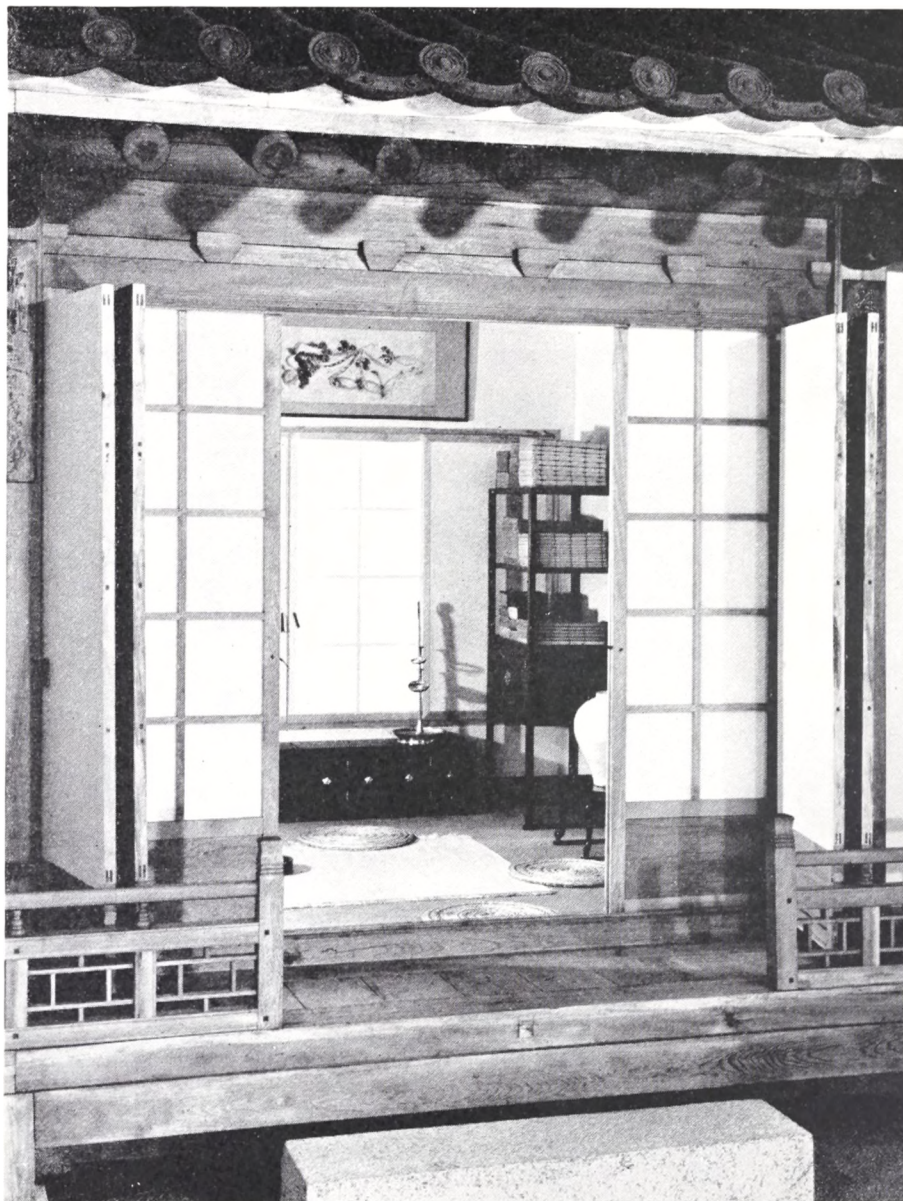
Af MARTHA BOYER

Sådan lyder navnet på det koreanske hus, som Republikken Korea med grandios orientalsk gavmildhed skænkede Nationalmuseet i efteråret 1966. En begivenhed der turde prente sig i museets annaler. Uden for Korea kendes ikke noget tilsvarende bygningsværk. Der er grund til at være taknemmelig for en storslået gestus fra den koreanske regering i Seoul.

Fig. 1. Koreansk bygningsværk med studerekammer for en lærd. Opført i Nationalmuseets østasiatiske samlinger. Gave fra Republikken Korea (1966).

Som baggrund for koreansk husbygning mærkes kinesisk kultur. Helt tilbage til det første årtusinde f. v. t. færdedes kineserne på koreansk territorium. Ustabile hjemlige forhold drev dem af og til ind i nordøst-

Fig. 2. Kig ind i del af koreansk studerekammer. Nationalmuscets ostasiatiske samlinger. Gave fra Republikken Korea (1966).

lige egne, hvor de slog sig ned blandt lokale folkestammer, som de kaldte *Tung I* eller *Tung Hu*. Hermed angav kineserne, at det drejede sig om østlige fremmedfolk. Barbarer om man vil. Tungus eller tunguser er afledet af den kinesiske benævnelse og dækker over den gren af den mongolide racegruppe, som koreanerne hører til.

Den første kinesiske omtale af Korea foreligger i klassikeren *Shih Chi* eller *Odernes Bog*, hvor det berettes, at en kinesisk *Chou* konge gav Korea i len til den kinesiske statsmand *Ch'i Tzu* eller *Kija*. Selv om beretningen har legendarisk karakter, er der næppe tvivl om, at kinesiske institutioner og kulturgoder blev kendt i Korea i tiden mellem det første og andet historiske dynasti i Kina. Det vil sige *Shang* og *Chou* fra henholdsvis ca. 1523–1028 og ca. 1027–256 f. v. t.

År 108 f. v. t. er skelsættende i koreansk historie og markerer grundlæggelsen af en kinesisk militær-koloni i den nordvestlige del af halvøen omkring floden Taedong og i nærheden af byen P'yŏngyang. Koreanerne kaldte området Nangnang; kineserne talte om Lolang. Sidstnævnte betegnelse vandt videst genklang. Med sin expansive politik tog datidens *Han* dynasti (206 f. v. t.–220 e. v. t.) greb om Korea og holdt det fast. Kolonisterne forblev i Lolang til år 313; da var deres antal voxet fra 4000 individer til 62.812 familier.

De nævnte begivenheder i Koreas historie må ikke forlede til en fejlagtig vurdering af landet som passiv modtager i kulturhistoriens forløb. Korea fik sin kultur fra Kina, og halvøen var ved sin geografiske beliggenhed forudbestemt til at danne landbro imellem to kejserriger. Det kontinentale kinesiske og det insulære japanske. Men derved blev det ikke. De mange kulturelementer, der bredte sig ud over halvøen, passerede ikke uænsset koreansk opmærksomhed. Det gjaldt mere end blot transitgods. Noget blev accepteret *in toto*, andet blev lokalt tilpasset, og atter andet blev befordret videre i uændret kinesisk eller i til-læmpet koreansk form. Halvøen fungerede som et sold. Sigtede fra, lagde til og blandede sammen og gav varigt navn til visse exporter.

Det gælder blandt andet en buddhistisk tempelplan, der med bag-

Fig. 3. Sydport (Ton-Hwa Mun) som hovedindgang til Ch'angdŏk slottet, Seoul (15. årh.'s slutning).

Fig. 4. Overklasse-arkitektur i Den Himmelige Have med del af støjen *Yōn-Kyōng Dang* (til venstre), modellen for Nationalmuseets koreanske hus. *Ch'ang-dōk* slottet, Seoul.

grund i fastlandets kejserrige blev formidlet til Japan *via* halvøens sydvestlige kongedømme Paekche (18 f. v. t.–663 e. v. t.). Her fra blev en ambassade i år 538 sendt til den 29. kejser af Japan og medbragte en samling buddhistiske skrifter samt en Buddha statue. Man taler om en *Kudara-plan*, om *Kudara-templer* og om *Kudara-skulptur* og bruger dermed det japanske navn for Paekche. Sådan er det blevet sædvane.

Den diplomatiske mission gav anledning til nye forsendelser af buddhistiske gudebilleder, af skrifter og tempelinventar fra Paekche til Japan. Samtidigt fulgte koreanske håndværkere med for at opføre nye templer i det fremmede. Også koreanske præster og nonner rejste til Japan for at udbrede Buddhismen. Man kender navnene på flere af disse lærde og håndværkere, der har vundet eftermæle som datidens kultur-udsendinge til et udviklingsland. Deres betydning for udfoldelsen af japansk kultur kan næppe overvurderes.

I nutidens Japan kan man studere *Kudara-planen* i tempelanlægget *Shitennō-ji* i Ōsaka. Templet blev til i 593 på foranledning af den japanske prins Umayado, der senere blev kendt som Shōtoku Taishi (573–622). Bygningerne inden for dette anlæg ligger i samme syd/nordgå-

ende længdeakse med en indre port (*chūmon*) som adgang til selve tempelpladsen, hvor en pagode og hovedhal ligger i række bag hinanden og i flugt med indgangsporten.

Nationalmuseets elegante bygningsværk (figs. 1/2) fører os lige lukket ind i koreansk kultur og viser et arbejdsrum med dets værktøj. Huset danner ramme om et klassisk studerekammer for en koreansk lærd og er en kopi i formindsket målestok af en del af et aristokratisk boligkompleks, der ligger i den kongelige park nord om slottet *Ch'angdök* i Seoul (figs. 3/4).

Parken er bedst kendt under navnet *Piwön* eller *Den Hemmelige Have* og har som rekreativt område af stor og klassisk skønhed mere end noget andet bidraget til at gøre slottet berømt. Kravet er opfyldt om tilstedeværelsen af de for koreanere såvel som kinesere og japanere nødvendige naturelementer: bjerge og vand. Udsigtspavilloner er bygget ud over kunstige søers vande og i lysninger på skovklædte højdedrag (fig. 5). Man lyttede til naturens stilhed og fuglenes stemmer og fandt hvile i simple beboelser. Man glemte for en tid hoffets komplicerede liv. Det er ikke uden grund, at koreanerne sammenstiller dette fine lille landsted med Marie Antoinette's berømte *Hameau*. Motiveringen for de to *erimitager* var den samme.

Modellen for vort hus ligger som den mest berømte af samtlige bebyggelser i *Den Hemmelige Have* og blev opført i 1828, i *Yi* dynastiets senere år (1392–1910). Et stykke overklasse arkitektur, der forener fle-

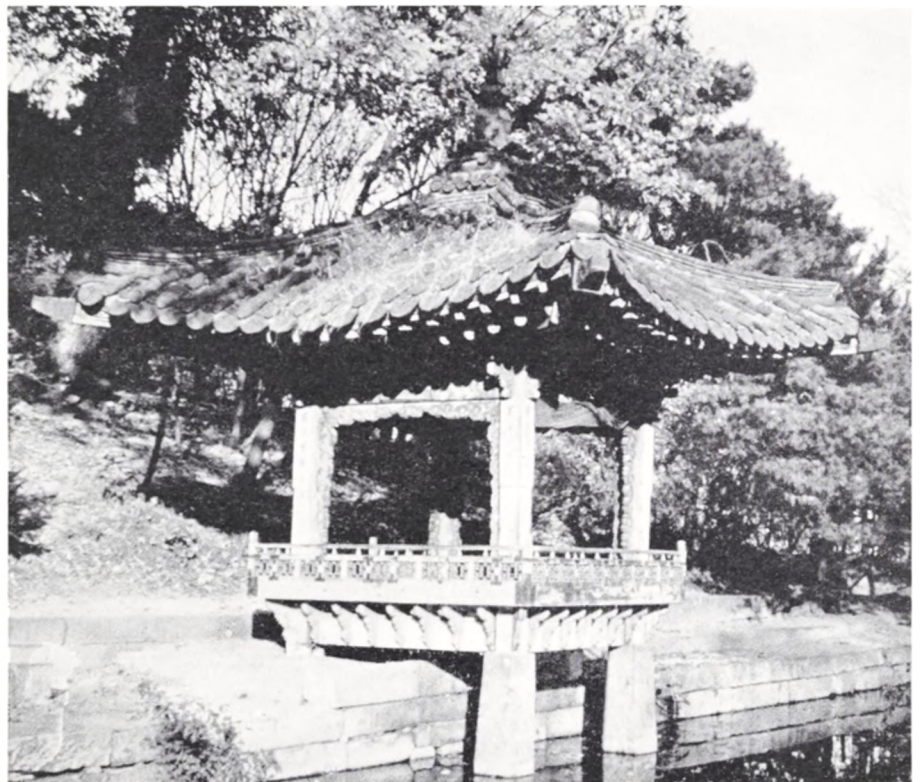

Fig. 5. Udsigtspavillon i Den Hemmelige Have, *Ch'angdök* slottet, Seoul.

re bygninger i en helhed (fig. 4). Som midtpunkt i dette anlæg ligger en hovedbygning med sydvendt facade. Brede træplatforme, en slags veranda'er (*maru*), adskiller bygningen fra husherrens afdeling og fra det egentlige beboelseskvarter. En særskilt fløj med studerekammer slutter sig naturligt til husherrens domæne. Den har gjort anlægget i *Den Hemmelige Have* kendt som *Yön-Kyöng Dang*, der er den koreanske betegnelse for et studerekammer. En sådan fløj er nu kommet på museum i København.

Ved en første betragtning af huset vil man naturligt opfatte det som produkt af kinesisk arkitektur. Man mindes kinesernes gængse udtryk *ta-hsing t'u mu*, der betyder „stort arbejde i jord og træ“, og hvormed der hentydes til de fundamentale materialer i ethvert byggeforetagende. Selv med henblik på nutidens stål- og cementbyggeri bruges samme udtryk. Jord og træ er den dag i dag de afgørende materialer i millioner af kinesere og koreaneres hjem, hvor vægge og gulve er af soltørret jord, mens hårdt træ og brændte sten anvendes i mere formående husstande. Bygninger af blot nogen anseelse ligger på et fundament af sammenstampet jord eller sten. Sådan var det i forhistorisk tid; sådan er det i dag (fig. 6).

Træets anvendelighed som byggemateriale antastes af dets begrænsede holdbarhed. Det mærkes i arkitekturhistorien. Den ældste nu eksisterende kinesiske tømmerkonstruktion føres tilbage til år 857. Japanerne kan prale med et par århundreders længere levetid for deres ældste træbygninger, mens koreanerne må frem til det 13. århundrede for at kunne dokumentere overlevende træarkitektur. I alle tre lande drejer det sig om tempelbygninger.

Det efterladte materiale af tidlig arkitektur er sparsomt. Litteraturen bøder ikke synderligt herpå. Det konfucianske samfund opfattede arkitektur som håndværk, der ikke kunde kræve opmærksomhed endsige omtale på lige fod med digtekunst og kalligrafi. Håndværket var anonymt. Ingen berømte arkitektnavne er bevaret.

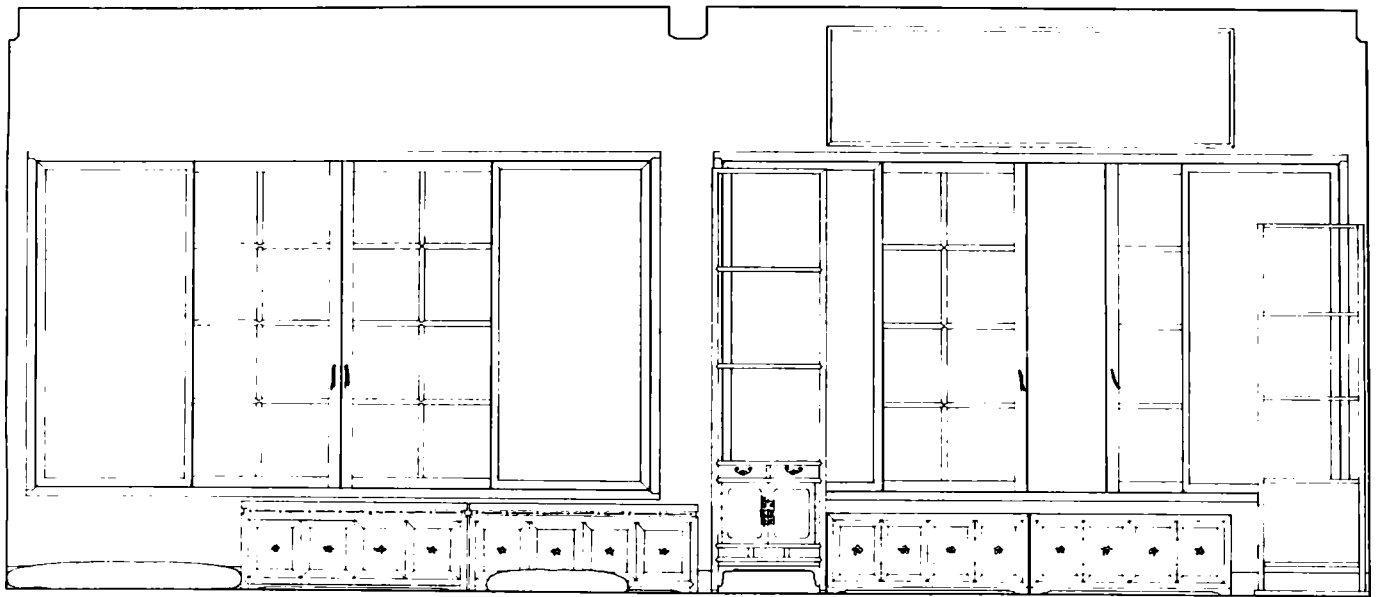
Man må frem til det *Nordlige Sung* dynasti (960–1126) for at blive bekendt med et arkitekturværk eller et kanonisk skrift om træ: *Mu Ching*. Det er senere gået tabt, men sandsynligvis har det drejet sig om en manual for bygningshåndværkere. Den blev forløber for standardværket om kinesisk arkitektur: *Ying Tsao Fa Shih* (regler for bygningskonstruktioner), der på kejserlig forordning blev udgivet i 1103 af *Li Chieh* med stilnavnet *Ming Chung*. En hidtil uovertruffen kilde til undersøgelse af kinesisk arkitektur.

Det gamle byggeprincip med „stolpe/overligger“ kendes i Østasien som andre steder. Dog med den væsentlige forskel, at overligger eller bjælke ikke hviler som en dødvægt oven på stolpen, men er tappet ind i eller igennem dens øverste parti. Dermed undgås kapitæler. Dybden af bygningen bestemmes af længden af de bjælker der spænder over dens tværmål. Ønsker man at gøre en bygning større sker det i længderet-

Fig. 6. Del af fløj til modtagelse af „fremmede“ udsendinge. Ch'angdök slotet, Seoul.

ningen. Stolper eller søjler føjes til, og der dannes regulære kolonnader, som holdes sammen af bjælker med karakter af arkitraver. Indvendigt brydes de store haller ofte af to længderækker af søjler. Det medfører en dybde-tredeling af rummet med et centralt kor og to sideskibe for at bruge vesterlandsk terminologi. Hertil kommer som regel en udvendig kolonnade, der danner åben søjlegang fortil eller hele vejen rundt om bygningen.

0 01 02 03 04 05 06 07 08 09 1 m

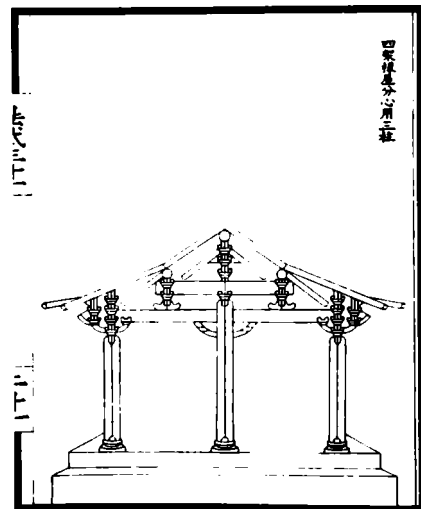
OPSTALT MARIANNE BRÜEL, 1967

Fig. 7. Længdesnit af Nationalmuseets koreanske studerkammer med opbygning af skabmøbler langs den ene væg. (Opstalt: Marianne Brüel, 1967).

Vesterlandsk *entasis* kendes på samme måde som fra klassisk arkitekturs doriske søjler med svulmende midtparti. Vort hus har en snært heraf i murplanets stolper, der aftager i bredden opefter. Det giver spænd i linierne; visuel lethed i konstruktionen. Murene lukker sig om bygningen og beskytter imod vejrliget, men støtter ikke taget. De fungerer som skærme uden bæreevne.

Fig. 8. Snit af kinesisk tagværk med stolpe/overligger konstruktion i hovedspærjag. Ying Tsao Fa Shih.

Ved opførelsen af en bygning anbringes stolperne i individuelle stolpehuller, der er foret med sten eller bronze. Sidstnævnte foranstaltning modvirker træets forrådnelse i jorden, mens de indbyrdes uafhængige stolpehuller giver bygningen flexibilitet. I tilfælde af jordskælv, hvor jordlagenes vandrette forskydninger forplanter sig til stolperne, reducerer den bevægelige konstruktion de katastrofer, som et „stift“ bygningsværk afstedkommer. Man arbejder bevidst med et smidighedsselement, der giver konstruktionen mulighed for at svinge med i de vandret orienterede jordryk.

Da murene ikke har nogen bæreevne, er det stolperne, der bærer taget. For at sikre dets stejle rejsning hæves dets rygås højt over tagudhængets plan. Det sker ved indre bjælker, der danner tagspær. Kinesisk fremgangsmåde i den underliggende tagkonstruktion adskiller sig fundamentalt fra den metode, der kendes i den vestlige verden.

Mens det typisk vesterlandske gavtag hviler på tagspær, der mødes i en spids vinkel foroven med tværliggende bjælker som basis i et ligesidet trekantet rammeværk, gentager det kinesiske tagværk stolpe/overligger konstruktionen i hovedspærværket. Det sker på en sådan måde, at tagspærret rejser sig trinvis i vejret, indtil man har nået den øn-

skede højde, der markeres ved toppen af en ås stolpe lige under åsbjælken. Linien fra åsbjælke til tagudhæng forløber i en mere eller mindre accentueret kurve (fig. 8).

Valm-taget var altid det fornemste tag i kinesisk bygningskunst og ses i officielle, i religiøse og private bygninger af kvalitet. Det angav en vis norm for anseelse. Men et kompromis kendes i valm/gavltaget, hvor et extra tag er skudt ind for enderne af bygningen. Det følger hovedtagets valm eller fald forneden og lader en øverste gavlen fri (figs. 10/11). Talrige teorier er fremsat angående oprindelsen til det „svungne“ tag. Fantasterierne dominerer. Men det står uimodsagt, at det drejer sig om fremmedimport. Endnu ved slutningen af det 6. århundrede er det „svungne“ tag ukendt i Kina.

Det påstås hårdnakket, at det specielle tag skulde være en national påmindelse om en tid, da kineserne levede i telte. For at ramme en pæl igennem en sådan vildfarelse skal det gentages, at den diskuterede tagform ikke er en indfødt kinesisk konstruktion. Iøvrigt tyder intet på, at kineserne nogensinde har levet i telte. I de tilfælde hvor de midlertidigt måtte have benyttet telte, har de været kuppelformede som de mongolske jurter.

Fig. 9. Fugleperspektivisk interiorplan over møblering af Nationalmuseets koreanske studerekammer. (Plan: Jens-Julius Bruun, 1967).

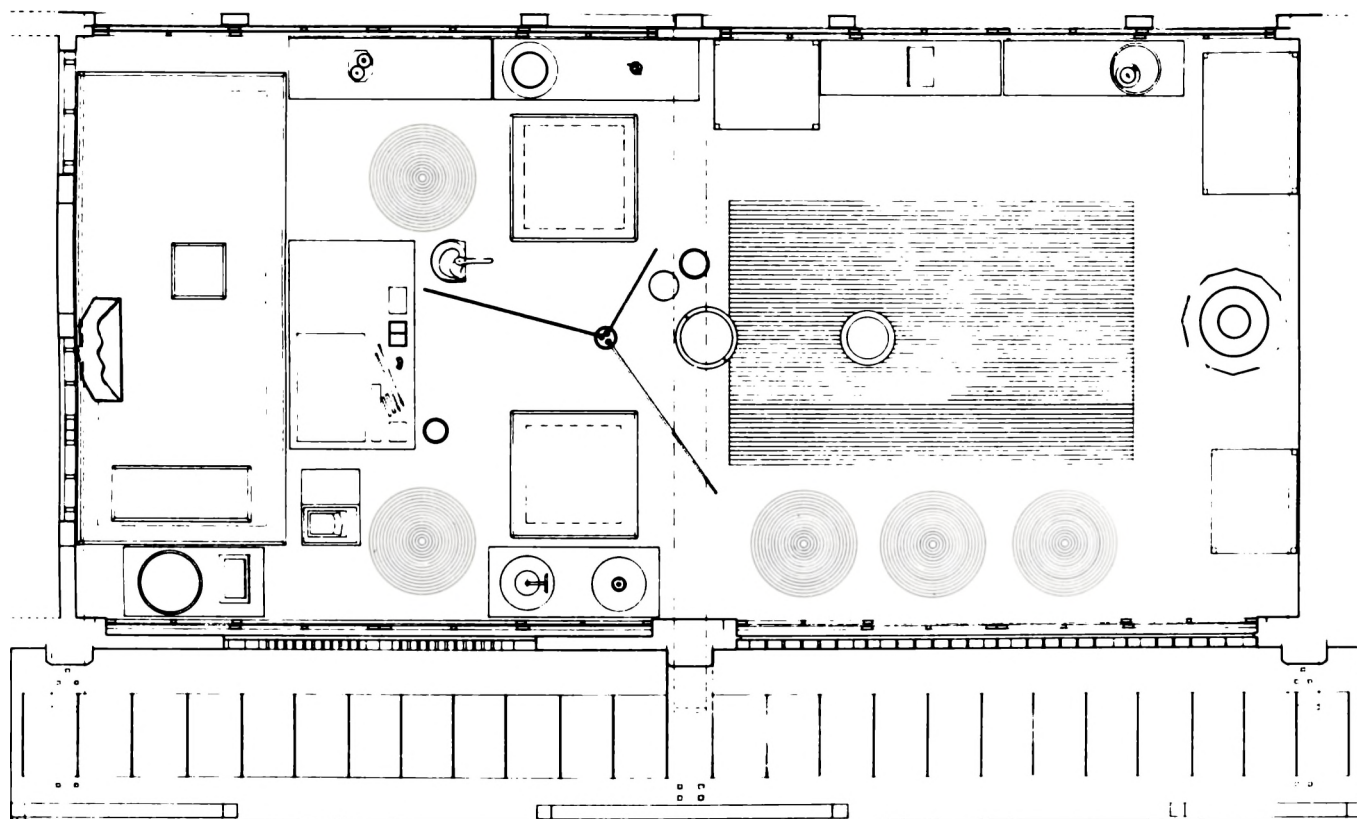

Fig. 10. Indgangsportal (set fra siden) til Pulguk-sa templet, Kyōngju.

Æstetiske synspunkter har forledt natur-entusiaster til at søge det „svungne“ tags inspiration i „fyrretræets yndefulde grene“. Man har endog ladet sig henrive til at drage paralleller imellem smådyr, som man har givet bolig i grenenes ly, og de rækker af dyrefigurer, der ses i den yderste del af tagenes skrå hjørnelinier (figs. 12/13).

En mere seriøs og overbevisende forklaring tager det karakteristiske „svaj“ til indtægt for en teknisk udformning af tagkonstruktionen. Ifølge den drejer det sig om at markere en naturlig sænkning i taget og at sikre dets naturlige leje ved hjælp af indvendige støtter og afstivere. En forudsætning for denne fortolkning må være, at tagets depression oprindeligt var fremkaldt af tagmaterialets dødvægt. Det kræver yderligere forklaring.

Tagtegl har været brugt i Kina i mere end halvtredie tusinde år og fremstilles af kvarte eller halve cylindre af brændt ler, der med opadvendt konkav side lægges på taget fra rygås til tagudhæng. Derved opstår et fuldstændigt dække af tagrender. For at forhindre vandet i at sive ned igennem sammenføjningerne imellem renderne lægges tilsvarende tegl med den konvekse side opad, således at de hvælver sig over sammenføjningerne imellem de underliggende tegl. For så vidt akkurat som vore hjemlige munke og nonne tagsten fra sen-middelalder. Regnvand fra de øvre rækker af tegl drypper direkte ned i midten af de nedre konkave rækker og forhindres derved i at sive ned igennem taget. Det drejer sig om et perfekt vandskel. Teglenes vægt medvirker til at stabilisere deres placering på taget. Men den glimrende opfindelse er ikke født i tegl. Den må have haft et forbillede, og det ligger nær at tænke på bambus.

Splittet bambus er et naturligt tækkemateriale. Når knæene renses kan bambus bruges på samme måde som tegl. Det vil sige, at halvcylindriske

Fig. 11. Bygning fra kongeriget Paekche's gamle hovedstad Kwangju (16. årh.).

bambusstængler lægges på taget fra rygås til tagudhæng med alternerende konkav og konvex side opad. Bambusstængler anvendes i deres fulde længde og fungerer som tagrender og spær. Teglene derimod afkortes i længden for at kunne passe til de former, hvori de blev fremstillet.

En bambus-tækning blev hurtigt og uundgåeligt præget af en depression på grund af materialets dødvægt. Et naturligt fald ind efter blev yderligere øget af stenvægte, som man lagde oven på taget for at holde det lette og flyvske bambusmateriale fast. Mangt og meget taler for, at løsningen på de gådefulde „svungne“ tage skal søges i brugen af elastiske bambus.

I det kinesiske kommentarværk *Tso Chuan* forekommer et interessant byggeteknisk ord: *meng* 葺, der hentyder til en ås. Det sammensatte skrifttegnets nedre del indeholder radikalerne *mi* og *wa*, der henholdsvis betyder „at dække“ og „tegl“. Dermed antydes, at det gælder en ås, der er dækket med tegl, således som vi kender den i senere tid. Ydermere sammenstilles *meng* i *Han* tidens berømte ordbog *Shuo Wen* med endnu et ord for ås: *tung* 棟, der skrives med radikalen for træ. I nyere tid er de to åsbetegnelser: *meng* og *tung* blevet tydet som en tagkonstruktions ydre- og indre ås. En ydre tegldækket ås og en indre træås.

Med hensyn til tagenes udsmykning afsluttes tagryggen ofte for en-

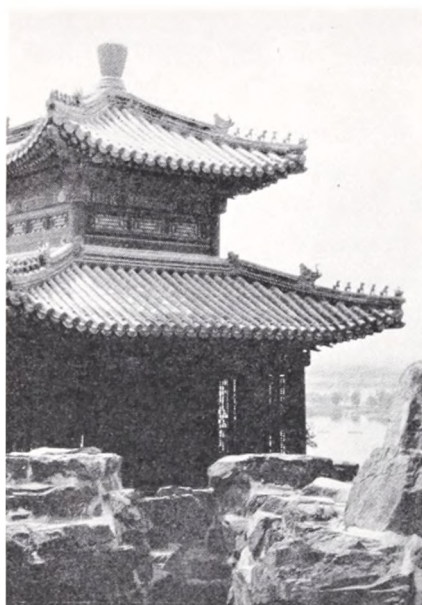

Fig. 12. Tag„ryttere“ på kinesisk paviljon. Sommerpaladset. Peking.

derne af en *akroterion* i form af en fugl med ind- og opadbøjet hale. Kinesiske tekster forklarer brugen af sådanne fugle tilbage til *Han* tiden og udlægger dem som symbol på et havuhyre, der modvirkede ildsvåde. I *Ying Tsao Fa Shih* omtales gående dyr som fastgjort til åsene. Ni forskellige slags optræder som gående og flyvende drager, som løver og vingede heste, flodheste samt flyvende fisk og andre zoologiske opfindelser (figs. 12/13).

De stejle tage og deres dybe udhæng leder regnens kaskader langt ud over bygningernes murplan og beskytter deres sydvendte façader imod en brændende sol. Konsoller eller knægte bærer dem oppe og giver tumleplads for en dynamisk og frodig træskærerkunst. Bygninger af monumental tyngde løftes i vejret som i et sus, der får tagene til at brede sig ud i gigantisk vingefang. Man aner kæmpefuglen *P'eng* og dens himmelflugt halvfemsindstyve tusinde mile oppe i luften. Dens pragt af *plumager* har lagt sig over tagenes flader.

Opbygningen af knægte er lige så indviklet som dens historie er omfattende. Men udtrykt i simpel tale svarer hvert knægtesystem til en arkitektonisk orden eller følgerække, der i grove træk angiver et historisk dynasti. Fra århundrederne før vor tidsregnings begyndelse kendes sådanne støtter fra koreansk gravmaleri i den nordlige del af landet. Fra simple retlinede figurer når udviklingen frem til groteske skæringer af fugle og fuglenæb, drager og tigre. De samles i en kompakt masse i gesimser. En oprindelig nøgtern funktion fortrænges af hæmningsløs skulpturel udsmykning (fig. 14).

I det 14. århundrede får koreansk arkitektur tilskud af en såkaldt indisk stil (*T'ien chu*) fra det sydlige Kina. Fra egnene omkring Fukien. Koreanerne omtaler den som *Chusimp'o* i modsætning til en traditionel *Tap'o* stil. Forskellene angår støtteknægtenes antal og placering. En behersket anvendelse af knægte præger den nye stil, hvor de begrænses til partiet over søjlerne, mens den gamle stil opererer med extra knægte, der skydes ind i rummene imellem søjlerne (fig. 3).

Alt i alt bestemmer kinesisk arkitektur koreansk byggesæt. Overensstemmelser dominerer over afvigelser. Men de sidste er markante nok til at retfærdiggøre påstanden om koreansk særegen arkitektur. Fyrretræ, tegl og granit er byggematerialerne i koreanske huse og er som nationale råprodukter altid for hånden. To koreanske industrier præger husene. Begge kendes i Kina, men i Korea har de udviklet sig til at antage national karakter.

Den ene gælder fremstilling af tegl, der falder sammen med pottemageri og hører til halvøens ældst kendte håndværksgrene. Teglene er af ler og brændes ved høj temperatur uden tilgang af luftens ilt. Deraf deres sorte farve. De indgår som arkitektonisk led i bygningerne og dekorerer tag og murflader. Fra gammel tid er tegl et velstands symbol. Det fremhæves som noget mageløst, at hustagene i hovedstaden Kyöngju var dækket med tegl. Sådan var det i *Silla* tid i det 7/8. år-

hundrede. Samme opfattelse råder i dag. Tegll eller strå på husets tag afgør ens sociale placering i samfundet (fig. 15). Ren stilistisk afbalancerer de store tunge tegltag det solide stenfundament, hvorpå husene hviler. Man nøjes sjældent med et enkelt fundament, men hæver husene op over jordsmonnet på to eller tre platforme af store tilhuggede granitblokke.

Den anden industri, der afspejler sig i koreanske huse, er fremstilling af papir. Udvendigt synes det i døre og vinduer; indvendigt i loft, vægge og gulv. Koreanske interiører minder om papirsforede æsker. Fra tidlig tid indgik papir som eftertragtet tribut i senderinger til Kina. Husenes gulvpapir behandles med olie og er af en kvalitet, der sikrer dets brug i mindst fem år. Det tåler ikke sko- og støvlehæle. Indendørs færdes man på strømpefødder eller i tøfler, og man sidder på gulvet. Direkte eller på puder. Kvinderne sidder halvt knælende og halvt i hugstilling med det ene ben trukket ind under sig og med det andet i bøjet knæstilling.

Da jeg første gang så denne formelle siddestilling i Korca, blev jeg klar over rækkevidden af koreansk kultur som kompromis imellem to extremer. Kina/Japan. Samtidigt mindede den mig om, at *Shang* tidens kinesere omtaler østlige barbarer som hugsiddende folk. Selv sad de i knælende stilling som nutidens japanere. To stenhuggede skulpturfrag-

Fig. 13. Tag„ryttere“ på festhal, bygget på kunstig ø i Kyöng-Bok slottets anlæg, Seoul. Rekonstruktion (1867) af 14. årh.'s bygning.

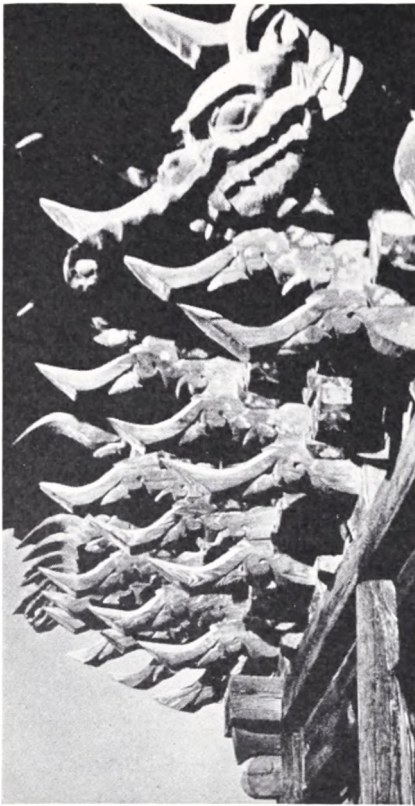

Fig. 14. Gesims med udskårne træknægte fra hovedhallen (Tai-Ung-Chön), Pulguk-sa templet. Kyöngju.

menter kendes fra tiden og viser de to måder at sidde på. En knælende figur har tydelige indridsede dragtmønstre, mens en hugsiddende bærer spor af tatoveringer. De sidste leder tanken hen på østlige barbarer med løsthængende hår og tatoveringer på kroppen, således som det udtrykkes i *Li Chi* eller *Ritualernes Bog*. Med andre ord en gengivelse af en person fra *Midtens Nation* og en fra de omliggende *Fire Have* eller landområder. I dette tilfælde imod øst.

Om vinteren føler man en behagelig varme stige op gennem gulvet takket være det geniale *ondol*-varmeanlæg, der er en national koreansk foreteelse. Gulvet, hvorigennem varmen forplantes, består af rått tilhuggede granitblokke, der hviler på sten, eventuelt mursten. Disse er omgivet af mudder og lermørtel og danner røgkanaler for lufttrækket igennem dem. Oven på granitstenene ligger et jævnt lag af ler, og oven på dette følger adskillige lag af avis-træmasse og rispapir, af hvilke det øverste afsluttende lag er gennemtrukket af olie. Røgen trænger ikke igennem gulvet med mindre, at lerlaget har trukket sig sammen og er revnet ved overophedning.

Store brændovne eller eventuelt køkkenild er kilden til opvarmning af de nødvendige rum. Det vil sige husherrens rum. Temperaturer fra 13 til 18° celsius skønnes tilstrækkelige i koldt vejr. Er køkkenilden det varmegivende element kokkererer man om sommeren under åben himmel eller ved hjælp af kulbækkener for at undgå at intensivere årstidens varme i rummene. *Ondol*-systemet kendes tilbage til tiden for det *Store Silla* dynasti (668–935) og formodes at være indført fra Kina. Sandsynligvis er det en udbygning af den kinesiske *k'ang*. Som så mange kulturgoder var opfindelsen til en begyndelse forbeholdt konger og fyrster og overgik først senere til folkets eje. Det medførte et enormt brændselsforbrug, der gav anledning til rovhusgt.

Som i kinesisk arkitektur har murene i koreanske huse ingen bæreevne. De er lerklinede med en tynd armering af greneværk, af strå og lignende fyld og er pudset med kalk. Stolper og bjælker yder den nødvendige bærekraft; knægtene understøtter det tunge tag. Generelt kan det siges, at koreansk bygningskunst er en tilpasset hjemlig form af kinesisk arkitektur. En udpræget kinesisk forkærlighed for symmetri og monumentalitet er blevet afdæmpet i Korea. Det gælder i mindste detalje og spores i museets hus, hvor udvendige beslag i dør- og vinduesrammernes træværk ikke er placeret midtorienterede, men en bagatel afvigende. Forskydningen giver liv i det statiske bygningsværk.

Husenes lette præg skyldes brugen af papirdækkede vinduer og døre, der ofte danner skillevægge eller „murflader“ imellem det tunge tag og det solide stenfundament. Som bekendt er japanerne gået endnu videre og har opnået en enestående flexibilitet i deres konstruktioner. Forskelligt byggemateriale gør også sit til at skabe arkitektonisk særpræg. Kinesernes stenværelse og koreanernes og japanernes lerklinede mureværk giver vidt forskellige resultater.

Som nævnt danner vort koreanske hus ramme om et familieoverhoveds intellektuelle beskæftigelse. Det fremgår af inventaret og frem for alt af de „fire skatte“, der udgør hans „apparat“ og gælder hans pensel og tusch, tuschsten og papir. Simple ting af simpel form, men af ud søgt kvalitet. I harmoni med omgivelserne. Høje og lave bogskabe dækker væggene som en slags paneler og viser *Yi* dynastiets møbelkunst, der er påvirket af *Ming* tidens Kina (fig. 7). Men kraften er vejet for følsomhed i valg og behandling af materialer og former. Der er ingen overflødighed, ingen krummelurer. Rene flader og sobre linier præger møblerne. Understreger dem som brugsting. Det gælder borde til at skrive ved, til at lægge bøger på eller borde til at servere the ved og anbringe sine rygesager på. Bogskabene har særlig betydning i studerekammeret og er lavet af fyrretræ og *Paulownia Imperialis*. Enten med tilstræbt mange eller med kun få årer. Også pæretræ, daddeltræ og pagodetræ anvendes i vid udstrækning. Ingen af møblerne er malede, men ved brug og polering opnår træet en mættet glans. Undertiden overtrækkes det med papir. Bøger stables oven på hinanden og anbringes på skabenes hylder. Kinesiske klassikere er repræsenteret i enhver bogsamling. Således er det tilfælde i vort hus, hvor sene optryk af tidligere tiders klassiske skrifter indgår.

En rektangulær stråmåtte er udbredt på gulvet i den ene ende af rummet og er ment som en slags bordplade, mens fem cirkelrunde måtter er til at sidde på (fig. 9). Det samme gælder to kvadratiske silkepudder samt en aflang silkemadras med rygpude og armstøtte. Her har rummets indehaver sin plads, og om ønskeligt kan den benyttes som sengested om natten. Tre lange tynde piber ligger parat til brug, og det samme gælder en bladvifte og skrivetøj. Der findes intet, der kan forstyrre tankerne. Alt er behersket. Stilistisk og farvemæssigt. Alt er let og luftigt. Havens blomster og fugle og lilleputverden af insekter mærkes nær i en vandret billedrulle, der er ophængt under loftet. Det er maleren *Lee Yong-u* med kunstnernavnet *Muk-no*, der har lagt pensel til den. Rummet oplyses af levende lys.

Kalligrafi dækker dørfladen i et vægskab som sidste vers i et digt, der som en ledetråd går gennem huset, og ved sit indhold angiver dets væsen. Digtets begyndelse må læses udvendigt på huset, der er forsynet med fire malede trætavler. Den vandrette under tagudhænget er husets navneplade og er malet med ordene *Baekak San Bang* i det nationale *hangul* alfabet. De tre lodrette tavler, der er ophængt i husets tre murstolper, er hver især indskåret og malet med fem kinesiske skrifttegn. Fra venstre imod højre lyder de i oversættelse:

Den frie hejre
leger i stilheden.
Jeg føler uendelig fred.

Jeg ser på mit spejlbillede
i den stille kilde.
Mit bryst fyldes med lyksalighed.

Jeg føler mig beruset
af toner fra *Ko-mun-go*. (Et strengeinstrument).
Er fri for bekymringer.

Digtet fortsætter inde i huset:

Højt oppe i de store bjærge,
tæt bevoxet med vældige træer,
fødes skyerne.

Jeg stiger op på en tinde,
og stående på en mosdækket klippe
ser jeg floden sno sig mod det uendelige.

Med sin gave til det danske Nationalmuseum har Republikken Korea genoplivet fordums skik tilbage til år 538 med at afsende kultur-ambassader til et fremmed land. Nu som dengang ledsaget af lærde og håndværkere. Arkitekten *Young Hoon Shin* forener begge klassifikationer i sin person og er bygmester for vort hus. Som udsendt af den koreanske regering har han arbejdet i halvtredie måned i Nationalmuseet for at opføre det i dets østasiatiske samlinger. Her står det nu som storartet udtryk for det koreanske land, for dets folk og kultur. Et hus som åndeligt arnested for en familie indebærer kimen til dens udvikling til en større enhed. Til et samfund. Til en stat. Et stykke koreansk jord er overført til Danmark.

Fig. 15. Stråtækt landhus fra omegnen af kongeriget Paekche's gamle hovedstad Kwangju (en snes kilometer sydøst for Seoul).

Hørren tørres

Af HANNE FRØSIG

Hørren har gennem århundreder givet materiale til det så eftertragtede lærred, der brugtes til undertøj og til sengelinned. Dens yndest har givet sig udslag dels i gåder og i de mange forholdsregler, der er blevet iagttaget for at sikre hørplantens vækst, dels i stor omhu ved de mange arbejdsprocesser, den skal gennemgå for at blive brugbar til vævning eller syning.

Et af disse led i forarbejdningen består i, at hørren tørres, hvorved barklaget, „skæverne“, bliver sprøde, så de springer i stykker ved den efterfølgende behandling, der kaldes brydning eller bragning. Til tørring har man på sine steder i landet haft en særligt indrettet høravn,

Fig. 1. Høravn i Skovby, Bregninge sogn. Ovnens var fællesejede for flere af bymændene. Fotograferet i 1927. Jævnfør s. 118.

Fig. 2. Høroven fra „Kattekær“ før nedbrydningen ved overføring til Frilandsmuseet.

og en sådan er fra gården „Kattekær“ på Skovby mark i Bregninge sogn på Ærø blevet overført til Frilandsmuseet.

Ovnen (fig. 2-4, 8-9) er som på sit oprindelige hjemsted anbragt op mod et jorddige, omend ikke bygget sammen med dette. En krans af svære kampesten, hvoraf enkelte er kløvede, lagt uden bindemiddel, bærer en kort, rund skorsten, der er noget bredere forneden, opmuret af røde brøndsten, muret i ler, berappet med mørtel og kalket. Ved overgangen fra den brede til den smalle del er der indmuret nogle jernstænger vandret på tværs over ovnen. Da ovnen blev brudt ned for at flyttes, fandtes der to stænger, men rustmærker i murværket synes at vise, at der oprindeligt har været fire ialt. Herpå blev hørknipperne stillet på højkant under tørringen, idet der antagelig først blev lagt et lag kviste over stængerne. Kampestensokkelen har en åbning, hvorigennem der kan fyres under risten. Den kampesten, der ligger nærmest til højre for indfyrringshullet, er ganske flad på oversiden, så den kan tænkes at have været bekvem at stå på for den, der skulle sætte hørren til rette på risten og holde øje med den under tørringen. Ovnbunden er forsænket omkring 30 cm under jordoverfladen, og foran indfyrringshullet er denne forsænkning fortsat med en jævnt skrånende bund fra jordoverfladen ned til ovnbunden.

Fig. 3. Detalje af ovnen fra „Kattekær“, som viser, hvordan jernstængerne var anbragt ved nedbrydningen. De har tjent som underlag for hørren under tørringen.

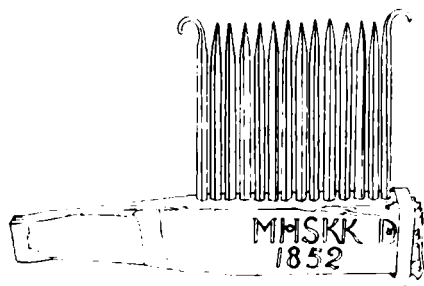
Fig. 4. Detalje af „Kattekær“-ovnens kampestensokkel ved nedbrydningen.

Til forståelse af hørovnens brug har en gårdejer i Leby, en af landsbyerne i Bregninge sogn, givet en skildring af hørrens behandling, som han har kendt den i begyndelsen af dette århundrede, og da beskrivelsen som helhed stemmer overens med forholdene, som de også kendes fra hørdyrkningsegnene andetsteds i Danmark i denne periode, skal den gengives her.

Hørren blev sået i forsommeren, når al anden sæd var i jorden, og man tilsåede altid et særligt stykke til tjenestepigens forbrug. Man skulle nødt luge, da man regnede med, at der spildtes for megen hør derved. Konen i gården snoede derfor hænderne godt ind i sit forklæde, når hun af og til gik ud for at tage syn på hørrens udvikling. Når frøkaplerne begyndte at gulne, var tiden inde til at begynde ruskningen. Det var bedst lige efter en god regn, for da fulgte hele roden lettest med planten, når den blev trukket op af jorden med hænderne. Arbejdet blev udført ad flere gange og lejlighedsvis, for eksempel gerne på en regnvejrsdag i høsten. Det første arbejde efter ruskningen bestod i at fjerne frøene med en hørrive og rense dem, så de var klar til senere anvendelse som udsæd, som tilskud til kreaturfoderet eller som lægemiddel.

Fig. 5. Hørrive fra „Kattekær“. Under brugen blev hørriven stukket ind i et hul i en af loens bindingsværksstolper.

Selve strået skulle befries for skæver, så taverne kom frem, og

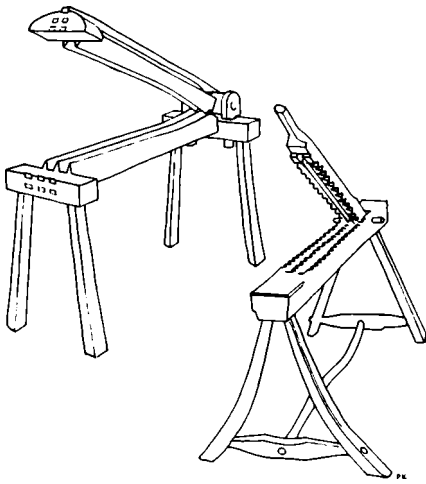

Fig. 6. To hørbryder. Den til højre har zigzagformede kæber, den til venstre med glatte kæber er en såkaldt klods-bryde eller hollandsk bryde.

dette krævede en langvarig og omstændelig bearbejdelse. For det første skulle hørren rødnes, hvilket for det meste foregik i vand, men undertiden også ved, at den blev bredt ud på marken. Når hørren blev jordrødnet, tog det meget længere tid, og taverne blev mørkere. I vand blev produktet mest hvidt. Man bragte helst stillestående vand, det tog nemlig noget længere tid i rindende vand. Beboerne i Leby benyttede gerne vandet i Skydebæk. Fisk kunne ikke leve i vandet, når rødningen foregik. Straks efter høsten var hørren blevet lagt i små neg. Ved vand-rødningen blev disse neg lagt krydsvis i lag, og klumpen blev lempet så langt ud i bækken, at alt kunne komme under vandoverfladen. Et bræt blev lagt fra bredden af bækken ud på bunken, og oven på brættet anbragtes fornøden vægt af sten. Hørren forblev i vandet, til den var godt slimet. Taverne kunne ødelægges, hvis hørren lå for længe i vandet. Den måtte derfor omhyggeligt tilses flere gange, til man skønnede, at den havde fået nok af badet. Alle „på pladsen“ deltog, når den skulle op. Det var et drøjt og beskidt arbejde at hale den i land, hvilket gerne foregik ved hjælp af en møghakke. Der var opstået en grim gammel „ange“ ved hørren, altså en muggen lugt. Hørren blev nu spredt helt ud på en godt afbidt græsmark i et tyndt lag og måtte vendes mange gange, før den igen var tør. Man brugte for eksempel et kosterkaft til at vende stribene med. Dette var bedstefars arbejde. Når skæven kunne briste og falde til jorden, hvilket blev afgjort ved at prøve at nulre en tot i hænderne, blev den samlet og bundet i større knipper og kørt hjem. Den blev straks sat op på baghusets loft, hvor den måtte afvente hørmandens komme. Han havde nemlig en længere, men fastlagt rute.

Når hørmanden kom, skulle hørren tørres i en særligt indrettet hør-ovn. I Bregninge sogn fandtes der flere fælles hør-ovne, for eksempel ved Leby, i Skovby og i Bregninge (fig. 1). Men der var et par hør-ovne, der hørte til den enkelte ejendom, som for eksempel på „Kattevær“. Alle ovne var af samme type, altså som den fra „Kattevær“, der er opført på Frilandsmuseet. Deltagere fra flere ejendomme gik sammen og arbejdede solidarisk, idet man samlede hørbryder sammen fra flere ejendomme, 3-4 var det almindeligste. Hørmanden var den eneste daglærer. Arbejdet varede gerne én dag, og foregik ofte på en kold vinterdag med tørrevej. Umiddelbart i forbindelse med tørringen i ovnen skulle hørren behandles på en hørbryde eller „hørbruger“, som den kaldtes på Ærø (fig. x). Den er af træ og har to kæber, der er samlet med et hængsel for den ene ende og hviler vandret på et fodstykke. Hver kæbe er sammensat af 2-3 brædestykker, der indbyrdes passer ind i mellemrummene i den modsatte kæbe. Det siges udtrykkeligt, at der på Ærø kun kendes én slags, der plejer at blive kaldt en „klods-bryde“ eller en „hollandsk bryde“. I modsætning til de fleste ældre slags bryder har den glatte kæber, men det er især et kendemærke, at overkæbens frie ende er forsynet med en træklods, som giver dens slag større virkning. I Skovby fandtes der en dobbelt, så to kunne arbejde samtidigt, men red-

skabet var ellers indrettet på sædvanlig måde. Ikke alle ejede en bryde, og man kunne derfor låne sig frem. Hørren blev delt i totter, der skulle klemmes mellem brydens kæber, og efter den almindelige arbejdsrytme blev totten flyttet frem for hver fire hurtige klap. De færdige lokker blev samlet, og et bånd af et fingertykt bundt taver blev bundet om hver ende af lokken. Alt dette foregik på marken lige ved ovnen, og til sidst blev da hørlokkerne kørt hjem og lagt på loftet igen, indtil skættemanden kunne komme med sin maskine.

Skættemanden måtte afgøre tidspunktet, da han som hørmanden rådede over et ret stort distrikt. Skætte- eller svingelmaskinen (fig. 12) blev opstillet i det bedst mulige lys, så skættemanden hele tiden kunne konstatere, om der var flere skæver i hørren. Når hørren var færdig, blev den bundet på samme måde som før skætningen. Affaldet kantedes skageblår og blev puttet i sække for senere at blive brugt til stopning af armstolsæder og lignende. Al hørren blev skættet samtidigt. Skætningen kunne vare flere dage, og det var et træls og strengt arbejde at trække skættemaskinen en hel dag igennem. Farten måtte være konstant – hverken for hurtig eller for langsom. Man søgte at unddrage sig denne bestilling!

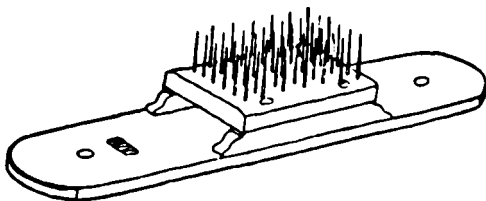
Heglingen var bedstemors arbejde. Hun tog sit skrupforklæde på. Arbejdet foregik for det meste ved sommertid, når det var varmt nok til at sidde udendørs – eller nede i stalden. Der fandtes kun én hegle på gården. Den havde både grove og fine tænder og blev fæstnet til en karstol ved hjælp af en snor lavet af brugehørren. En enkelt håndfuld kaldtes en lok. Når en lok var færdigbehandlet, blev enden snoet om spidsen, så den dannede et hoved, men uden nogen egentlig knude. Når 7–8 lokker var færdige, blev de samlet i en „kokkekam“ (fig. 13). Bedstefar i Lebymark var ekspert i at sno de fineste kokkekamme. Når alt var snoet sammen i disse serier, blev de lagt til side, til spindingen begyndte. Dukkerne måtte da nøje løsnes i modsat orden. Hørren i kokkekammene blev gemt på loftet i en kiste.

Når hørren var så vidt, var det almindeligt kendt, at den havde godt af at ligge jo længer jo bedre. Som talemåden siger:

„Gemmer du uld, bliver den til muld,
gemmer du hør, bliver den til guld“.

Gården „Kattevær“ har fra gammel tid været en af Ærøes største, og det er rimeligvis årsagen til, at man der har haft sin egen hørovn. Hvornår den er opført, vides ikke. Dens beskedne fremtræden og temmelig upåagtede beliggenhed så langt fra gårdens bygninger, at den ikke kunne forårsage brand, har betydet, at man ikke har fundet det påkrævet at omtale den ved brandforsikringsvurdering af bygningerne eller i lignende officielle papirer. Kun ved at sammenligne ovnen med andre lignende indretninger kan vi danne os et indtryk af, hvilken rolle den har spillet.

Fig. 7. Hørhegler med hul for hver ende til fastbinding.

Som det fremgår af skildringen fra Leby, har hørovne været almindeligt kendt på Ærø. Hyppigt har man imidlertid bygget dem ind i selve diget, og endnu i 1920erne kunne man træffe på sådanne, men lidet opsigtsvækkende, som de var, er netop denne slags tidligst blevet revet ned samtidig med, at de før så velkendte jorddiger er blevet sløjfet. Foruden på Ærø har man også brugt hørovne på Als, i den østlige del af Sønderjylland nordpå indtil omkring Horsens fjord og over det meste af Sydfyn.

Lejlighedsvis har man dog i disse egne også benyttet sig af de samme slags tørreindretninger som i landet forøvrigt, først og fremmest hør- eller brydegraven. Denne bestod af en grøft, omkring 3 alen eller et par meter lang, hvori der var trappetrin for den ene ende, så man kunne gå ned i grøften og lægge et bål af tørv til rette. Over grøften blev der lagt et par granrafter, hvorpå der blev lagt et lag grene og kviste, derover hørren. Undertiden gravede man endnu en rende ved siden af den første for at skabe passende arbejds højde for den, der skulle passe fyringen. Ofte har man tørret mindre mængder hør i bageovnen, efter at brødet var færdigbagt. Man kunne endelig klare sig ved at brede hørren ud i læ i solvarmen.

I sammenligning med disse ret primitive tørreindretninger er det bemærkelsesværdigt, at man på Als i nogle tilfælde har haft en særskilt bygning med en muret ovn af samme type som datidens bageovne, men her beregnet til hørtørring. Det er næppe ganske tilfældigt, at man netop på Als har truffet de mere specielle former for hørtørringsindretninger. Knud Aagaard skrev i 1815 i „Beskrivelse over Tønning Lehn“ (i hertugdømmet Slesvig): „Hør har for mere end 200 år siden været sået, men efter den tid var høravlens ganske gået af brug, indtil man fra 1807 påny begyndte at gøre forsøg dermed, da man fra Als og de østlige skovegne forskaffede sig både frø og kundskab om dyrkningen. Under handelens spærring i de sidste krigsår har mangen mand sået et par skæpper hørfrø. Dog, dersom freden bliver varig, vil denne avl sikkert igen ophøre, hvor jorden er af den ringe slags“. Denne skildring lader forstå, at alsingerne har været særligt kendte for deres høravl, og ligeså har ærøboerne fra gammel tid interesseret sig for linnedtilvirkningen. J. R. Hüberts har skildret dette meget træffende i „Beskrivelse over Ærø“ (1834): „Hvad der vil blive sagt om de ærøske kvinders orden og renlighed gælder ikke mindst om dem på landet: de er tillige meget flittige. I de fleste bolsmands (= gårdmands) huse findes en væv, og alt det tøj, der bruges på gården, tilvirkes som oftest sammesteds. Men hverken i denne eller i nogen af de andre husflidsfrembringelser søger man en direkte indtægtskilde. Alt, hvad der nemlig tilvirkes mere, end der bruges, bevares for de kommende slægter i disse fire eller seks store kister, der udgør en nødvendig del af bohavet i enhver bondes storstue. Det anføres endog, tror jeg, for et bevis for en slet husholdning, altså for en skam at sælge lærred eller andet hjem-

Fig. 8. Høroven fra „Kattekær“ efter genopførelsen på Frilandsmuseet i 1967.

metilvirket tøj“. Det er forøvrigt ikke uden interesse, at der også på „Kattekær“ omkring samme tid fandtes sådanne betydelige mængder af linned og andet tøj. I sommeren 1803 ville enken på gården indgå nyt ægteskab, og i den anledning blev der skiftet lige mellem hende og sønnen, så der af linned tilfaldt ham: 8 hørgarns lagener, 21 blårgarns lagener, 2 ternede pudevår, 2 tryklærreds ditto, 1 hvid knippels ditto, 2 drejls duge; desuden en del sengetøj. At hørtilvirkningen er foregået på selve gården ses vel af, at der blandt redskaberne i loen er opregnet 2 hørriver og blandt bryggersredskaberne 3 skættefødder samt 1 garnvinde. Men om nogen hørtørringsindretning er der desværre ingen tale.

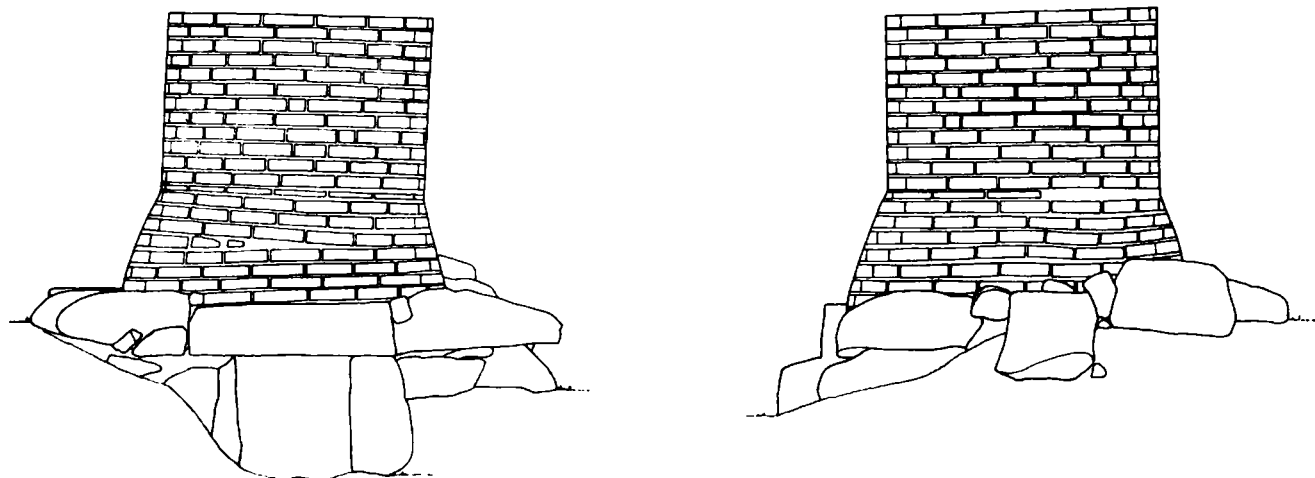
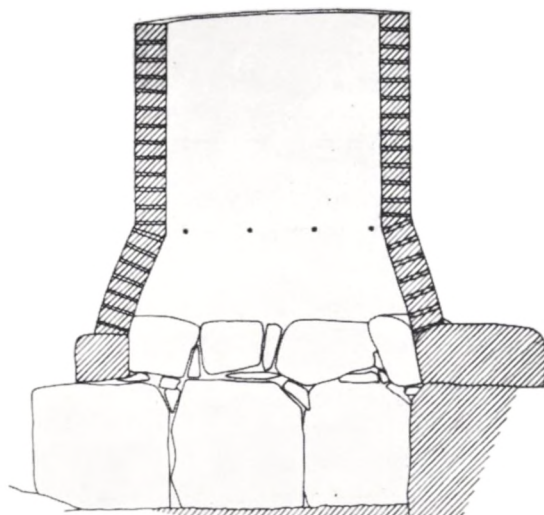
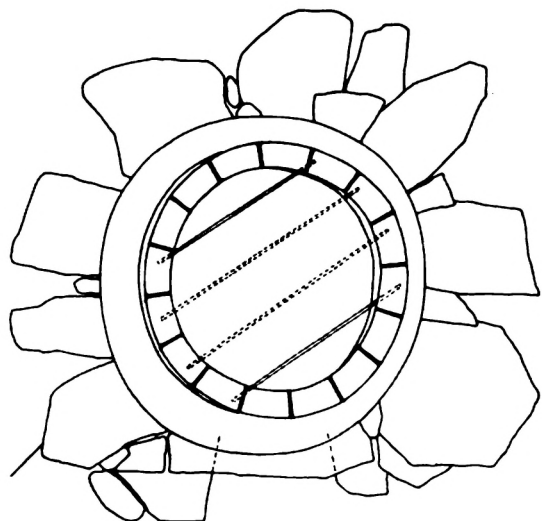

Fig. 9. Hørovnene fra „Kattevær“, opstalter, snit og opmålingsplan. Målestok ca. 1 : 30.

Derimod ledes vi noget på sporet af Jac. Aall Hofman Bang, idet han i sin redegørelse til Landhusholdningsselskabet for de økonomiske forhold i Odense amt (1843) om hørren blandt andet har skrevet: „Det er at beklage, at den bedre dyrkning og behandling af hørren, som nu finder sted i det sydlige af Fyn, endnu ej synes almindelig i Odense amt. Tørringen og brydningen sker endnu på gammel vis, idet man graver en grøft i det fri, hvorover hørren bliver stærkt hedet og brydes derpå ganske varm på almindelig hørbryde; dog bliver de store hollandske forbedrede hørbroer mere og mere almindelige. At der går megen hør til spilde derved, at den brydes, medens den er gloende hed, tror jeg er afgjort; man finder også i Odense amt nogle eksempler på afvigelse fra denne metode, især blandt de mænd, som har været lærlinge på Lykkenssæde ved Brahetrolleborg. Hørren hos bonden skættes endnu af fruentimmerne med lange skættespånere, da man mener, at toppen af hørren almindeligvis må afhugges, hvilket bedst sker med de lange skættespånere“. Såvel af Hofman Bangs beskrivelse som af mange lignende indberetninger fra første halvdel af 1800-årene fremgår det, at denne periode var en brydningstid for høravlens vedkommende. Ved at skaffe rede på de nye metoder, der kom frem under tidens bestræbelser for en forbedring af høravlens, vil vi også få indblik i høravlen forudsætninger, og „Lykkenssæde“ og Landhusholdningsselskabet indtager hver for sig en fremtrædende plads i disse bestræbelser.

„Lykkenssæde“ var en fæstegård under godset Brahetrolleborg, som fra 1790erne kom til at rumme et høravlensinstitut. Initiativet hertil blev taget af Henning Schroll, der havde tilbragt sin barndom i 1770erne som lærling og arbejder på det dengang nyoprettede linnedvæveri i Køng. Allerede her havde han haft lejlighed til at stifte bekendtskab med tidens mest moderne arbejdsmåder ved hørbehandling, som de

brugtes i Nederlandene, Tyskland, Frankrig og England. I årene 1779 til 1790 opholdt Schroll sig næsten uafbrudt i udlandet for at studere fremgangsmåderne på stedet. Således uddannet vendte han hjem og vandt snart fornøden støtte til sin plan om at oprette et høravlingsinstitut.

Virksomheden gik ud på at avle høfrø af særlig høj kvalitet, både til landets eget forbrug og til eksport. Men man lagde også stor vægt på at oplære bønderne til i deres egen drift i det hele taget at benytte de metoder til hørbehandling, man havde fundet frem til på instituttet som de bedst egnede. Derfor modtog man bønderkarle som lærlinge for kortere perioder, hvorefter de rejste tilbage til deres hjemegn for at udbrede kendskabet til den nyerhvervede viden blandt befolkningen der. C. Schade beretter således i „Beskrivelse over Øen Mors“ (1811): „Man kan håbe, at morsingen, der synes at have megen lyst til hørav, vil føre sig den anvisning til nytte, som kan ventes, nu da ungkarl Laurids Andersen Lynggaard af Lødderup er kommen tilbage fra Brahetrolleborg i Fyn, hvor han var hendsendt af amtet for at lære at dyrke og behandle hørrer“, og N. C. Rom har omkring 1870 fået oplysning fra egnen omkring Vedersø i Vestjylland om, at høravlen dér først er blevet fremmet ind i 1800årene, navnlig ved at en hørsvinger, oplært på Lykkenssæde, kom til Sindinggård i 1825, hvorved høravlen i omegnen tiltog meget. Det samme var tilfældet i Borrig sogn, tilføjer Rom. I Sydfyn, på Brahetrolleborg-egnen, kom der snart særlig mange hørsvingere, der på lignende måde havde fået deres uddannelse på Lykkenssæde.

Schrolls virksomhed nød megen opmærksomhed på højeste sted, og det tilstræbtes på flere måder at stimulere bøndernes interesse for at anvende hans metoder. I 1806 udgav Carl Gottlob Rafn som kommitte-

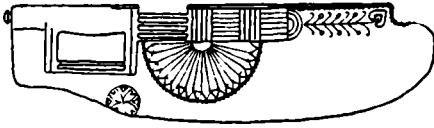

Fig. 10. Skættehånd, der er sabelformet og har æg til blot én side. Denne form har været brugt i store dele af Østdanmark og har som denne gerne været rigt udskåret.

ret for kommercekollegiet „Vejledning for Bonden til at dyrke Hør og at bearbejde den indtil Heglingen“. Grundlaget for bogen var en indberetning fra Schroll, indsendt i 1804, men Rafn havde tillige aflagt Schroll et besøg for selv at sætte sig ind i fremgangsmåden. Ikke mindst vigtigheden af en omsorgsfuld behandling ved tørringen af hørren bliver understreget i bogen. Det anbefales, at bønderne i en landsby slutter sig sammen om at opføre et tørrehus: en lille grundmuret bygning, for eksempel på 4 x 2 alen (= c. 2,65 x 1,30 m), der er beregnet til at stille hørren hen i efter tørringen, så den kan eftersvede, hvorved stængelens olieindhold får lejlighed til at fordele sig. Tørringen skal foregå under et halvtag ved husets ene side, og der skal indrettes tre forskellige ildsteder ved siden af hinanden, så man altid ved hjælp af rørmåtter kan skaffe bekvemme vindforhold for en sagte ild. Hørren tørres liggende på rafter over ilden, der holdes vedlige med hørskæver fra en tidligere hørbehandling.

Samtidig med udgivelsen af denne bog udsatte Det kongelige danske Landhusholdningsselskab præmier for opførelsen af hørtørringshuse. I præmiefortegnelsen for 1806 opfordres der dels til, at bønderne opfører huse i behørig afstand fra deres øvrige bygninger til tørring af malt og hør, fordi disse ting tidligere har forårsaget mange ildebrande. Der vil desuden blive taget hensyn til, om tørreanordningerne er brændselsbesparende. Dels udsættes der en særlig præmie for hørtørringsindretninger efter den Schrollske måde, idet der henvises til Rafns beskrivelse deraf. Rafns bog uddeles frit til interesserede. Præmieæskningerne skal være indsendt inden december 1807.

De udsatte belønninger synes ikke i første omgang at have ansporet nogen til at opføre nogen af de omtalte ildsteder. Men i 1816 udsatte Landhusholdningsselskabet påny de to præmier, idet formuleringen blev ændret på enkelte punkter for begges vedkommende: der opfordres nu til at indrette et hørtørringssted efter den måde, som er i brug på Lykkenssæde *eller* som i Køng, idet der henvises til henholdsvis Rafns beskrivelse og inspektør Voelckers gengivelse af hørtørrehuset i Køng i Landhusholdningsselskabets skrifter for 1811.

Den Voelckerske fremgangsmåde adskiller sig væsentligt fra Schrolls: Voelcker har et hvælvet, grundmuret hus, hvori der foroven er indmuret jernstænger. Herpå lægges hørren under tørringen. Rummet opvarmes af en bilæggekakkellovn, idet der er en skorsten udvendigt ved husets ene langside. I begge ender af huset er der trækuller, hvorigennem dampen kan trække bort under tørringen. Der er således ikke tale om eftersvedning.

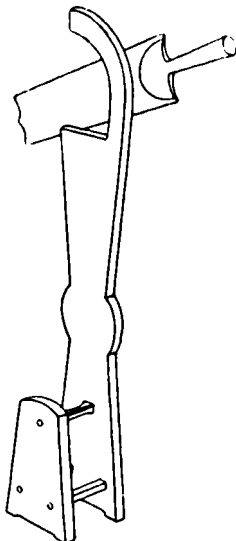
I Landhusholdningsselskabets arkiv findes der tre besvarelser af de udsatte præmieopgaver. Gårdmand Just Nielsen i Velling, Viborg amt, opførte i 1816 en hørtørreovn efter den Voelckerske måde og anskaffede tillige de til hørrens behandling nødvendige ting, blandt andet svingelmaskine og rensemaskine. C. M. Petersen i Køge forespurgte

Landhusholdningsselskabet, dels om man ville anerkende opførelsen af en hørtørringsovn af den slags, som findes på Amager, dels hvilke brændebesparende indretninger han kunne anbringe, når han med en hørtørringsovn ville forbinde en malkølle. Skolelærer og kirkesanger Jens Ryberg i Herslev ved Roskilde byggede et tørrehus, der efter hans beskrivelse viser sig at være efter den Voelckerske måde, idet hørren anbringes på stager, og rummet opvarmes med en ovn eller såkaldt bjørn. Imidlertid er huset ligeså anvendeligt til tørring af malt, og det brændebesparende er taget i betragtning ved, at stråtaget over de tre fag af husets ialt 5 fag er lagt med bølgeplanker og dækket med et 6-7 tommer tykt lag ler, så det holder på varmen.

For så vidt disse tre besparelser kan tages som udtryk for folks reaktion på de velmente bestræbelser fra myndighedernes side for en forbedring af hørbehandlingen, viser de størst interesse for Voelckers tørremetode. Også Petersens forespørgsel om ovne som de amagerske kan vistnok sættes i forbindelse med Voelckers virksomhed i Køng, thi denne havde udviklet sig så stærkt, at den i høj grad var afhængig af dragørskipperkonernes lærredstilvirkning, hvilket medførte et nært samarbejde i alle produktionsfaserne. Det er kun Just Nielsen, der har opført en bygning udelukkende til hørbehandling. De andre to indsendere tager hensyn til præmieringen af ildstedsarter, der kan anvendes til flere formål. Det kan her have interesse at sammenligne med præmiefortegnelssens ordlyd: „Erfarenhed har altfor ofte lært, hvor mange ulykkelige ildsvåder der i landsbyerne er opkomne af maltgøren og hørrens tørring. Disse farer og ildsvådernes antal ville formindskes, når en landsby på fælles bekostning og til fælles brug på marken, i den behørig afstand fra byen, lod opføre en liden bygning, i hvilken var indrettet bagerovn og kølle. Selskabet udlover derfor for den by, som først, efter bekendtgørelsen af dette, opfører en bagerovn og kølle på marken, en bygningshjælp på 300 rbd. Det vil ligeledes påses, om slige indretninger er brændelsessparende, og fortrinligen ville de komme i betragtning til præmie, som forene dermed en hørtørringsindretning efter den Schrollske måde på høravlingsinstituttet i Fyn eller som den Voelckerske i Køng, hvorfor er udsat en særskilt præmie. Flere enkelte og udflyttede gårde, som forener sig om en sådan bygning, kunne og vinde gratifikation. Ved æskningen må bevises, at ovnen af samtlige deltagende har været brugt i det mindste to måneder“.

De tidligere nævnte hørtørringshuse på Als med muret ovn svarende til bageovnene kan vel synes at have nær forbindelse med Landhusholdningsselskabets præmieopgave. Men udelukkes kan det ikke, at der yderligere har spillet visse særlige omstændigheder ind for Sønderjyllands vedkommende. På den rejse, hvorunder C. G. Rafn besøgte Schroll på „Lykkenssæde“ i 1804, var han tillige i Køng og i Aabenraa for at se de steder, hvor høravl blev drevet efter den forbedrede måde ved udlærte lærlinge fra Schrolls skole, samt for at bedømme to derfra

Fig. 11. Skættefod med skættehånd, der har æg til begge sider, hvilket har været almindeligt i Vestdanmark. Skættehånden er temmelig lang i modsætning til den nyere korte og brede form, der indførtes på „Lykkenssæde“ efter hollandsk forbillede, og som siden også vandt udbredelse blandt bønderne.

foreslåede planer om oprettelsen af nye institutter til høravlens udbredelse i Sjælland og i Slesvig. Rafn indberettede efter denne rejse, at han i Aabenraa havde fundet særligt gode betingelser for at anlægge et sådant institut: jorderne var fortrinlige, og der avledes megen hør. Der manglede kun kendskab og øvede hænder til at behandle den. Den 19. december 1804 gav kongen derfor sin tilslutning til, at „købmand Lorenxen i Aabenraa må tilstås 120 rdr. årligt for at føde og underholde 4 lærlinge, og læreren Henrik Holsten for enhver udlært en præmie af 12 rdr., som og at lærlingene ved disse institutter (Aabenraa og Køng) må tilstås de samme fordele, som ved Vor allerhøjeste resolution af 5. marts 1800 er tilstået de lærlinge ved Schrolls institut, som udlærte udgår fra instituttet og fremdeles vedbliver at dyrke hør“. Det ville antagelig have kastet mere lys over brugen af hørøvne i Sønderjylland, Als, Ærø og Sydfyn, om virksomheden ved instituttet i Aabenraa havde været bedre kendt, men noget nærmere har det i det mindste hidtil ikke vist sig muligt at skaffe.

De primitive hørøvne, som den fra „Kattevær“ på Ærø, afviger i deres indretning fra dem, vi kender fra Schrolls og Voelckers virksomheder. Men i den arbejdsgang, der har været knyttet til øvningerne, er netop de træk i hørbehandlingen fremtrædende, som er karakteristiske for indflydelsen fra „Lykkenssæde“. Her skal fremhæves den professionelle mandlige arbejdskraft, ydet af hørmanden, skættemanden eller hørsvingeren, som han også undertiden kaldtes. Dertil kommer redskaberne, der er tungere, mere effektive, end dem, man hidtil havde benyttet. Således vandt klodsbryden eller den hollandske bryde (fig. 6), der ifølge beskrivelsen fra Leby var den eneste kendte på Ærø, uden tvivl udbredelse ved „Lykkenssæde“'s eksempel, og skættemanden på Ærø har betjent sig af en skætte- eller svingelmaskine. Redskabet består af et fodstykke, hvortil der er fæstet fire roterende skætteknive, der drejes med et håndsving og slår skæver af hørren, hver gang de passerer den lok, der lægges ind under dem. Dette er en mekanisering af håndskætningen, hvortil der anvendes skættefod og -hånd. Svingelmaskinen er først blevet almindelig på Ærø henimod år 1870, men var i hvert fald opfundet i 1816, eftersom gårdmand Just Nielsen i Velling havde anskaffet sig en sådan, før han indsendte sin præmiebegæring til Landhusholdningsselskabet. Redskabet omtales ikke i beskrivelser af „Lykkenssæde“, men dets fremkomst kan muligvis henføres til Køng, da Just Nielsen netop omtaler det i forbindelse med sit tørrehus, der er indrettet efter den Voelckerske måde (fig. 11–12).

Tilskyndelsen til at uddanne hørsvingere, der kunne rejse rundt og bistå bønderne, havde Schroll fået under sin lange rejse, da han i Holland havde set fremgangsmådens heldige virkning. Men man søger dog forgæves der for at finde paralleller til de sønderjysk-fynske hørøvne. Thi i Holland synes kun store øvne af bageovnstypen at have været anvendt til hørtørring. Det samme gælder de øvrige naboområder, hvor

man kunne have forventet at finde ligheder. I Tyskland har man tørret hør enten over en åben grav svarende til vore hjemlige brydegrave, i en bageovn eller ved solens varme, og selv i Slesvig-Holsten har primitive hørovne som vore ikke ladet sig påvise. Deres udbredelse lader sig således begrænse til det sønderjysk-alsisk-sydfynske område. Det må derfor anses for rimeligt, at hørovnene er fremkommet som en lokal forbedring af den almindeligt kendte brydegrav. Milieuet for en sådan udvikling har i disse egne været det bedst tænkelige at dømme efter de stadigt tilbagevendende oplysninger om hørdyrkningens alder og betydning netop der.

Tilbage står problemet, hvornår udviklingen af hørovnene kan have fundet sted. I denne forbindelse skal fremhæves en beretning fra Bregninge by på Ærø, ifølge hvilken der har været brugt jordgrav med to lægter over. Det har meddelelsen dog aldrig selv set, hvorimod hørovn har været brugt indtil omkring 1920. Dette tyder på, at hørovnene er et temmelig nyt fænomen, og eksemplet er ikke enestående.

Man hæfter sig endvidere ved samme meddelelsers angivelse: „Her i sognet var det Jørgen Hørmænd, som gik rundt og hjalp med dette arbejde. Han passede så fyringen. Han rejste på teglværker om sommeren og arbejdede med hør om vinteren.“ Hørovnene er altid opført af teglsten, et forhold, der i sig selv tyder på, at der ikke er tale om nogen

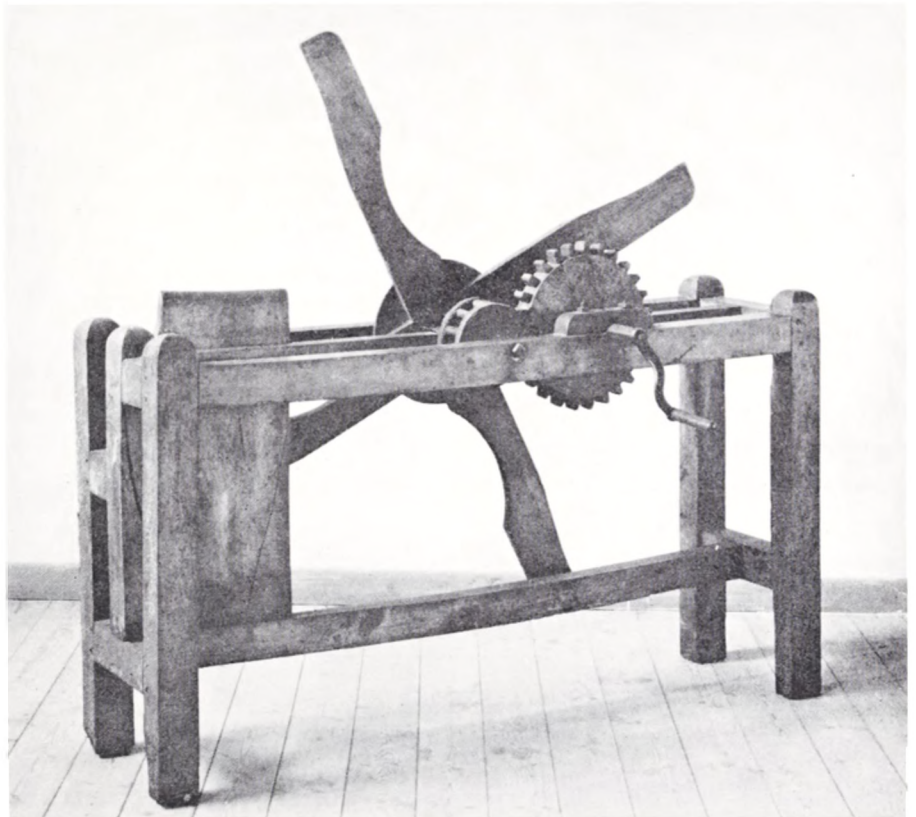

Fig. 12. Skættemaskine. Tilhører Dansk Landbrugsmuseum, Lyngby.

særlig gammel tradition. Men der er endvidere tale om en speciel form for teglsten: brøndstenen. Først mellem cirka 1850 og 1900 er man i Danmark for alvor begyndt at lave teglstensbrønde. Imidlertid lader det til, at brøndstenene er indgået særlig tidligt i produktionen på teglværkerne omkring Flensborg fjord. I hvert fald er det anført i en indberetning allerede fra 1835 om teglværket i Renbjerg, et af de betydeligste, at der årligt blev fremstillet blandt andet 8.500 brøndsten. I 1800-årene gjorde en strøm af unge ærøboere i sommerhalvåret turen til disse teglværker, og Jørgen Hørmand var som nævnt een blandt dem.

Hørovnene kan altså sættes i forbindelse med fremkomsten af den særlige brøndsten, der kan være kommet til ærøbøndernes kendskab i alle tilfælde efter 1835, og med brugen af specielle redskaber under indflydelse fra Høravlingsinstitutterne. Man erindrer sig i denne sammenhæng, at skættemaskinen blev almindelig på Ærø henimod 1870. Selvom hørovnenes nærmere tilknytning til „Lykkenssæde“ eller eventuelt til dattervirksomheden i Aabenraa og til teglværksindustrien ikke hidtil har kunnet opklares, må deres fremkomst vel kunne henføres til årtierne omkring midten af forrige århundrede.

Efter cirka 1850 ophørte bønderne lidt efter lidt med hjemmetilvirkningen af tøj, idet industrivarerne efterhånden blev rimelige at anskaffe og dog tilfredsstillende. Som en følge heraf kom man kun til at bruge hørovnene gennem en temmelig kort periode. Men indtil de gik af brug, fremtrådte de som et kendemærke på modtagelighed for påvirkning fra høravlingsinstitutternes bestræbelser for forbedring af arbejdsmåden. Åbenbart har den gjort sig særligt gældende i Sønderjylland, på Als, Ærø og Sydfyn, og har haft sin rod i den interesse, folk netop i disse egne fra gammel tid har haft for hør dyrkning.

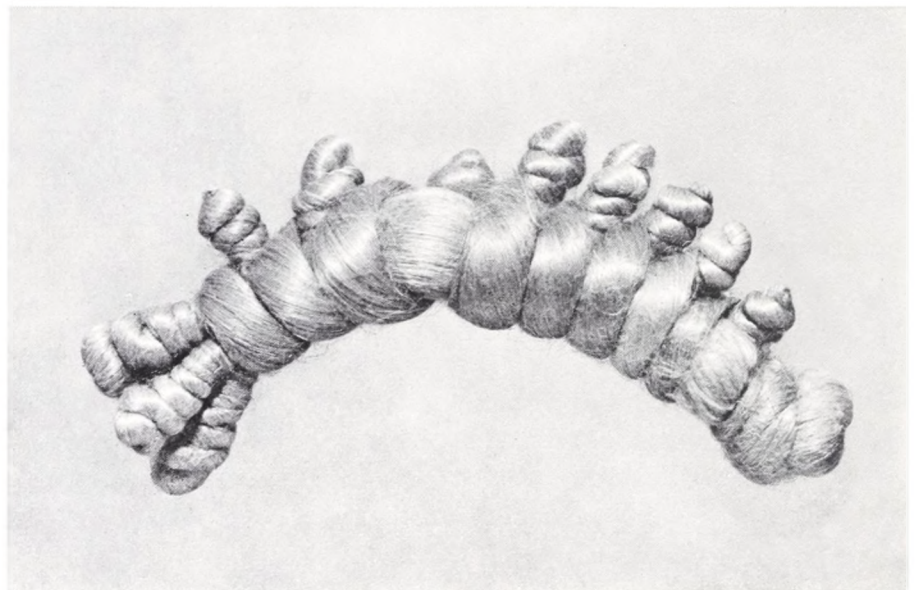

Fig. 13. Hørkrone. på Ærø kaldet kokkekam.

Bibelens Shilo

Af MARIE-LOUISE BUHL

„Så gør jeg med dette hus som med Shilo og giver Jordens folk denne by at forbande ved“ (Jeremias 26.6). Således lod profeten Jeremias Herren sige om Jerusalem, før byen blev erobret af Nebukadnezar i 587 f. C.

Det var Shilo, hvortil israeliterne i det 13. årh. f. C. efter uddrivelsen fra Ægypten førte Pagtens Ark, og hvor den for første gang blev anbragt i en fast helligdom. Herved blev Shilo israeliternes vigtigste by, som de troende hvert år valfartede til; for i helligdommen var Herren, deres Gud Jahve til stede, tronende mellem to keruber og med fødderne hvilende på arken, hvori lovens tavler lå. Keruberne var vingede væsener med menneskehoved og løvekrop, og man kender adskillige gammelorientalske fremstillinger af gude- og gudekongetroner bevogtet af ke-

Fig. 1. Tall Sailūn – oldtidens Shilo – fotograferet o. 1930, da den danske ekspedition foretog sine udgravninger. Ekspeditionens teltlejr ses til venstre i billedet.

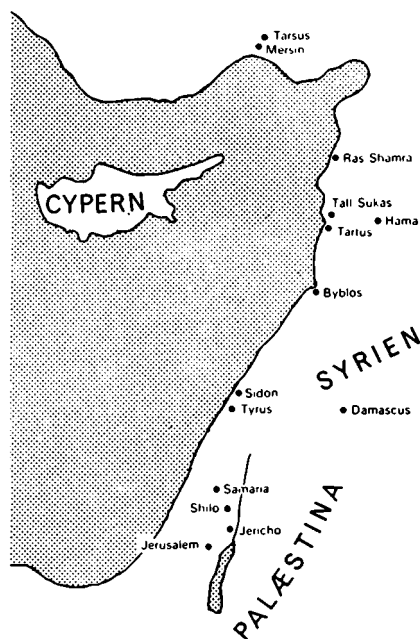

Fig. 2. Kort over Shilos beliggenhed.

ruber, for eksempel på den berømte sarkofag for kong Ahiram af Byblos, som af forskere dateres vidt forskelligt, men dog i tiden mellem det 13. årh. og ca. 1000 f. C.

Shilo nævnes adskillige gange i Det gamle Testamente. Det er profeten Samuel, som beretter om, hvorledes arken går tabt for Shilo. Da befolkningen kom i krig med filistrene, tog man arken med i slaget i håb om at vinde; men israeliterne led nederlag, og deres kostbareste og helligste klenodie faldt i fjendens hænder og kom aldrig tilbage til byen (I Samuel 4). Samuel har haft førstehånds kendskab til begivenhederne, da han på dette tidspunkt tjente i Guds hus i Shilo, d. v. s. ved midten af det 11. årh. f. C.

Både religiøst og arkæologisk set er der stadig knyttet stor interesse til Shilo. Fra dansk side lykkedes det i 1926 at rejse så mange penge, at man kunne udsende en expedition, hvis leder blev inspektør ved Nationalmuseet Hans Kjær, bistået af dr. Aage Schmidt, som især skulle beskæftige sig med de religionshistoriske spørgsmål. Man håbede bl. a. at finde det sted, hvor Pagtens Ark havde stået.

For at komme til Shilo må man rejse fra Jerusalem ca. 38 km ad landevejen nordpå. Herfra fører i nordøstlig retning en mindre vej, som holder op i en afstand af 300 m fra foden af Tall Sailūn, som stedet hedder på arabisk. Toppen af tallen, d. v. s. byhøjen, ligger 715 m over havets overflade. Klimaet er ofte meget lunefuldt, og stedet er endnu i dag ganske øde. Jeg har flere gange besøgt Shilo, påskedag i 1955 i en sand orkan med hagl og regn, og sammen med hyrderne og deres gedeflokke måtte jeg syd for højen søge tilflugt i Pilgrimskirkens ruiner. Gulvet her har været dækket af mosaikker fra det 4. årh.; men af dem er der nu kun sørgelige rester. Jeg mindes, hvorledes gedernes klove sparkede til de forskelligt farvede terninger, som engang havde dannet smukke mønstre og billeder.

Hans Kjær og hans lille stab, som påbegyndte udgravningerne i de tidlige forårsmåneder af 1926, kom i høj grad til at lide under de ugunstige vejrforhold. Både det år og i 1929 rev de hårde storme flere gange teltplokkene op og ødelagde lejren. Desuden blev medlemmerne forfulgt af sygdom; det første år blev arkitekten Charles Christensen alvorligt syg af tyfus, og i 1932 måtte udgravningen indstilles, da Hans Kjær d. 29. september efter kun en måneds arbejde døde af dysenteri.

De oldsager, som fremkom under de første to udgravninger, blev for størsteparten givet til vort Nationalmuseum, mens resten indlemmedes i museet i den jordanesiske del af Jerusalem. Efter 1932-udgravningens bratte afslutning tog dr. Aage Schmidt sig af de fund, som tilfaldt danskerne derfra. Af en eller anden grund havnede materialet på loftet i den amerikanske arkæologiske skole i Jerusalem, og her fandt jeg det under et studieophold i 1955, endnu påført Kjærs numre. Nu er også det takket være amerikanernes og det jordanesiske antikvitetsvæsens store hjælpsomhed inkluderet i Nationalmuseets antiksamling. Den ende-

lige publikation af de førhellenistiske fund foreligger i trykklart manuskript forfattet af professor, dr. theol. Svend Holm-Nielsen og den, der skriver disse linier.

Når man i dag skal vurdere de resultater, Hans Kjær nåede til, og som han har berettet om i forskellige foreløbige rapporter og i bogen „I Det hellige Land“, der udkom i 1931, må man huske på to meget vigtige faktorer. For det første at expeditionen, som allerede nævnt, hele tiden forfulgtes af uheld af den ene eller anden art. Dernæst at man i 1920erne og 30erne selvfølgelig langt fra var nået så vidt i arkæologiske metoder og erfaringer som nu. Da man imidlertid inden for Palæstina-arkæologien stadig støtter sig til Hans Kjærs og hans medarbejders slutninger og funddateringer, er det overordentlig vigtigt at få fundene fra de tre kampagner endelig udgivet. Hvervet at besørge denne publikation tilfaldt mig, og med støtte fra Rask-Ørstedfondet har jeg haft lejlighed til, dels som nævnt at besøge Shilo, dels at studere fund

*Fig. 3. Israeliterne har ikke efterladt sig billedlige fremstillinger af deres ældste helligdomme. For at danne sig en forestilling om „nådestolen“, hvor Jahve tænkte at have sæde, må man kaste et blik på relieffet, der pryder kong Ahiram's sarkofag. (Efter Montet, *Byblos et l'Egypte*, pl. CXXXI.) Ahiram herskede i Byblos – se kortet fig. 2.*

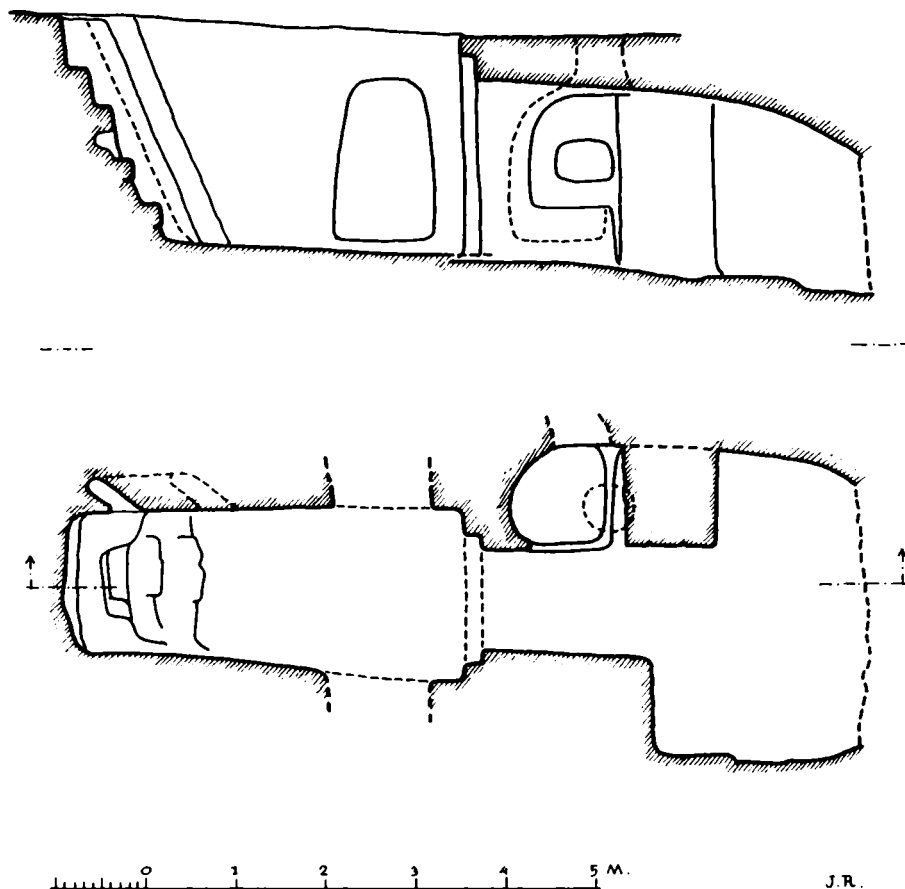
fra denne og andre udgravninger i det arkæologiske museum i Jerusalem. I 1953 døde dr. Aage Schmidt og blev begravet i Bethlehem. Efter hans testamente skulle hans formue anvendes til dækning af udgifterne til den videre bearbejdelse af fundene, og det er således for hans midler, at professor, dr. theol. Svend Holm-Nielsen, som flere gange har deltaget i den engelske arkæolog Kathleen Kenyons udgravninger i Jericho og i Jerusalem, i 1963 kunne foretage forskellige supplerende undersøgelser i Shilo. Andre dele af formuen er blevet anvendt til at lade arkitekt M. A. A. Jørgen Rohweder og tegner Poul T. Christensen fuldende planerne af arkitekturen og tegningerne af oldsagerne. Da der aldrig blev skrevet udførlige rapporter om 1926- og 1932-udgravningerne, har jeg kun haft Kjærs dagbøger at støtte mig til. De er ofte skrevet med en temmelig ulæselig skrift, og visse partier er desværre gået tabt. Med vemod har jeg søgt at tyde Hans Kjærs sidste notater fra den 15. september, som er skrevet med rystende hånd, og som standser midt i en sætning, da han helt har måttet give op for sygdommen.

Under udgravningerne i 1926 blev der fundet forskellige underjordiske hulesystemer. Den mest interessante hule er et udhugget klippekammer. For at komme ind i dette må man gå ned ad to slidte trin og derefter følge en 4,50 m lang korridor, en såkaldt dromos. I det nordvestlige hjørne af denne er der i klippen udhugget en kanal, som

Fig. 4. Kammergravens indgangsportal.

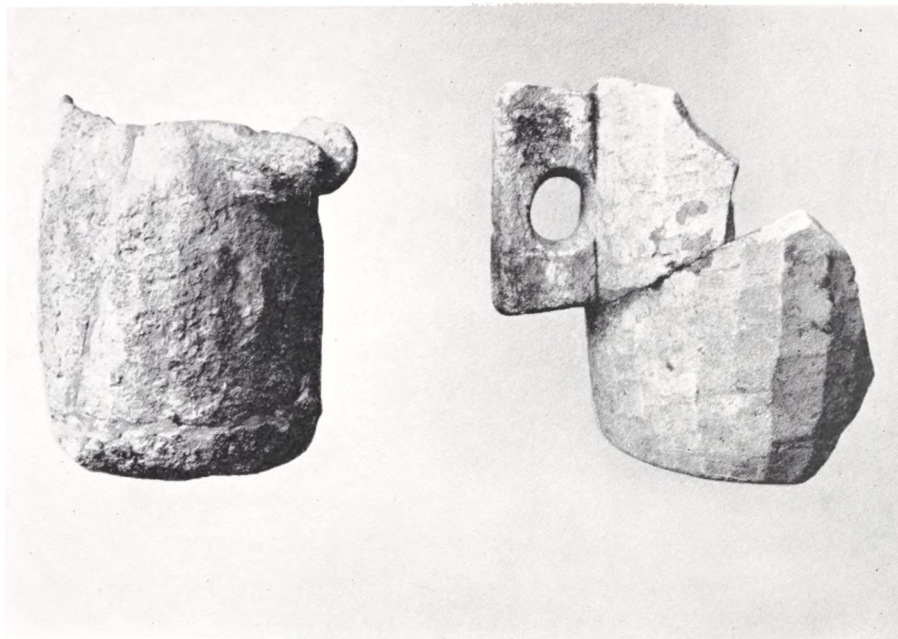
Fig. 5. Snit og plan af kammergraven.

ender ved kammerets sirligt udførte indgangsportal. Denne eksisterede endnu uskadt i 1926, men blev delvis ødelagt under uroligheder i 1936, idet en granat exploderede i dens nærhed. Til venstre for indgangen er der en åbning ind til et stort hulesystem og til højre er der endnu en indgang, formentlig til en anden hule; men af angst for at klippeloftet skulle falde ned har man aldrig ovovet at trænge ind her. Det uregelmæssige klippekammer er ca. 4,50 m langt og ca. 3,40 m bredt. Til venstre inden for portalen er der udhugget en niche med en kant fornedet, og længere fremme ses en pille opbygget af kalkstensblokke til støtte for hulens tag. Der blev i 1926 fremdraget en del lerkarskår og rester af kalkstensbeholdere, og disse fund spænder lige fra den mellemste bronzealders sidste fase (17/16 årh. f. C.) til ned i romersk tid.

Udgraverne har ikke gjort sig mange tanker om hulens alder eller anvendelse. Derfor lod professor Holm-Nielsen den atter undersøge og rense i 1963, og herved blev det konstateret, at det kalkpudslag, som dækkede hulens bund, og som var ført op ad nichens kant, hulens vægge og støttepillen, havde været fornyet flere gange. Under det nederste lag fremkom der potteskår med kæmmet overflade af en type, som tilhører

Fig. 6. Vinmål fundet i Shilo.

det 17/16 årh. f. C. På og mellem pudslagene lå der hovedsagelig skår fra 9.-8. årh. f. C.

Det var i Palæstina og Syriens kystland i den mellemste bronzealders sidste del ofte skik, at de døde blev begravet inden for byområdet. Klippe-kammeret i Shilo er et godt eksempel på en grav fra denne tid. Den udhuggede kanal i det nordvestlige hjørne af dromosen må have været anvendt til flydende ofre, som ad denne vej kunne føres ned i graven til den døde. Dette træk er en uhyre sjældenhed i Palæstina; men det er f. ex. kendt i den nordsyriske by Ugarit, Ras Shamra, hvor det længe holdt sig, og man mener, at det herfra er kommet til den mykenske verden. Desværre er der ikke fundet spor af den mellemste bronzealders huse over graven. Shilos beboere har sikkert ned gennem tiderne anvendt stenene fra de gamle bygningsværker til at opføre nye, desuden har den kraftige erosion gjort sit til, at den nøgne klippe mange steder stikker frem. Kammeret er ligesom de andre huler under Shilos gamle by senere hen blevet opgivet som begravelsesplads, og alle er blevet så grundigt tømt, at udgraverne ikke har fundet spor af skeletter. Man kunne så indrette hulerne som magasiner til opbevaring af fødemidler, og derfor har man fundet så mange rester af forrådskar i kammeret, som i den mellemste jernalder i 9. og 8. årh. er blevet forsynet med støttepillen og kalkpudslaget. Endnu i romersk tid tjente kammeret det samme formål; fund af kalkstensbeholdere, som anses for vinmål, fra denne periode, tyder på, at graven har været vinkælder. I Det gamle Testamente omtales i øvrigt Shilos vinhaver, mens Pagtens Ark stod i byen; da den hellige bys mange kvinder viste sig offentligt for at danse under

en af de religiøse fester, kom mændene af Benjamins stamme frem fra deres skjulested mellem vinløvet og røvede dem (Dommernes Bog 21.21).

Ved udgravningerne i 1929 koncentrerede Hans Kjær sig mest om højens vestside. Her var der nemlig et stort murstykke synligt, og det blev opfattet som resterne af en bymur, men må nu betragtes som en husmur fra romersk tid. Under denne førte nogle trappetrin ned til et rum, hvis gulv var dækket med askelag, og heri lå et knust forrådskar fra 8. årh. f. C. Længere mod vest nede ad højens skråning lå der et andet, men meget bredere murstykke, og i forbindelse med dette sås to rum, hvoraf det største var ca. 3 m bredt og 4 m langt. Gulvet var også her dækket af et tykt askelag. I det sydøstlige hjørne og op ad sydturen stod der endnu tre store tohankede forrådskar, andre lå knust i askelaget. Det var ganske klart, at man her havde sporene af en ødelæggelse, forårsaget af en voldsom brand, som også må have hærget rummet under den romerske mur. Karret herfra og de sex øvrige blev senere restaureret. De er alle forsynet med en vulst på overgangen fra hals til skulder, og de er ret spidsbandede. Samtlige blev dateret til 11. årh.

Fig. 7. De knuste krukker fundet ved bymuren i 1929.

Fig. 8. Udsnit af bymuren fundet i 1932.

f. C. af Hans Kjær og hans rådgivere, og denne datering har man hidtil støttet sig til.

Disse fund blev inden for den bibelske arkæologiske forskning tillagt den allerstørste betydning, fordi de skulle bevise rigtigheden af den almindelige antagelse at filistrene, da de erobrede Pagtens Ark, samtidig tilintetgjorde Shilo. Desuden blev det af udgraverne fremhævet, at mangelen på overgangstyper inden for keramikken fra den ældste til den mellemste jernalder netop dannede grundlag for fastlæggelsen af tidspunktet for katastrofen.

Takket være profiltegninger af skårene og krukkerne fra de ødelagte rum samt nyt sammenligningsmateriale, ikke mindst fra de senere års udgravning af det berømte Hazor i det nordlige Israel, er det lykkedes mig at datere de syv forrådskar fra Shilo til det 8. årh. f. C., og de yngste må henregnes til tiden omkring 740/730 f. C. I rummene lå der også en del skår fra den mellemste bronzealders sidste afsnit samt fra yngre perioder, bl. a. overgangsformer fra tidlig jernalder til mellemste jernalder (ca. 1000 f. C.). Det ser ud til, at de to rum har været anvendt til forrådsældre ned i den mellemste jernalder, og de huse, som har ligget ovenover, må være gået helt til grunde under katastrofen.

Det brede murstykke med de ødelagte rum, som blev afdækket og undersøgt i 1929, kan forbindes med to murpartier, som udgraverne i 1932 fandt i det nordvestlige og nordlige hjørne af tallen. De danner tilsammen en del af Shilos bymur. Også de frembød rum inden for det brede murstykke, og i den nordvestlige mur var disse ombygget flere gange. I deres nederste lag lå der fund fra den mellemste bronzealders sidste del, bl. a. potteskår og to skarabæer af fedtsten, d. v. s. signeter i form af skarabasser, som af de gamle ægyptere blev opfattet som en af solguden Re's skikkelser. Skarabæer blev uden for Ægypten især populære i Syrien og Palæstina, og fundene fra Shilo bærer på den glatte stempel-

side fremstillinger i en stil, som viser, at de er blevet fabrikeret i Palæstina. Oven på en af skillemurene lå der en tredje skarabæ, der modsat de to andre er af ægyptisk oprindelse og bærer en hieroglyfisk indskrift på undersiden: „Amon er god at lovprise“. Denne skarabæ kan dateres til tiden mellem 1400 og 1200 f. C., d. v. s. den sene bronzealders sidste del.

Nogle af rummene op ad murene er efter fundene og askesporene at dømme blevet ødelagt i den sene mellemste bronzealder, mens andre er blevet benyttet videre ned i tiden. I den mellemste jernalder har man indrettet rum i selve den gamle mur, der derved er omdannet til en såkaldt kasemat-mur.

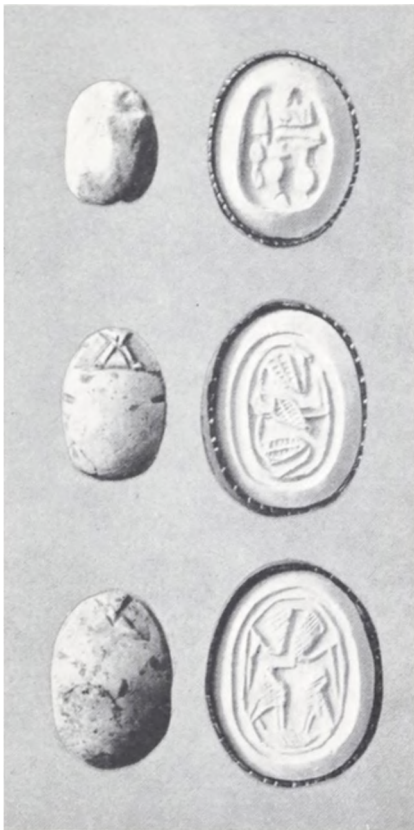
De arkæologiske undersøgelser i Shilo giver os følgende billede af byens historie: Da der på tallen hidtil kun er fremdraget to skår, som er ældre end den mellemste bronzealder, må man formode, at området i 3. årt. f. C. lå lige så øde hen som i dag; men også dengang er det lejlighedsvis blevet besøgt af forbidragende folk. Som mange steder i Palæstina synes Shilo først at have eksisteret som by i den sene mellemste bronzealder; da var den beskyttet af den brede bymur med rummene op ad indersiden. I slutningen af den mellemste bronzealder ramtes Shilo af ødelæggelse, idet den led samme skæbne som en række byer, f. ex. Hazor mod nord, Tall Duwair, formentlig det bibelske Lachish, mod syd og det navnkundige Jericho nordøst for Jerusalem. De synes derefter alle at have været ubeboet for en tid. Ødelæggelserne skyldes de erobringstøvede ægyptere, for hvem det under kong Thutmosis III lykkedes at føre en effektiv kontrol med Palæstina efter togtet i 1479 f. C.

I den efterfølgende periode har Shilo haft en rolig tid, hvor befolkningen er vokset og har bygget huse hen over og ud over den gamle bymur, som formentlig er blevet erstattet med en spinklere længere nede på tallen. I hvert tilfælde blev der i 1932 fundet rester af et murstykke, som muligvis kan identificeres med en sådan, og i øvrigt også mange genstande fra det 14.-13. årh. f. C.

Da israeliterne efter udgangen fra Ægypten slog sig ned i Palæstina og gjorde Shilo til centrum for deres religiøse liv, medbragte de en såre primitiv kultur. Derfor har arkæologerne så vel herfra som fra andre samtidige israelitiske fundsteder kun ringe levn, og det er svært derudfra at danne sig et detailleret billede af livet i slutningen af den sene bronzealder og begyndelsen af den tidlige jernalder.

Shilo oplevede tilsyneladende sin anden blomstring i tiden mellem 10. og 8. årh. f. C. Man indrettede, som nævnt ovenfor, forrådsmagasiner i de gamle underjordiske gravanlæg og i kældre under husene, og kasematkonstruktionerne i den gamle bymur er en opfindelse, som går tilbage til kong Salomons regering (død 923/2 f. C.). Under ham får man at vide, at der faktisk levede mennesker i Shilo, for i I Kongerne 11.29 står der følgende: „På den tid hændte det sig engang Jerobeam var

Fig. 9. Skarabæer fundet i rummene op ad bymuren i 1932. No. 1 ægyptisk ca. 13.-12. årh. f. C., Nos. 2 og 3 Hyksos-skarabæer 17.-16. årh. f. C.

rejst fra Jerusalem, at profeten Ahiya fra Shilo traf ham på vejen. Ahiya var iført en ny kappe, og de to var ene på marken.“

Ødelæggelsen af rummet under den romerske mur og kælderen med de knuste krukker må efter nydateringen af disse sættes i forbindelse med de historiske begivenheder i sidste fjerdedel af det 8. årh. f. C. Det er nærliggende at formode, at Shilo delte skæbne med Samaria, som i 722 f. C. blev erobret af assyrerkongen Sargon, og det er måske den begivenhed, som profeten Jeremias hentyder til i Kap. 7.12. og 26.6. Dog kan ødelæggelsen ikke have haft et sådant omfang, at Shilo blev definitivt forladt af sine beboere; dertil er der for mange fund, som kan dateres til det 7. årh. f. C. Desuden nævner Jeremias i Kap. 41.5 følgende tildragelse: „Dagen efter Gedaljas mord (587 f. C.), endnu før nogen kendte dertil, kom 80 mand fra Sichem, Shilo og Samaria med afklippet skæg, sønderrevne klæder og flænger i huden, de havde afgrødeoffer og røgelse med til at ofre i Herrens hus“. Yderst få genstande blandt oldsagerne fra Shilo kan dateres til tiden efter 587 f. C. Det kan tyde på, at det endelige slag mod byen var samtidig med Nebukadnezars erobring af Jerusalem ovennævnte år. På det tidspunkt blev mange af Palæstinas byer for stedse forladt og deres beboere deporteret til Babylon.

Foruden Pilgrimskirkens ruiner fra slutningen af 4. årh. fandt Kjær ligeledes syd for Tall Sailūn den såkaldte Habs-basilika med mosaikker, som kan dateres til ca. 450–500. Ved at bygge disse to helligdomme fornyede man Shilo som kultsted.

Fig. 10. Rester af mosaikgulv i pilgrimskirken med et felt, hvori ses en græsk inskription, som kan oversættes til: „Til hvile for Porfyrios og broderen Jakkobos“.

Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup

Af PETER MICHELSEN

Midt i Frilandsmuseet, mellem de østjyske bygninger, er der kommet en gammel bygning mere. Det er et gulkalket bindingsværkshus med mørkebrunt, svært tømmer og halmtag mønnet med græstørv. Huset er blot en enkelt længe. I den ene halvdel er boligen, i den anden udhuset. Inden huset blev flyttet, er der herfra blevet drevet landbrug på en jordlod på nogle få tønder land, altså et lille husmandsbrug. Det har ikke kunnet give en familie tilstrækkeligt udkomme, og manden i huset har da også altid haft andre sysler ved siden af. Bibeskæftigelsen kan undertiden have antaget karakter af hovederhverv, f. eks. i en periode skomageri. I et lille rum midt i huset finder museumsgæsterne derfor et skomagerværksted. Det er kommet fra landsbyen Agrup tæt ved Kolding og ikke langt fra den landsby, hvorfra huset stammer, Ødis Bramdrup i Ødis sogn.

Fig. 1. Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup, set fra sydøst. P. M. fot. 1967.

Fig. 2. Huset på sit oprindelige sted i Ødis Bramdrup, set fra nordvest. H. Zangenberg fot. 1924.

Stednavnet Ødis Bramdrup vil næppe få ret mange af læserne til at nikke genkendende, i hvert fald ikke fordi der engang tidligere har været skrevet noget om et gammelt hus i denne landsby. Det var Frilandsmuseets daværende arkitekt H. Zangenberg, der i en artikel for adskillige år siden (Vejle Amts Aarbøger 1930) omtalte et hus, han havde undersøgt. Det er imidlertid ikke dette senere forsvundne hus, det her drejer sig om, men et andet i samme by. Zangenberg lagde også mærke til dette hus, tog et par fotografier af det, men undersøgte det ikke. Huset blev så at sige genfundet i 1951 af Nationalmuseets bondegårdsundersøgelser og ved den lejlighed nærmere undersøgt. Endelig blev huset – efter at være blevet erhvervet med støtte af selskabet Frilandsmuseets Venner – opmålt, undersøgt og nedtaget af Frilandsmuseet i 1962. Gennem de følgende år forberedtes og udførtes arbejdet med genopførelsen af huset i Frilandsmuseet, hvor det blev åbnet for publikum i efteråret 1966.

En landsby blev herved berøvet en karakteristisk gammel bindingsværksbygning, som trods en tilbagetrukket beliggenhed på sin vis udgjorde et charmerende indslag i en ellers lidet særpræget bebyggelse. Det ville dog næppe i det lange løb have været muligt at bevare huset på dets oprindelige sted, hvor det – gammeldags og forfaldent som det var – måtte anses for en højst utidssvarende bolig. På Frilandsmuseet vil derimod i årenes løb mange kunne få glæde af det gamle hus på anden måde, og det vil mellem museets forskellige bygninger være en

udmærket repræsentant for sin hjemegns byggeskik og for boligforholdene i den del af landbefolkningen, der har levet i sådanne småhuse.

Museet savnede nemlig et jysk husmandshus og især et, der havde ligget i en østjysk landsby, således at det kunne bruges til udvidelse af museets landsbyagtige bebyggelse fra denne landsdel. Indtil genopførelsen af huset fra Ødis Bramdrup bestod denne bebyggelse af gården fra True ved Århus og af pottemagerværkstedet fra Sorring mellem Århus og Silkeborg. Først da huset fra Ødis Bramdrup kom til som den tredje østjyske bygning, kunne man på dette sted i museet få lidt fornemmelse af landsbygade. Samtidig bliver umiddelbart demonstreret de sociale forskelle inden for landsbyen, hvor gårdmand og husmand bor lige over for hinanden, på hver sin side af vejen. Huset føjer også værdifulde nuancer til det indtryk, man hidtil har kunnet få af østjysk bindingsværk på museet. Dels indeholder huset mange interessante, særlig gamle træk i sine konstruktive detaljer, dels er det på flere måder præget af den egn, det kommer fra, den allersydligste del af Østjylland.

Ødis Bramdrup ligger i et af de såkaldte „otte sogne“, Nørre Tyrstrup herred, området syd for Kolding, som tidligere hørte til hertugdømmet Slesvig, men i 1864 blev henlagt til Nørrejylland og således undgik at få en tysk periode. Og det er ikke blot i politisk, administrativ henseende, denne egn er et overgangsområde; også kulturelt

Fig. 3. Huset på sit oprindelige sted i Ødis Bramdrup, set fra sydøst. P. M. fot. 1951.

Fig. 4. Huset under genopførelse på Frilandsmuseet. Stensylden lægges under sydgavlen, der genskabes, som den så ud før en sen ombygning. P. M. fot. 1965.

befinder man sig, hvor Østjylland og Sønderjylland mødes. Man kan derfor i denne egn undertiden konstatere en vis blanding af østjysk og sønderjysk både med hensyn til byggeskik og boligindretning.

Noget af det, der straks springer i øjnene, når man udefra betragter Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup, er det overordentlig kraftige tømmer i ydervæggene. Det gælder ikke mindst stolperne, de lodrette bærende tømmerstykker, der har hele væggen højde. Stolperne forbindes halvvejs oppe af de vandrette løsholter, der er af skiftende tykkelse og er tappet ind i siderne af stolperne. Under og over løsholterne er der i mange af fagene dukker, d. v. s. korte lodrette tømmerstykker. En sådan rigelighed på tømmer er noget helt normalt i det østlige Jylland.

Foroven, helt oppe under tagskægget, afsluttes ydervæggene af et vandret tømmerstykke, som forbinder de øvre ender af stolperne. Det er remmen, der tjener dels til at stive væggen af på langs, dels som underlag for bjælkerne. De spænder fra side til side tværs gennem huset og holder sammen på bygningen i tværretningen. Udefra kan man kun se de skråt afsavede ender af de svære bjælker, der rager lidt ud oven over remmen, som de hviler på. Det er ellers i bondebygninger i det øvrige land et forholdsvis ungt træk, at bjælken lægges oven på remmen, i modsætning til den ældre konstruktion, hvor bjælketappen stikkes gennem stolpen. Men i Sønderjylland har man ligesom i købstæderne ofte anbragt bjælkerne oven på remmen langt tidligere end andre steder.

I den sydligste ende af huset står stolperne på en fodrem, et vandret stykke tømmer helt fornedet. Ellers står de direkte på en syld af sten. Det er imidlertid et resultat af forfald, og der har førhen været fodrem i hele huset. Det ses tydeligt, at husets beboere, da fodremmen var blevet helt rådden, er vejet tilbage for den vanskelige opgave at forny den. I stedet har man stoppet en ekstra sten ind under den rådne stolpefod, sådan at den på den måde igen kom i forbindelse med stensyldens faste grund.

Et hastigt blik på huset udefra kan måske nok afsløre visse træk af husets udvikling. Et grundigere eftersyn vil føje mange enkeltheder til, f. eks. naglehuller hist og her, der ikke synes at have nogen funktion i huset, som det står nu, og således kan fortælle om ældre indretning af det eller om tidligere anvendelse af tømmeret. Når man kommer indenfor i huset, kan man gøre endnu en række iagttagelser, der belyser den måde, huset er bygget på, f. eks. de mange skråbånd, d. v. s. de korte, skråt anbragte tømmerstykker, der forbinder bjælke og stolpe foroven ved rummenes ydervægge. Men man vil også se afhugninger og udstemninger i tømmeret, som kan virke forvirrende, fordi de ikke mere tjener noget formål. Der kan være spor af forsvundne døre og skillevægge, som det kan være vanskeligt at se en fornuftig forklaring på. Og dertil kommer endelig alle de iagttagelser, museumsfolkene kunne gøre, da huset blev taget ned og flyttet til museet. Under denne proces kom en masse spor i bygningen til syne, men de blev atter dækket til

Fig. 5. De ældste fem fag af huset efter nedtagning af de øvrige fag. Ved enderne har været fremspringende, knægtbårne gavle. Frode Kirk fot. 1962.

Fig. 6. Detalje fra nedtagningen af huset. Tækkemateriale og lægter er fjernet. Man ser spærfoed og bjælkeende, endvidere en stormlægte og det bræt, der har lukket tagskægsåbningen. Frode Kirk fot. 1962.

ved husets genopførelse. F. eks. kunne man ved nedtagningen konstatere, at en væsentlig del af stolperne og i hvert fald alle i den mellemste del af huset har en kraftig rille på langs i de sider, der er skjult i væggen. Der er ingen tvivl om, at disse riller er den not, hvori vægplankerne i et såkaldt bulhus anbringes.

Det sydøstlige Nørrejylland og nordøstlige Sønderjylland er netop den del af det nuværende Danmark, hvor bulhuse, altså huse med vægge af vandrette planker indsat i not i siden af stolperne, har været mest anvendt i nyere tid. Der er derfor ikke noget overraskende i at finde spor af denne gamle og tidligere mere udbredte konstruktion i et hus i et af de „otte sogne“. Tavlene, d. v. s. vægfelterne mellem tømmer skelettets enkelte tømmerstykker, var, da museet overtog huset, udmuret med mursten og må formodes at have været sådan længe. Men forud herfor har den centrale del af huset været et bulhus. Det kan imidlertid ikke med sikkerhed siges, om huset som bulhus har stået på den samme tomt i Ødis Bramdrup, hvor det hørte hjemme til sidst. Huset er nemlig sandsynligvis på et eller andet tidspunkt blevet flyttet. Man har – som så ofte ellers – bygget et lille hus af bygningsdele andetstedsfra, f. eks. fra en gård i nærheden. De centrale fem fag har dog muligvis været et selvstændigt hus før denne flytning og muligvis også i nogen tid derefter, inden huset blev gjort længere i begge ender.

Disse fem fag er ved hver ende afsluttet med klare spor af en tidligere gavll, nu nemmest at se i loen ved væggen ind til værkstedet, medens man i stuen ved væggen ind til storstuen kun ser den gamle gavlbjælke. De meget svære bjælker på disse steder har sprunget noget frem foran stolperne. Dette gavlfremspring har været støttet af knægte, små afstivende tømmerstykker, der ved hjørnerne har været tappet ind i undersiden af murremmen og det øverste af hjørnestolpen. Sådanne knægte, der undertiden har været pynteligt tildannet, har der formentlig været ved alle gavlstolperne. Den udkragende gavll har i den øvre del været lukket med lodrette brede brædder. På siden af bjælken ses huller efter de træagler, hvormed brædderne har været fæstnet forned. Foroven har de været stukket ind i en not, der tydeligt ses i spærets underside tæt ved den ydre kant. Det er en form for gavllukning, der har passet udmærket sammen med bulvæggene forned.

Også andet støtter teorien om den tidligere selvstændighed af disse fem fag bulhus, der engang har været afsluttet af en knægtsmykket, udkraget gavll i hver ende. Inden for disse fag – og kun her – er husets tømmer forsynet med udskårne numre, sådan som tømrere bruger det og har brugt det i århundreder for at være i stand til at samle tømmerkonstruktionen rigtigt, når den bliver rejst. Det drejer sig om en fortløbende romertals-nummerering fra I til V hovedsagelig af tagtømmeret, men delvis også omfattende undertømmerets skråbånd.

I denne nummerering er medtaget nogle tømmerstykker, der ikke passer særlig godt til det sted, hvor de er anbragt, og må formodes at

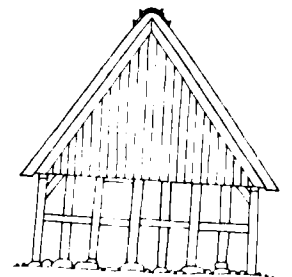
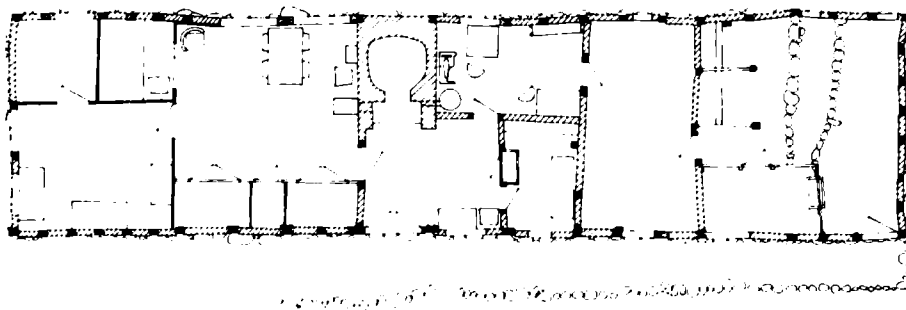
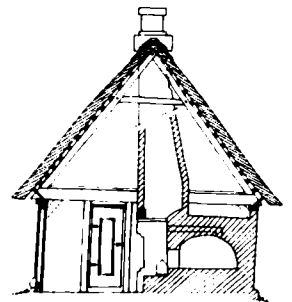
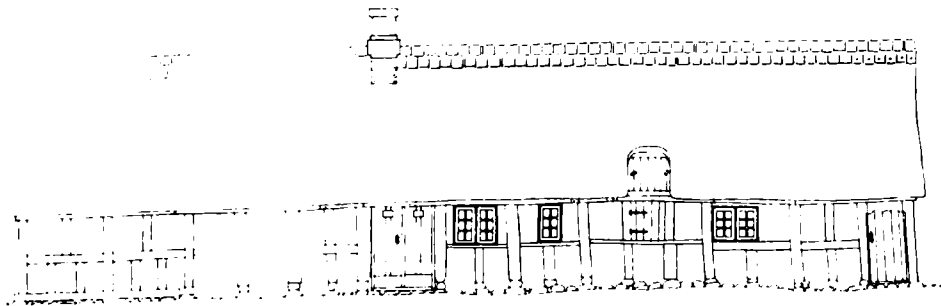
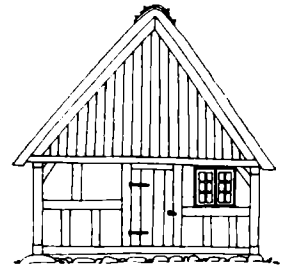
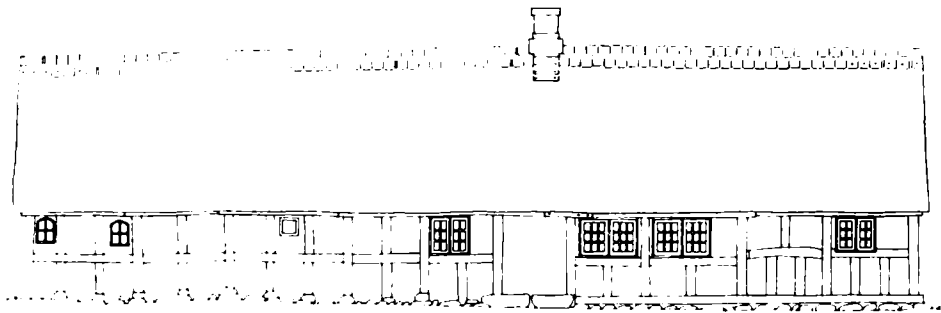
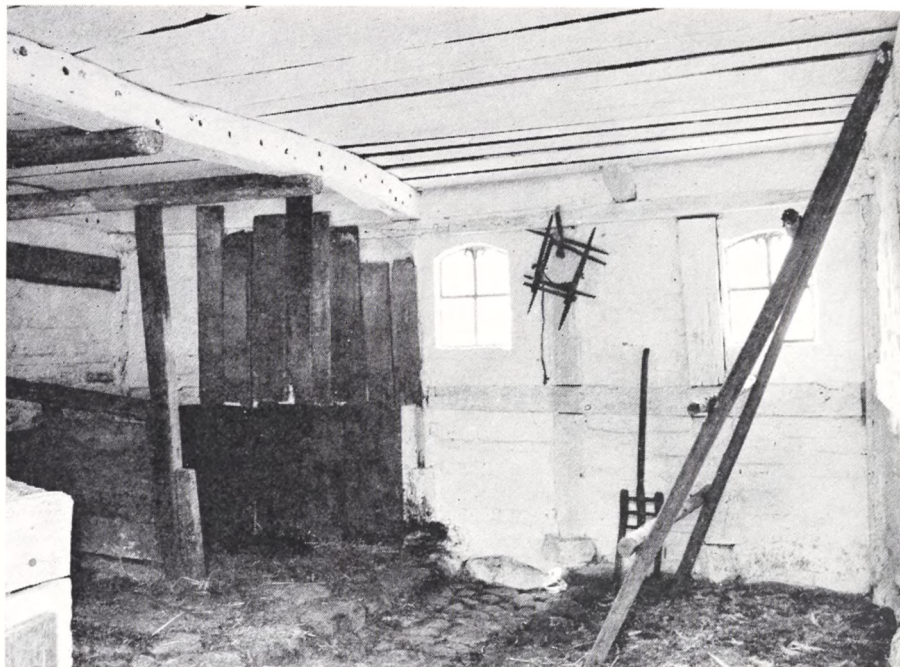

Fig. 7. Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup, således som det står på museet. Tegnet af Inge Kjeldgaard 1967. – Fra oven vestside, østside og grundplan. T.h. fra oven sydgavl, snit ved skorstenen, nordgavl. – Rummene på grundplanen er fra venstre (fra syd): storstue og i jag med den et kammer og (med indgang fra dagligstuen) et sengekammer; dernæst dagligstuen med to alkover i østsiden af rummet; så følger køkkenet med skorsten og bagerovn og bag det spisekammer samt i vestsiden af huset skomagerværksted; det næste rum er loen, og yderst i nordenden er stalden.

Fig. 8. Stalden med kobåse og stænger til hønsene. N. Elswing fot. 1967.

have været brugt andetsteds tidligere. Mærkningen med numre er da muligvis foretaget i forbindelse med flytning af et allerede eksisterende hus. Herpå tyder også den måde, de omtalte gavlknægte er blevet behandlet på. Der er nemlig på et eller andet tidspunkt blevet øvet grov vold mod dem, idet de er blevet hugget bort, åbenbart fordi man har villet skille bygningen ad. En sådan fremgangsmåde er vel tænkelig i forbindelse med flytning af en bygning, men er ganske overflødig, når man på stedet vil bygge noget til.

Denne udvidelse af huset har fundet sted i begge ender og i stalden endda snarest i flere omgange. Det er sandsynligt, at husets bindingsværk har fået sin udmuring med mursten samtidig med tilbygningen i sydenden, hvor murværket har samme karakter som i den centrale del af huset. I staldenden er derimod delvis anvendt lidt større mursten, men det siger ikke nødvendigvis noget om alderen af denne ende i forhold til den sydlige.

I staldenden er der rigeligt med spor af nu forsvundne gavle. Det er vanskeligt at afgøre, hvor mange af dem der skal tages alvorligt, da det delvis drejer sig om genanvendt tømmer. Disse gavlspejle tyder på en mindre gammeldags konstruktion end i de forsvundne gavle, der har afgrænset husets ældste del. Det har været normale helgavle uden fremspring og lukket med lodrette brædder naglet på bjælke og spær. Der er ikke not til brædderne i spæret, men blot en fals ved kanten. Disse forsvundne gavle har åbenbart svaret til den eksisterende gavl i sydenden af huset. Det yderste fag, den sidste tilføjelse til huset, er ikke genopført på museet. Dette fag brænde- og hønsehus, hvis spær hældede over mod nabospærene, så der dannedes en valmgavl, var i en

yderst miserabel forfatning, og museet afstod i hvert fald i første omgang fra at rekonstruere det.

Byggematerialet i dette yderste fag var i den sidste tid for en væsentlig del blikplader, men tidligere har her været anvendt forskelligt sammenbragt materiale fra et bulhus. Genanvendelse af tømmer er i det hele taget karakteristisk for huset, også i tilbygningerne. Hist og her i staldenden, men derimod ikke i den sydlige tilbygning, er der en enkelt stolpe med not til bulplanke, dog aldrig i sammenhæng, sådan som i den ældste del af huset. I hovedsagen er sådanne træk dog tilsløret af udmuringen af bindingsværket, der har givet huset som helhed et vist enhedspræg.

Taget virker også i nogen grad som en enhed, selv om nogle spær har mærker af tidligere anvendelse, et enkelt spær er blevet vendt og en del af hanebåndene ikke passer til spærene. Selve halmtaget bæres af lægterne, der er kløvet af eg og af den gammeldags korte form, kun rækkende fra spær til spær. Af kort form er også en stormlægte, der spænder over et enkelt spærfag, og hvis nedre ende stikker skråt ud i mellemrummet mellem tagets underside og murremmen. Denne åbning op under tagskægget er i den ældste del af huset lukket ved hjælp af et

Fig. 9. Skomagerværkstedet fra Agtrup, opstillet i huset fra Ødis Bramdrup. N. Elswing fot. 1967.

Fig. 10. Skomagerens arbejdsbord. N.
Elswing fot. 1967.

egebræt for hvert fag, medens lukningen i de tilbyggede dele af huset er sket ved udmuring med mursten og tætning med ler.

De gamle træk, der forekommer i husets forskellige konstruktive dele, kan ikke umiddelbart fortælle noget sikkert om husets alder. Det gælder også den indskrift, der er indskåret på ydersiden af det tømmerstykke, som sidder over døren til stalden. Døren befinder sig i et af de fag i nordenden, der er en udvidelse af stalden. Indskriftens årstal 1733 har ingen daterende betydning med hensyn til vort hus. Da indskriften sandsynligvis refererer til en anden bygning, hvor dette tømmerstykke også har fungeret som dørhammer, er det af mindre betydning i denne forbindelse, at indskriften i det på overfladen noget vejrbidte tømmerstykke kun er læst brudstykkevis. At ordet „skole“ måske forekommer i teksten, kan eventuelt antyde, at noget af tømmeret i denne tilbygning stammer fra en forsvundet skolebygning.

Der er imidlertid også andre metoder til tidsfæstelse af en bygning. Det har været forsøgt at følge huset bagud i tid ved hjælp af de forskellige forvaltningsakter, der opbevares i de offentlige arkiver. Den ældste forekomst af huset her, som hidtil er konstateret, er ikke nogen egentlig omtale, men dets optræden på et kort fra 1789. På dette kort over agerland hørende til Ødis Bramdrup er også bygningerne i landsbyen tydeligt markeret. De er tegnet med tilsyneladende fornuftigt varierende størrelser og individuelle anlægsformer. Også vort hus ser ud til at være der, i hvert fald et hus liggende på nøjagtig samme sted, men tegnet som en temmelig kort bygning. Det er nærliggende at fortolke gengivelsen på den måde, at huset i 1789 eksisterede i den ældre,

korte form, og at tilbygningerne først er kommet til siden, men noget sikkert kan der ikke slutes herom.

Arkivalierne bringer os således ikke meget nærmere på spørgsmålet om husets absolutte alder, men de kan dog oplyse et og andet om husets beboere. Denne viden om, hvad det egentlig var for folk, der boede i huset, giver en mulighed for at bestemme det sociale miljø, huset repræsenterer. Erhvervsmæssigt synes beboerne ret klart placeret ved den kombination af håndværk og beskedent landbrug, der forekommer gennem en stor del af husets historie. I 1790'erne har huset vistnok været beboet af en skrædder Christen Jørgensen, der nævnes 1789 og åbenbart er blevet selvejer 1790. Han efterfulgtes af en skomager Poul Regelsen, hvis navn dukker op 1794. Kort efter hans død testamenterede hans anden kone i 1831 huset til sin søster og svoger Graves Berthelsen, som hun derefter boede sammen med i huset. Også han var skomager, men har også lavet træsko, måske endda hovedsageligt. 1858 gik han på aftægt hos sin datter og svigersøn Boi Nielsen, der overtog ejendommen. Graves Berthelsen skulle dog også på sine gamle dage have sit værksted til rådighed. Boi Nielsen har kunnet undvære det, for han supplerede ikke indtægterne fra landbruget ved et håndværk, der nødvendiggjorde et værksted, men derimod ved at gå ud som tække-mand og hjemmeslagter. Med Boi Nielsen er vi nået så langt frem i tid,

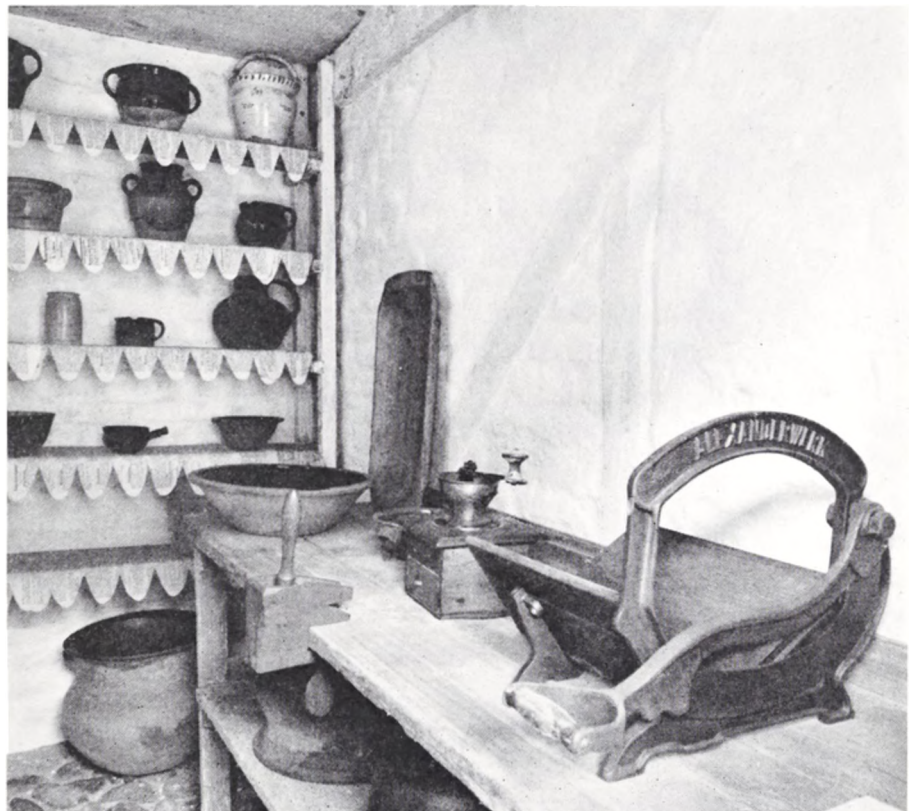

Fig. 11. Spisekammeret med bord og hylde med hyldepapir. N. Elswing fot. 1967.

Fig. 12. Køkkenet med den åbne skorsten. I siden af skorstenen indfyrings-
åbning til bilæggeren i dagligstuen.
N. Elswing fot. 1967.

at oplysningerne fra arkivalierne og fra den mundtlige tradition får forbindelse med hinanden. Hvordan huset var indrettet i hans tid hen mod slutningen af sidste århundrede, er blevet fortalt til museumsfolkene af hans dattersøn, der som lille sov her i huset hos bedsteforældrene, fordi der var så mange børn i hans eget hjem tæt ved, at det kneb med pladsen. Da morfaderen døde i 1903, blev huset overtaget af forældrene, d. v. s. familien Langpap. Det næste slægtled af denne familie afhændede først huset få år inden museet overtog det.

De erhvervsmæssige forhold hos husets tidligere beboere finder udtryk gennem indretningen af en del af rummene, for landbrugets vedkommende stald og lo, medens den håndværksmæssige næring er repræsenteret af det lille skomagerværksted midt i huset. Stalden, som ligger yderst i den nordlige ende, omfatter i sin nuværende skikkelse et nogenlunde kvadratisk rum på to fag. Man kommer ind gennem den dør i det yderste fag, hvor den omtalte indskrift er på dørhammeren, hvis underkant danner en flot svunget såkaldt kølbue. I stalden er der plads til to køer i de smalle båse, men det er først i mands minde, der er holdt to i stedet for bare én. Det hænger formentlig sammen med, at der i tidens løb er købt ekstra jord til, så der til sidst var ca. 5 tøn-

Fig. 13. Den åbne skorsten i køkkenet med munding af bagerovn og muret ildstedbænk. Gryden hænger i en kæde fra en jernstang på tværs af skorstenen. N. Elswing fot. 1967.

der land. En kalv har i perioder stået i et hjørne af staldgangen. Ellers var der skilt fra til en gris, som blev fodret op til slagtning. Der har også engang gået to får i dette aflukke, men det har næppe spillet nogen rolle særlig konstant, da fårene i reglen har gået ude praktisk talt hele året. I det bageste hjørne af stalden var der høns, ca. en halv snes, og de sad på en hønseræk, der stod op ad gavlvæggen. Først senere blev hønsene flyttet fra stalden til en slags hønsehus indrettet i brændeskuret.

Mellem koen og grisen fører en dør fra stalden ind i loen. Forskellen mellem de to rum er som sædvanlig tydelig. Staldens gulv er stenpikket, loen har lergulv. Stalden har et loft, ganske vist blot af løse, lidt tilfældige brædder, mens loen intet loft har. I stalden er der lyst og venligt, hvidkalket og vinduer; i loen er der temmelig mørkt, væggene har lerets farve, og vil man have lys og luft, må man åbne lemmen. Det er rum, der helt klart har vidt forskellige funktioner. I loen har man tærsket korn; derfor er der lergulv og intet loft, så man frit kan svinge plejlen. Her må man kunne få godt med luft ind gennem lemmen, og den vej er korn og hø også kommet ind. Hvis man lagde stænger tværs over loen, kunne man eventuelt stikke det, der skulle på

Fig. 14. Dagligstuen, set hen mod køkkendøren. N. Elswing fot. 1967.

loftet, op gennem den øvre lem i kvisten. Loen var ikke blot tærskelo, men også foderlo. Her kunne man tage hø ned fra loftet, og fodringen af kørne blev lettet ved de foderlemme, der i sen tid er indrettet i væggen ind til stalden.

Fra loen fører en dør ind til det lille skomagerværksted. Med sit skødeskind har skomageren siddet på taburetten foran arbejdsbordet ved rummets eneste vindue. Her er lyset faldet lige ind på værktøjet og på de sko eller støvler, han arbejdede med. Når lyset udefra svigtede, blev værkstedslampen tændt, en petroleumslampe ophængt i loftet og forsynet med en stor skærm. Foran sig havde skomageren inden for rækkevidde alt sit værktøj. Sko, der skulle sættes til side, kom over på reolen, hvor også læsterne blev opbevaret. Til den anden side, tæt ved kakkelovnen, står symaskinen, en Singer, sandsynligvis fabrikeret 1914.

Petroleumslampen og symaskinen antyder straks, at værkstedet ikke er ældgammelt. Den tid er tydeligt nok forbi, da alt blev syet i hånden, og man måtte nøjes med lyset fra en tælleprås, ganske vist forstærket med en skomagerkugle, en glaskugle, der brød og koncentrerede lysstrålerne. Dette værksted er grundlagt så sent, at det fra begyndelsen har nydt godt af disse tekniske fremskridt. Værktøjet viser også former, der rimeligvis først er kommet i brug her i landet i løbet af sidste halvdel af forrige århundrede. Det har kort sagt ikke været muligt for museet at finde et skomagerværksted, der er så gammelt, at det stammer fra den periode, da der boede en skomager i huset i Ødis

Bramdrup, og det kan selvfølgelig ikke på nogen måde være overraskende.

Delvis i fag med værkstedet og lige inden for yderdøren midt i husets façade ligger køkkenet. Det er et lille rum, så her er ikke plads til mange møbler, men et bord og en stol har været nødvendige. Køkken-grej og madvarer blev opbevaret i det lille spisekammer ved siden af. Køkkenet har fungeret som husets centrum. Det er det rum, man normalt er kommet først ind i, når man kom udefra. Her gik man igennem, enten man skulle til værkstedet til den ene side eller ind i stuen til den anden side. Ofte har man vel holdt til her hos husmoderen i det lune lille rum, hvor maden blev lavet på ildstedet i den åbne skorsten.

Det er en ganske pyntelig skorsten, for skorstensvangerne, d. v. s. sidemurene, har profileret forkant. Bunden af skorstensrummet er helt fyldt ud af den murede ildstedbænk. Gryder o. l. har enten stået på trefod eller hængt i en kæde med krog, som er sat op over en jernstang, der er indmuret på tværs i skorstenen. I bagmuren er åbningen til bagerovnen. Den må tidligere have været så lang, at den har raget lidt uden for husets ydervæg, der i dette fag mangler fyldtømmer. I den kortere udformning, der er bevaret, er ovnen forsynet med en af-

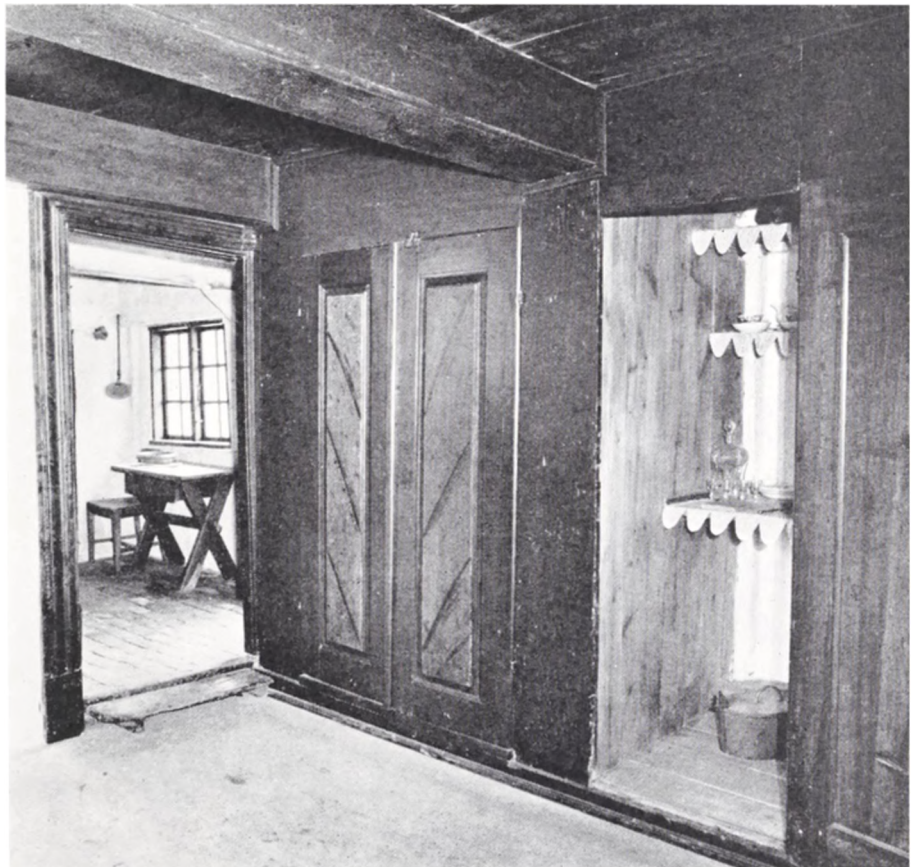
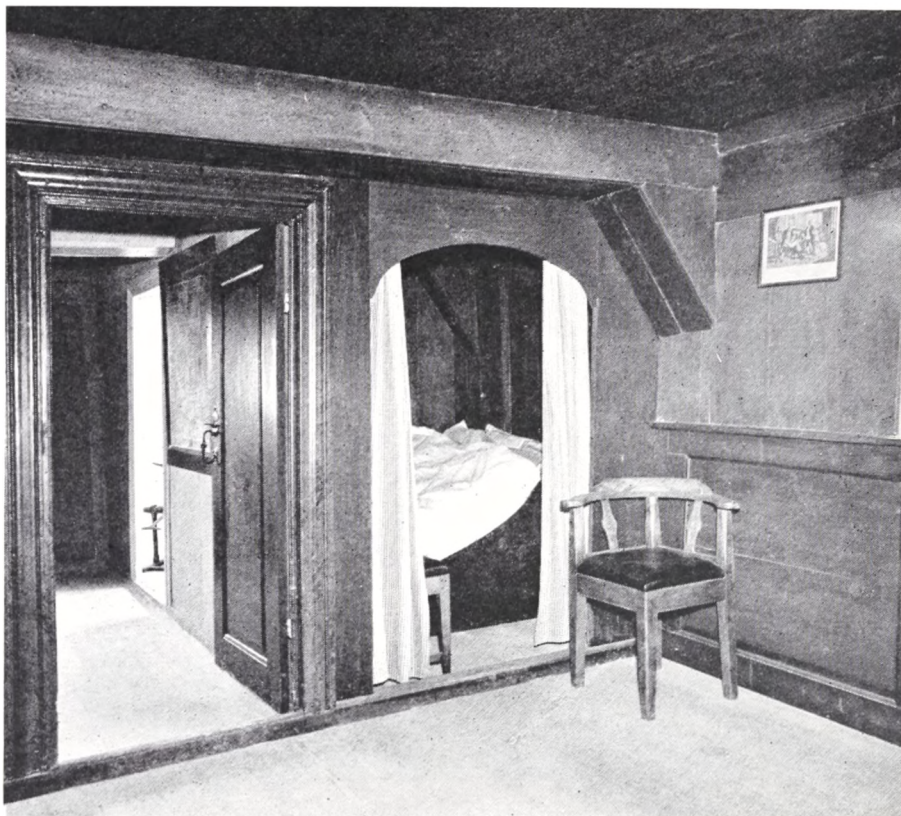

Fig. 15. Alkovedøre i dagligstuen og et kig ind i brændevinskammeret mellem de to alkover. N. Elswing fot. 1967.

Fig. 16. Sengekammeret i hjørnet af dagligstuen. N. Elswing fot. 1967.

trækskanal, der ses som et hul lidt over ovnmundingen. Forholdet mellem ovn og skorsten er i øvrigt interessant i dette hus, idet skorstenens bagvæg hviler oven på bagerovnen lidt inde over den hvælvede ovnkappe, medens den normalt går ret op helt nede fra gulvet ved forsidens af ovnen.

Gennem et hul i siden af skorstenen lige over ildstedbænkens overside har man fyret ind i bilæggerovnen i stuen. At Ødis Bramdrup har ligget syd for den gamle toldgrænse mellem kongeriget og hertugdømmerne, antydes af, at der her er anbragt en bilægger, der ikke er norsk, som det ellers er tilfældet i de fleste af museets huse, men derimod tysk. På forpladen ses i relief hertugdømmet Braunschweigs våben, hertug Karls navn og årstallet 1751. På hver af sidepladerne er en Nedsachsen-hest.

Ved væggen mellem bilæggeren og standuret er en armstol, der var stuens bedste siddeplads. De ældste nulevende husker, at disse møbler stod på den måde, og det er også i overensstemmelse med deres beretninger, at bordet er anbragt på tværs ud fra vinduesvæggen med stole på begge sider. Det er karakteristisk for husets hjemegn, at man tidligt har opgivet de faste vægbænke til fordel for løse stole ved bordet.

En af stuens vigtigste funktioner har været at tjene som soverum. Det har sat sit præg på hele væggen modsat vinduerne. Her er to dobbeltdøre, der hver for sig lukker for en alkove, en indelukket seng,

Fig. 17. Skråbånd ved en bjælke i storstuen, der i den sidste periode af husets historie var soveværelse. P. M. fot. 1951.

bred nok til at to kunne sove der, og lang nok til at man kunne være der, når man lå med hovedet så højt, som det tidligere var normalt. Mellem alkoverne er et lille rum med hylder, i den sene tradition kaldt brændevinskammer. Rummet har dog haft flere funktioner, end navnet antyder; det blev brugt til opbevaring af glas, kopper m. m. og vist også madvarer. Døren til dette lille rum midt for panelvæggen er ligesom alkovedørene og hele væggen malet i en mørkegrøn eller mørk brungrøn tone, der går igen på loft og vinduesvæggens panelklædning. Fyldingerne på dørene oplives af en marmorering med skråt forløbende striber i den grønne farve på en lysere brunlig baggrund. På dørene til de tilstødende rum er også fyldingernes baggrundsfarve ret mørk. Medens disse alkover således er lukket med døre, så står det lille sengekammer i hjørnet overfor i åben forbindelse med stuen. Inde bag forhænget er lige plads til en stol på den smule gulvplads, den vægfaste seng efterlader. Seng og hylde er indrettet på grundlag af tydelige spor på væggenes brædder, og det gælder også placeringen af sengekammerets bagvæg, der var blevet fjernet.

I det sidste stadium af husets historie var sengekammeret nedlagt og i øvrigt også alkoverne, hvis plads var omdannet til en forstue, dog således at man havde bevaret en del af alkoveforsiden som skillevæg. Sengekammeret var slået sammen med det bagved liggende kammer, der før havde været selvstændigt. Man sov i disse senere år også i stor-

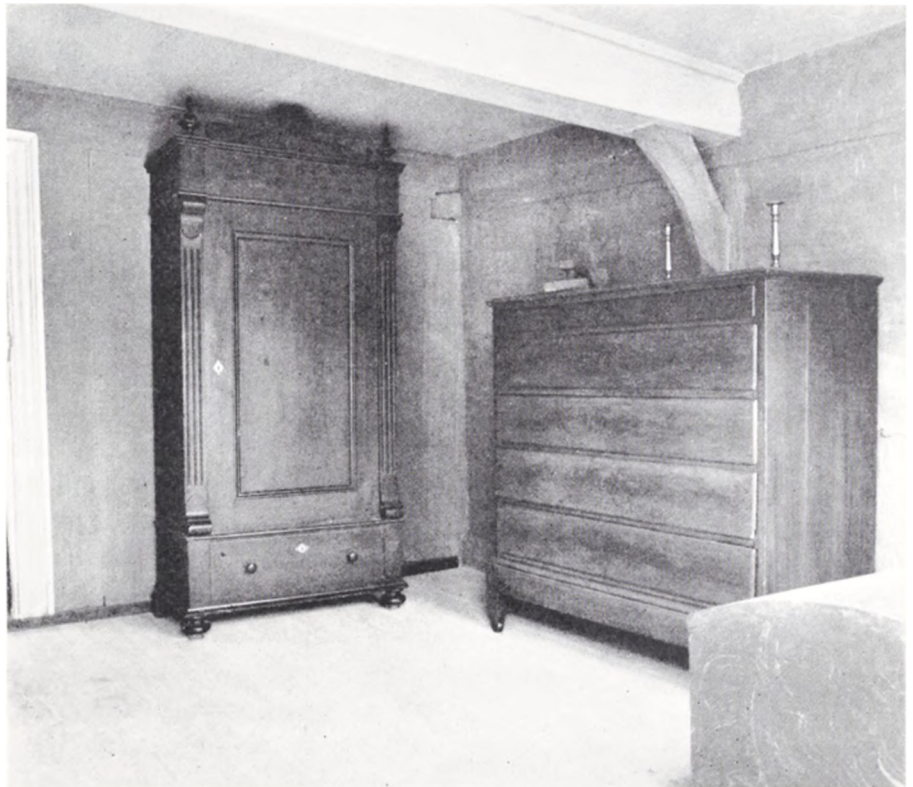

Fig. 18. Det samme skråbånd (som fig. 17) i storstuen, der på museet er indrettet som storstue med opbevaringsmøbler og på væggen en rød farve, der blev fundet under soveværelsetæppet. N. Elswing fot. 1967.

stuen. Under dette moderne soveværelses tapet blev ved husets nedtagning fundet den røde vægfarve, storstuen nu står med, og som har afløst en tidligere hvidkalkning.

Storstuens møblering består som vanligt af opbevaringsmøbler, for i det daglige har man normalt ikke benyttet dette uopvarmelige rum til meget andet end opbevaring. Både kiste, dragkiste og skab kan man få at se her. På væggen hænger et oliemaleri, som viser korsfæstelsen med lidelseshistorien i en kreds af ovale småbilleder udenom, altså en såkaldt passionsviser. Det er anbragt her, fordi der i de erindringer om storstuen i slutningen af forrige århundrede, som er blevet fortalt til museumsfolkene, netop indgår et oliemaleri af lignende karakter just på dette sted.

Fra storstuen kan man gennem en dør i gavlen komme direkte ud i haven. Ligesom i Ødis Bramdrup er der også i Frilandsmuseet kun sat en ganske smal grund af til huset. Langs den ene side er vejen, der går mellem huset og nabogården med dens have. Til den anden side har man skellet tæt uden for vinduerne. Ved enden af huset, ud for sydgavlen, kan haven derimod brede sig mere. Men før man i 1860'erne fik mageskiftet lidt jord, var denne ende af grunden også ganske smal. Til gengæld havde man dengang en havelod, der lå lidt for sig selv et stykke fra huset. Svarende til forholdene på stedet i slutningen af sidste århundrede vil der efterhånden på museet gro to buksbomhække op i en halvbue ud fra gavlen. Bag dem, lige ved siden af havedøren, har der været en bænk, hvor man kunne sidde lænet op ad den solvarme gavl og se ud over grønsager og lidt blomster, hen til stikkelsbærrerne og ribsene. Lidt længere nede i haven løb en lille bæk, hvor man plejede at tage vand til husholdningen, før der blev indrettet brønd og pumpe.

Nu ligger huset fra Ødis Bramdrup i forholdsvis velholdt stand og omtrent som på hjemstedet omgivet af træer og buske og en nabogård. Det kan ikke undgås, at huset, når det besøges under en søndagstur på Frilandsmuseet, virker noget mere som en idyl, end det egentlig er tilfældet. Dette indtryk kan korrigeres, f. eks. med oplysninger om, hvordan beboerne har klaret vandforsyningen og andre sanitære problemer, hvordan de har forholdt sig mod fugt og kulde i et hus, hvis bindingsværk rådnede forned og skred ud, kort sagt, hvordan dagliglivets mange små og store vanskeligheder er blevet imødegået. Museumsteknikken svigter i nogen grad, når det drejer sig om at give en realistisk skildring af forholdene, som de har været i et sådant lille hus på landet før i tiden. Hvis huset skal bevares, kan det ikke forblive i forfaldstilstanden. Med hensyn til, hvordan hele tilværelsen har formet sig under de levevilkår, husets beboere har haft, må der appelleres til museumsgæsternes fantasi. På grundlag af de antydninger, museet kan give ved hjælp af indbo og indretning, må man selv forestille sig, hvordan man ville have oplevet huset, hvis det stadig havde været beboet.

Fig. 19. Udsnit af kort over Ødis Bramdrup 1789. Museets hus må efter beliggenheden være den lille bygning, der på kortet hedder nr. 250, ved sydvesthjørnet af den østligste gård i byen (nr. 53). Placeringen i forhold til verdenshjørner, vej og nabogård har nøje kunnet efterlignes på Frilandsmuseet. (Landsarkivet for de Sønderjyske Landsdele). N. Elswing fot. 1967.

Konduite under stranding ved Kap

Af FRITZE LINDAHL

I Nationalmuseets antikvarisk-topografiske billedsamling findes en farvelagt tegning, som ikke lader sig indordne i det sædvanlige topografiske mønster, da den skildrer en begivenhed på havet fjernt fra Danmark. Den er kommet til arkivet 1848 sammen med 1086 andre tegninger og stik hovedsagelig af nordisk topografi som en testamentarisk gave fra den norskfødte kunsthistoriker og numismatiker Ole Devegge, der fra 1832 til sin død i 1847 var inspektør ved Det kongelige Mynt- og Medaille Cabinet. Arkivaren Julius Sorterup indførte på summarisk vis samlingen i billedarkivets accessionsprotokol med løfte om en udførligere redegørelse for hvert billede, ifald han forblev i staden; hvilket han ikke gjorde, da han samme år blev sognepræst på Fyn og året

Fig. 1. Strandinger i Taffelbayen ved Kap. Farvelagt tegning signeret F. Lindahl i Antikvarisk-topografisk billedsamling. Nationalmuseet. Originalen: 30 × 39 cm.

efter døde. De fleste af Devegges billeder er i tidens løb blevet anbragt på deres rette pladser, om end mange endnu savner fyldestgørende oplysninger. Det billede, der her skal gøres rede for, er for nyligt fundet under betegnelsen diverse.

Billedet viser en række skibsforlis i en havbugt med en by, som ved hjælp af de i baggrunden liggende klippeformationer kan identificeres som Kapstaden med Djævle- og Taffelbjerget samt Løvehovedet. Hvad der sker på billedet kan læses af teksten nedenunder, men de nærmere omstændigheder vedrørende de forskellige skibe, og hvornår det skete, kunne først udredes gennem Det danske asiatiske Kompagnis arkiv i Rigsarkivet.

Det der først måtte undersøges var, i hvilket år begivenheden fandt sted, idet det sidste ciffer er udeladt i tekstens dato: 17. April 179.. Da det imidlertid også fremgår af teksten, at to af Asiatick Kompagnis skibe ved navn „Arveprinsen af Augustenborg“ og „Prinsesse Louise Augusta“ samtidig er til stede på reden ved Kapstaden, i den såkaldte Taffelbay, indskrænker mulighederne sig til året 1790. Skibsjournalerne og -protokollerne for begge skibe viser, at datoen var den 12. og ikke den 17. april 1790. Den samme dato er tillige anført i teksten til en gengivelse af nøjagtig det samme motiv på en usigneret tuschtegning i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Begge billeder viser hændelsesforløbet på en måde, som i vore dage er velkendt fra tegneserierne i aviser og ugeblade. Vi vil foreløbig kun se på Nationalmuseets billede, hvor „Arveprinsen af Augustenborg“, det af de danske skibe, der får den hårdeste medfart, gengives i seks forskellige positioner. Der var altså ikke så mange skibe til stede, som man ved første blik på billedet kunne tro. Ifølge kaptajnerens beretninger skal der have ligget en fjorten skibe til ankers i Taffelbayen, da en storm eller rettere en orkan sprang op fra nord og nordvest den 12. april 1790, „en Orkan som neppe forhen i April Maaned er hørt at være skeedt“, skriver den ene af kaptajnerne hjem til Asiatick Kompagnis direktion. Den anden beretter, at det var en „Himmelhøj, brydende Søe af slig beskaffenhed at saa vel ieg som de herværende ældste Folk aldrig har seet noget lignende . . .“

Fregatten „Prinsesse Louisa Augusta“, på Nationalmuseets billede mærket med bogstav L, var, ført af kaptajn Jens Winther, sejlet af sted fra København den 5. november 1788 på sin tredie Indiens-færd. Efter lykkelig sejlads til Trankebar og Bengalen, hvortil man hovedsagelig havde solgt kobber og salt og indkøbt salpeter, ballegods (navnlig bomuldstøj) og peber, var skibet den 5. april 1790 nået Kap det Gode Håb og samme dag gået til ankers i Taffelbayen. Kaptajnen forklarer i sin indberetning til direktionen, at han var nødsaget til at anløbe her for at eftersøge og udbedre en lækage, som skibet havde fået undervejs, og som ikke kunne repareres i søen. Han „behøvede i lige maaede at faae Efterretning, hvorledes det stod til i Europa, om Dan-

Fig. 2. Strandinger i Taffelbayen ved Kap. Usigneret tuschtegning i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Originalen: 72 × 76 cm. Der er utvivlsomt en sammenhæng imellem dette og foranstående billede; meget tyder på, at den skyldes et fælles forlæg.

nemarck havde Fred eller Krig", et spørgsmål, der i disse år selvsagt var af afgørende betydning for skibene, når de nærmede sig Europa.

Efter udbedring af lækagen og indtagelse af „forfriskninger“ var skibet næsten klar til at forlade Taffelbayen, da Asiatisk Kompagnis helt nye skib „Arveprinsen af Augustenborg“, der var opkaldt efter prinsesse Louise Augustas gemal og den 5. november, altså nøjagtigt et år efter det andet skib, var sejlet af sted på sin jomfrurejse til Indien, den 11. april om aftenen kastede anker på syv favne vand og sandbund i nærheden af „Prinsessen“. Alt var foreløbig roligt, og „Arveprinsen“s kaptajn, Mogens Nørager, beretter i skibets journal, at man om morgenen den 12. april saluterede kastellet ved Kapstaden med ni kanon-skud, som af den hollandske kommandør besvaredes med det samme antal. Vejret var ikke hårdere, end at man på skibet fik besøg af en underekvipagemester og en læge, men disse tog dog straks i land igen.

Fig. 3. „A. Skiibet Arve Printzen af Augustenborg som ligger til Ankers og B: Hendes Fahrtoeyer.“

Fig. 4. „C: hvor hun driiver paa D: som er et Hollandsk Skiib og brækker sit Bovesprød.“ – „L: Printzesse Louisa Augusta.“

Fig. 5. „E: hvorledes hun siiden driver F: hvor hun første gang Hukker i Grunden som var paa 7 favne Vand.“

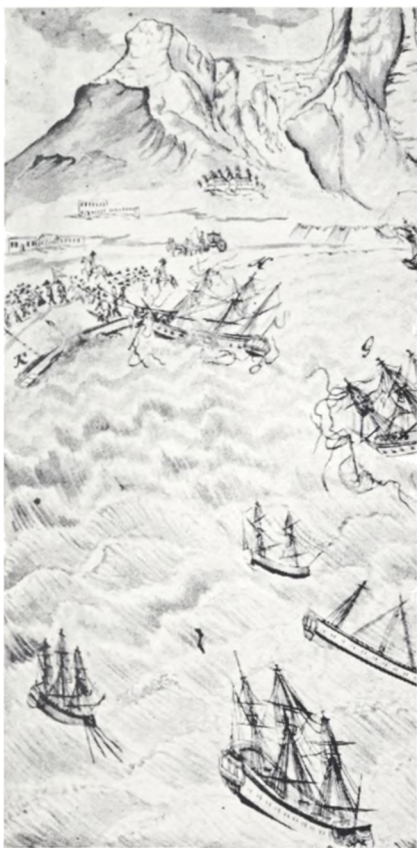
Omtrent kl. 10 om formiddagen beordrede kaptajnen på grund af tiltagende kuling, at skibets fortøjning skulde ændres fra halvt til helt tov af „dagligtovet“,^{*} ligesom han lod alle „Fahrtoeyerne“ (bådene) fortøje agterude, således som det ses af fig. 3, „A: Skiibet Arve Printzen af Augustenborg som ligger til Ankers og B: Hendes Fahrtoeyer“. Kaptajnen meddeler, at kl. 11 kastede en forfærdelig høj brådsø alle tre „Fahrtoeyer“ rundt, de sloges i stykker af søen, og fem matroser, som var i bådene, blev overladt til det oprørte hav. Han fik dog „ved hastig føyede Andstalter“ to bjerget, mens de øvrige tre druknede. „Vi blev nu nødsaget til at kappe bemelte Fahrtoeyer fra os, for ey at *tambonere* Skibet, lod Pligten føiede op . . . omtrent kl. 12, da vi icke kunde sticke mere for et agten for os liggende Hollandsk Skiib“. – Situationen gengives på fig. 4, hvortil teksten lyder, „C: hvor hun driiver paa D: som er et Hollandsk Skiib og brækker sit Bovesprød“. – Kaptajnen fortsætter: „kort derefter sprang Daglig Touget tæt ved Bundingen, stack ud af Pligt og Tøytouget og ved at Skibet drev, sprang Tøytouget, lod sticke ud af Pligten alt hvad vi kunde, men kunde icke stoppe; vor Frygt at drive paa ovenmelte Hollænder, blev nu grundet, vi drev need paa Ham, men slap med at brække vores Buespyrd i Hans Stander“. – Efter en beskrivelse af forskellige skibsmanøvrer fortsætter kaptajn Nørager: „Kl. 2 sprang Pligten, nogen Tiid derefter rørtes Grunden, og det syntes nu næsten umueligt for Mæneskelige Ævner at biærge Skibet, en veltende braad Søe efter den anden skyllede over Skibet og bræckede haardt saa at Skibet undertiiden var under Vandet. Kl. 2½ stødte Skibet overmaade stærkt, hvorved Roeret fløy op og slog Cahyts-Dæcket i støcker . . .“ – Fig. 5 gengiver, „E: hvorledes hun siiden driver F: hvor hun første gang Hukker i Grunden som var paa 7 favne Vand“. – Kaptajnen fortsætter: „kappede strax Lægger Touget og heiste Storestængestagseil /: da vi icke havde anden Forseil efter at Buespyrdet var bræcket:/ . – Fig. 6, „G: hvor de har faaet St:St:St Seil friske for at faae hende paa det bequemeste Stæd paa Stranden“. En tekst der næsten er en forkortet gengivelse af kaptajnens beretning, som fortsat lyder: „for om mueligt at have Skibet sadt paa det bequemeste Stæd paa Stranden, til Folkenes og Ladningens Rædning og tillige at undgaae den bedrøvelige Skiæbne, som 6 før os paa Land drevne Skibe maatte Prøve, hvilke mod Grunden havde Bræcket Breedsiden ind, faaet aldtning bedærvet og Skibene saa godt som Toutal forliiste; Hvilket vi ey ved Guds Bistand var saa lykkelig at opnaae . . .“ – Fig. 8, „K Adskillige med hende paa Stranden drevne Skiibe“ viser, hvordan alle disse skibe, der var af fremmede nationaliteter, var så uheldige at strande på fuldstændig ødelæggende måde. Måske har de heller ikke haft så dygtige kaptajner som Mogens Nørager, der ved sin resolute manøvre redder sit skib. Han skriver videre: „Søen bræckede nu ind igennem Cahytten og over agter Skibet, saa at ingen kunde udholde at være neede eller

* Ordforklaring til de maritime udtryk findes bag i bogen side 192.

Fig. 6. „G: hvor de har faaet St: St: St Scil friske for at faae hende paa det bequemeste Stæd paa Stranden“.

Fig. 7. „H: hvor hun ligger fast paa Stranden I: Kurven som folkene Parviis kom iland i.“ Desværre mangler på denne gengivelse „det Høieste Huus i Land“, som tydeligt ses på Kronborg-tegningen fig. 2.

oppe for Styrtinger . . . , vandet styrtede alt for fort ind til at det skulde have været mueligt, at det saa hastigt kunde løbe ud igjen, hvorved det gik need i Lugerne, saa at hvorhen man vendte Øyet, gik Vandet over Skibet, det blev endnu ved at støde forfærdeligt. Klocken omtrent 3 slet, var Skibet tæt ved Landet og ved at fiire det Høyste Huus i Land i en liine, hvorpaa de Hollandske Matroser i Land stack en Pürtliine og en stor Kurv med 2^e Kanter paa med ud . . . fick vi med megen Besværlighed alle Folkene biærgede; Passagererne gik først iland“. – Illustrationen hertil er fig. 7, „H: hvor hun ligger fast paa Stranden I: Kurven som folkene Parviis kom iland i“.

Kaptajn Nørager forklarer herefter i skibsjournalen, hvor krævende og udmattende arbejdet dagen igennem havde været for de arme folk, der var både våde og sultne, da der ikke havde været tid til at nyde noget. Det var derfor, han besluttede at sende alle i land og selv som den sidste kl. 9 om aftenen, da mørket var stundet til, forlod sit skib. Dette gjorde han ikke uden at sætte behørig vagt ved skibet bestående af ti mand af besætningen under ledelse af to styrmænd og et par underofficerer. Han sørgede for, at mandskabet iøvrigt fik anvist plads på Kap, og selv tog han samme aften dertil „for at besørge det fornødne til Ladningens Rædning samt tillige for at gjøre Andstalt til, og paasee alt hvad der i dette ulykkelige tilfælde kunde udrettes til Compagniets Tarv og Bæste . . . “ Den omsorgsfulde kaptajn gør således, hvad der står i hans magt for at afhjælpe situationen, og han holder – som sig hør og bør – hurtigst muligt, den 16. og 22. april, kompagniets direktion underrettet om ulykken og sine kloge dispositioner.

Hvordan gik det nu med det andet af Asiatisk Kompagnis skibe, Louise Augusta, der også lå til ankers i bugten? Dette skib var så heldigt at slippe bedre fra uvejret end „Arveprinsen“, idet ganske vist også dettes tove sprang, så det mistede et anker og drev på grund ud for Kaps ny batteri nord for broen, men skibet lå dog stadig „med Daglig-Toug paa Tamp og $\frac{3}{4}$ Toug af Pligten“, og da vinden gik vestlig, kunde mandskabet ved at vinde ind på tovene få skibet bragt flot igen. Det holdt tæt og havde kun fået nogle mindre skader på ror, stævn og dæk. Kaptajnen beretter imidlertid til kompagniet, at den assistance, han skal have fra land, går meget langsomt, da de mange forliste skibe trænger til hjælp, men han håber at være klar til at sejle om otte døgn.

Således slap kaptajn Jens Winther nådigt i forhold til Mogens Nørager, som selv efter stormens ophør fik nok at se til. I nattens løb lagde vinden sig med stærk regn, og næste morgen var vejret godt. „Arveprinsen“ lå da delvis på det tørre, så det måtte stives af. I det indre af skibet var der kaos. Kaptajnen og skibets andre officerer inspicerede alle kister og materialer og fandt, at der stod ti fod vand inde i skibet. Man fik nu til hjælp tyve sorte daglejere, som sammen med mandskabet ryddede op og blandt andet bragte 36 penge kister i land. Kaptajnen

Fig. 8. „K: Adskillige med hende paa Stranden drevne Skiibe.“

Tegneren F. Lind, som muligvis kan være identisk med en reservestyrmand i Asiatisk Kompagni, der er opført på fortegnelsen over de fornemste „betjente“ i begyndelsen af 1800-tallet, har ganske sikkert måttet arbejde på sin tegning efter at have sluppet forlægget. Herpå tyder både den mangelfulde dato og den kendsgerning, at han har glemt at tegne kastellet på Kap, som ses på Kronborg-tegningen, og det høje hus, hvortil redningslinen fastjordes.

fik lov til at anbringe dem i det hollandske kompagnis pengekamre i kastellet på Kap, se fig. 9. Det forholdt sig nemlig således, at det var sølvpenge, som regel spanske piastre, der udgjorde den mest værdifulde del af ladningen, idet Asiatisk Kompagni havde svært ved i tilstrækkeligt stort omfang at skaffe varer, der kunne afsættes i Bengalen.

Man gik dernæst i gang med at redde selve skibet og den øvrige del af ladningen, der mestendels bestod af klæde og vin. I et brev af 21. maj, altså skrevet næsten halvanden måned efter strandingen, til de herrer faktorer i Trankebar gør kaptajn Nørager rede for de dispositioner, han foretog med ladningen. Han bortauktionerede både rødvinen og klædet, som for størstedelen var „heelt bedærvet“, og opnåede ganske gode priser på disse varer, der egentlig var bestemt for Trankebar, men som han vidste ikke ville kunne sælges på et senere tidspunkt. Han meddeler derfor faktorerne i Trankebar, at han, når skibet er repareret, agter at sejle direkte til Bengalen, og han beder om, at man vil være parat med returladning, til han gør ophold på hjemvejen.

På denne tid befandt skibet sig ude på reden i Taffelbayen. Kaptajnen fortæller i ovennævnte brev, at han den 7. maj efter meget stærkt arbejde og besværlighed fik skibet af grunden og ud på reden. Herfra håbede han på – „efter ved tagen besigtigelse at have funden Skibet dygtig“ – at gå til „Sardiine Bayen“ for at kølhale. For at holde skibet læns måtte man hele tiden pumpe vand ud.

„Sardiine Bayen“ er en lille bugt ca. en halv snes kilometer nord for Taffelbayen. Her gik „Arveprinsen“ den 24. maj til ankers, og Nørager fortæller i et lidt senere brev til direktionen i København om, hvor heldig han her har været med at træffe aftale med en engelsk hvalfanger, der vil hjælpe ham med at kølhale mod at få to ankre, „som han var forlegen for“, 400 rigsdaler i rede penge samt mod betaling af nogle folk med 7½ rdlr. pr. måned indtil juli måneds udgang, hvor Nørager venter at være klar. Skulle længere tid medgå, har han accorderet for skibsfolk og alt: 30 rdlr. pr. dag. Han skriver, at enhver her undrer sig

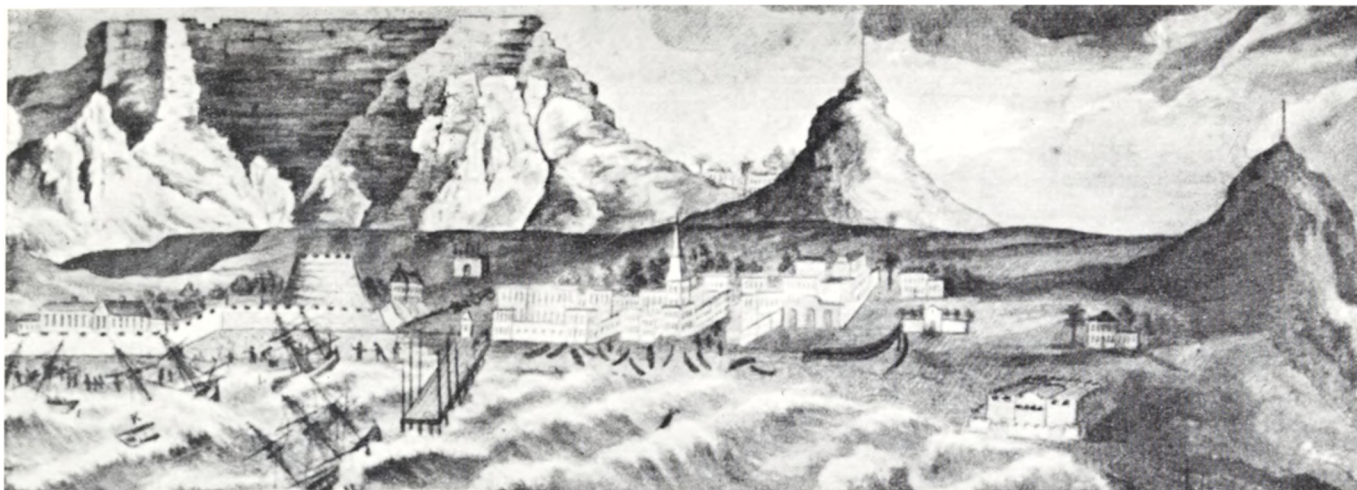

Fig. 9. Detaille af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborgs tegning, der bl. a. viser hollændernes fæstningstårn, andre bygninger på kastellet og desuden giver et uhyggeligt indtryk af de kæmpehøje bølger, der får de udenlandske skibe til at strande på deres bredder. Teksten til dette billede oplyser iøvrigt, at disse er en amerikaner, en genuesisk ostindienfarer, en hollandsk brig, en engelsk hvalfanger og to franske slavehandlere.

over, så billigt han har fået denne kontrakt for sit „Høje Compagnie“, og han ville næppe have fået et lige så godt fartøj for fire gange så meget.

Også i dette brev omtaler Nørager den bortauktionering af ladningen, han havde foretaget i Kapstaden. For „alt det bedærvede Klæde, hvoraf det Røde var mest gandske ubrugelig“ fik han ialt 709 rdlr., for rød vin 38 $\frac{1}{4}$ rdlr. pr. kasse og for fransk vin 30 rdlr. pr. kasse; af den var endnu ikke alt solgt, der var 18 kasser tilbage, men udsolgt var rhinskvin til 70 rdlr. pr. kasse; han må vedgå, at der nok er en del tab på rød og på fransk vin, men han har dog fået beretning om, at priserne var endnu slettere i Ostindien. Dette til trøst for det høje kompagni, da han jo må meddele, at han ikke tager til Trankebar på udturen. Han var også bange for, at øllet ikke kunne holde sig, og har solgt ud af dette. Selv om der skal betales 10 $\frac{1}{4}$ % i told og auktionssalær af alle de varer, der omsættes i Kap, indbringer de dog netto henimod 8000 rdlr., hvilket han mener er næsten lig med udgifterne indtil dato. Han har ikke i sinde at sælge mere end højst nødvendigt, men skibets proviant er fordærvet, så han må købe anden i stedet for.

Det kongelige fragtgods bestående af papir, bøger, havre, gryd og medicin bekymrer kaptajnen, da dette, fordi det var blevet først anbragt i skibet, stod nederst og derfor var helt ødelagt. Han har ikke instruktioner om, hvorledes han skal forholde sig i en sådan situation og ved ikke, om varerne er forsikrede; men han vælger atter at sælge det „bedærvede“ gods med fordel.

Nørager slutter sit brev med at fortælle, at alle mand er raske, og med at gentage, at fra hans side skal det ikke mangle på at gøre alt, hvad der under de bedrøvelige omstændigheder kan tjene til det høje kompagnis vel. For at vise, hvor meget værre det kan gå, fortæller han i en efterskrift om et par af det hollandske kompagnis skibe, der er indløbet efterretning om. På begge er besætningerne hårdt angrebet af skørbug, på det ene så slemt, at det driver om for vejr og vind uden

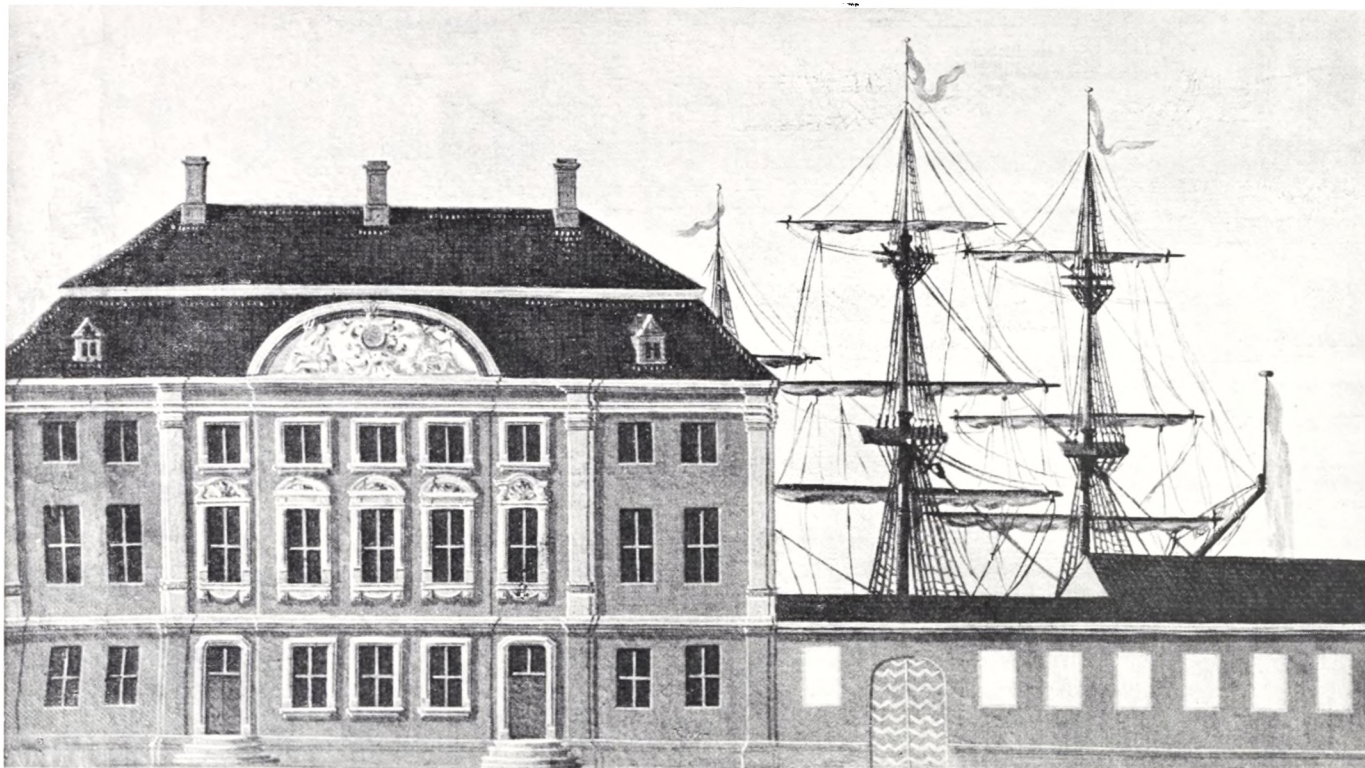

Fig. 10. Asiatisk Kompagnis hovedkontor i Strandgade på Christianshavn, bygget 1739. i baggrunden ses et kompagniskib. Udsnit af maleri af Johannes Rach og H. H. Eegberg i Nationalmuseets 3. afdeling.

at kunne redde sig, og man har måttet sende både ud til hjælp. Skibene har *kun* været tre måneder til søs; Nørager udtrykker derfor sin forargelse over, at det alene er af mangel på den nødvendigste og tilstrækkelige „færske Forfriskning“, at mandskabet er blevet så sygt, „en betænkelig Schene for den, der er i det Fag og kunde blive udsatt at prøve samme Skiæbne“. Mon ikke dette skal være en tilsløret hyldest til det danske kompagni, der fornuftigvis var ret flot med forsyninger af grønsager og fersk føde til dets skibe.

Efter at „Arveprinsen“ var blevet repareret i Sardiine eller som den kaldes på kortene Saldanha Bugten, sejler den igen tilbage til Kapstaden for at proviantere, og der forløber ialt flere måneder, således at man når oktober, førend rejsen går videre til Bengalen. Resten af rejsen er tilsyneladende uden uheld, men først i juli 1792 når skibet hjem til København efter en tur, som dermed har varet i mere end to et halvt år imod de sædvanlige halvanden til to år.

Når kaptajnerne kom hjem fra Indiens-rejserne, gjorde Asiatisk Kompagni sit regnskab op med dem. Mogens Nørager undslap da heller ikke; i januar 1793 kom hans sag for „decisorerne“, en slags voldgiftsdommere, der skulle afgøre, hvorvidt revisorerne kritik af skibsregnskabet var berettiget eller ej. Men først skulle decisorerne tage stilling til, om „Arveprinsen af Augustenborg“ i det hele taget havde haft grund til at anløbe Kap, idet instruktionens § 54 bestemte, at „Capitainer eller de skyldige i slige Tilfælde skal erstatte Tabet og forbyrde deres heele Gage og Douceur, hvad enten de uden Nød anløbe Cap,

Fig. 11. Vi ved ikke nøjagtigt, hvordan „Arveprinsen af Augustenborg“ så ud, for der er tilsyneladende ikke bevaret noget billede af den ud over de her foran gengivne. Af dem og optegnelserne fremgår det dog, at den som de fleste andre af Asiatisk Kompagnis skibe var en fregat med tre master og mange råsejl. Den havde tre dæk for at kunne rumme besætningen, som var på over hundrede mand, og de store mængder gods, der skulde hjembringes. Som det var almindeligt for kompagniskibe i de tider, var „Arveprinsen“ forsynet med kanoner og medbragte en del ammunition. Den var bygget i København, var på 296 kommercelæster (ca. 600 tons) og i 1789 indkøbt til kompagniet. Den har utvivlsomt lignet fregatten „Christianshavn“, som her er gengivet på en gouache fra ca. 1800 i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Fregatten ses under indsejling til Kapstaden i magsvejr.

Om „Arveprinsens“ videre skæbne kan man læse i O. D. L. Agerbecks erindringer. Agerbeck var nemlig med som næstkommanderende under kaptajn P. N. Sølling, da fregatten på sin næste Indiens færd, der blev påbegyndt i maj 1793, på Kaps banker fik „et grueligt Grundbrud, som var meget skræksomt“. Alle løsportene knustes i splinter og de faste porte blev meget beskadigede; det hele skete på et minut, men gav søfolkene lang tids reparationsarbejde. Da skibet så endelig var kommet til ankers i Taffelbayen, antændte en af kanonerne, der saluterede kastellet, en kønrøgstønde i nærheden af kanonen, og der opstod en mindre ildebrand ombord.

I 1795–96 havde skibet en lykkelig rejse til Bengalen og Trankebar og derefter fire i de følgende år. Men seks à syv rejser eller 12–14 år var normal levetid for disse skibe, der sejlede på de tropiske farvande, og allerede på sin syvende rejse i 1804 havde „Arveprinsen af Augustenborg“ udtjent i Asiatisk Kompagni. Da den var på vej til Østen og var nået til Mauritius eller Isle de France, som øen dengang kaldtes, blev den udskiftet med et nyt skib, som fortsatte rejsen under navnet „Arveprinsen af Augustenborg“. At dette skib på hjemvejen blev beslægtet af englænderne og først i 1806 igen frigivet, er en helt anden historie.

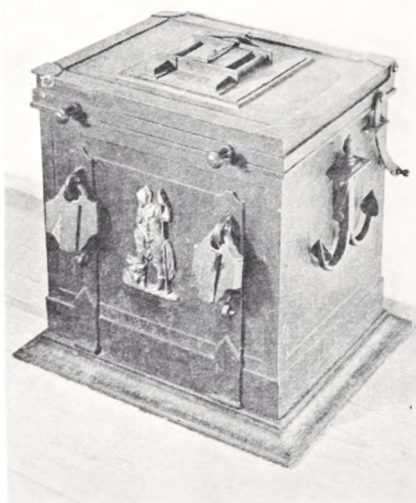
eller de Selv ere Aarsag i Nødstilfældet.“ – Det fremgår af decisionsprotokollen, at Nørager har anført vandmangel som den første og vigtigste årsag til, at han gik ind til Kap; en beslutning, som dog var blevet enstemmigt vedtaget i skibsrådet. Men decisorerne finder, at denne grund ikke har været tilbørlig, fordi man har forsømt at fylde vand på de ledige øltønder og at indsamle regnvand, idet det af skibsjournalen kunne ses, at det havde regnet adskillige gange undervejs. Det skønnes derfor, at kaptajnen selv har ønsket at anløbe Kap eller i det mindste har været forsømmelig med hensyn til at forebygge vandmangelen. På den anden side bør „Capitainens gode Conduite“ efter strandingen komme i betragtning til hans fordel. Decisorerne bestemte da, at kaptajn Nørager skulle bøde 100 rdlr. til kompagniets fattigbøsse.

Man forstår bedre, at Nørager anlagde en så ydmyg tone i sine breve hjem til kompagniets direktion, og at han var nødsaget til at gøre opmærksom på sine kloge manøvrer og dispositioner, når man erfarer, med hvilken strenghed direktionen skaffede sig kompagniets instruktioner overholdt. Nørager har hele tiden vidst, at en dom ventede ham ved hjemkomsten. 100 rdlr. var mange penge på den tid, og en sådan bøde kunne give en kaptajn en alvorlig påmindelse, som vi måske ikke synes, han havde nødig efter alt, hvad han havde været igennem. Men Nørager blev ikke slået af pinden, han kom året efter igen af sted til Indien på en rejse, hvor han havde gode indtjeningsmuligheder navnlig ved hjælp af det føringsgods, som kaptajnerne havde ret til at hjemtage.

Anklager for at have anløbet Kap uden grund var ikke ualmindelige. Under den næste rejse, kaptajn Jens Winther kom ud på, gjorde han sig skyldig i denne forseelse, men rigtignok uden uheld, og han skulle da også kun bøde 10 rdlr. til fattigbøssen. Anderledes gik det Olfert Fischer, der i november 1799 som chef for orlogsskibet „Oldenborg“ på vej til Ostindien under et ophold i Taffelbayen kom i samme situation, som den Mogens Nørager havde været i. Han måtte under en orkan sætte sit skib på land for at redde besætningen, mens de skibe, der havde ligget ved siden af ham på reden, knustes under strandinger, og deres besætninger omkom. Efter at Fischer var kommet hjem, modtog han kongelig anerkendelse for sin konduite ved denne lejlighed og blev udnævnt til kommandør.

Kompagniets strenge bestemmelser med hensyn til besøg i Kap udsporang naturligvis af dyrekøbt erfaring, for talrige skibe var i tidens løb strandet, medens de lå på Kapstadens red. Man havde derfor tillige den bestemmelse, at gik man endelig derind med gyldig grund, måtte man kun blive liggende i 14 dage. I vintermånederne maj til august måtte man slet ikke anløbe. Selv i vore dage betragtes kysterne omkring Kap det Gode Håb som farlige, og strandinger forekommer stadig. Et dansk ingeniørfirma bygger for tiden moler ved Kapstadens havn for at skabe et værn imod bølgerne under de voldsomme orkaner, som menneskers snille i århundreder har kæmpet imod.

Fig. 12. Pengekiste, antagelig af lignende udseende som de 36, der blev båret i land fra „Arveprinsen af Augustenborg“ og bragt i forvaring i det hollandske kastel på Kap. Den stammer fra Asiatisk Kompagnis skib „Prinsesse Charlotte Amalie“, som ført af kaptajn M. With forliste 1797 på en rejse fra Kanton til København. Den 57 cm høje jernkiste findes i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Adolf Hitler.

Ich charakterisiere Adolf Hitler als den Typ eines "Propheten". Ein "Prophet" ist ein Mensch, der durch eine besondere, vom Normaltyp abweichende psychische Konstitution die Fähigkeit besitzt, sich selbst und andere Menschen bis zum Fanatismus von der Richtigkeit bestimmter Meinungen, Werturteile und Maximen des Handelns zu überzeugen.

Hitlers "Prophetentum" begann, als er - durch Gasvergiftung vorübergehend erblindet - 1918 im Lazarett die "Offenbarung" hatte, eine bestimmte politische Lehre verkünden zu müssen. Und Hitler wurde wirklich ein mitreisender "Prophet". Über ihn in den Jahren des Kampfes (bis 1933) reden hörte, muß zugeben, daß es selten

Werner Best's bedømmelse af Hitler i 1945

Et dokument i Frihedsmuseets samlinger

ved AAGE ROUSSELL

De personalhistoriske noter ved Per Nytrup

Karl Rudolf Werner Best blev født den 10.7.1903 i Darmstadt. Hans far var reserveløjtnant i den tyske hær og faldt under den første verdenskrig. Som gymnasiast i Mainz var Best medstifter af ungnationalistiske og antisemitiske bevægelser. Under Ruhrbesættelsen deltog han i modstandskampene mod franskmændene og blev ved flere lejligheder straffet. Best blev således i 1923 idømt tre års fængsel af franskmændene for våbensmugling, spionage og sabotage i Ruhrdistriktet.

I 1927 blev Best dr. jur. og i 1929 blev han udnævnt til dommer. I 1930 trådte han ind i NSDAP og året efter blev han medlem af SS-standard nr. 33 i Hessen. I september 1931 mødtes førerne for det na-

Fig. 1. Begyndelsen til Werner Best's manuskript. Faksimile i lidt under naturlig størrelse.

Rückkehr nach Dänemark am 30. 7. 1945.

Nun wachen alle Schmerzen wieder auf,
die je mein Herz in Dänemark ertragen,
da des Gefangenschicksals Wechsellauf
mich heut' zurückgeführt nach Kopenhagen.

Fig. 2. Første vers af et af Werner Best's digte skrevet efter hans indsættelse i Kastellet. Naturlig størrelse.

tionalsocialistiske parti i Hessen på Boxheimer Hof, og her udarbejdede de en plan for magtovertagelsen i Tyskland. Sjælen i dette arbejde var Best, og da planen blev kendt, blev dens forfatter afsat fra sit dommerembede.

I 1933 blev Best, efter Hitlers magtovertagelse, politichef i Hessen. I 1935 avancerede han til leder af administrations- og personaleafdelingen i Gestapo.

I 1940 blev Best forvaltningschef i det tyske militærstyre i Frankrig. I 1942 blev han forflyttet til det tyske udenrigsministerium og kort efter udnævnt til Renthe-Finks afløser som rigsbefuldmægtiget i Danmark, hvortil han kom den 5. november 1942.

Den 5. maj 1945 blev Best stillet under frihedsrådets beskyttelse og den 21. maj af englænderne interneret i Kastellet. I den følgende tid blev Best flyttet en del rundt, dels i danske fængsler dels blev han „udlånt“ til de allierede som vidne ved retssager, specielt i Nürnberg.

Den 20. september 1948 blev dr. Best ved byretten i København idømt dødsstraf for sine handlinger i Danmark under besættelsen. Som ved andre tilsvarende domme appellerede anklagemyndigheden. Den 18. juli 1949 blev dommen over Best ved landsretten ændret til 5 års fængsel. Endelig skærpede højesteret 17. marts 1950 dommen til 12 års fængsel.

Den 29. august 1951 – det vakte i den danske befolkning, for at sige det mildt, nogen forbavselse, at man valgte netop denne dato – meddelte justitsministeriet, at Best i overensstemmelse med hidtidig

praksis var blevet benådet og løsladt og i overensstemmelse med dommen udbragt af riget.

Under sit ophold i Kastellet var Best ivrigt optaget som forfatter. Han skrev og renskrev med blyant forskellige ting, som han gav til de danske vagtposter med anmodning om viderebefordring. Men de brave jens'er skulle ikke rode sig ind i noget, og først i den seneste tid er åndsprodukterne kommet op fra gemmerne og er afleveret på det sted, hvor de hører hjemme, i Frihedsmuseet. Først fik museet tre digte. „Rückkehr nach Dänemark am 30.7.1945“, hvori han begræder sit forgæves forsøg på at kæmpe mod begge sider for fornuft og ro. Dernæst „Den gefallenen dänischen Freiheitskämpfern“, dateret 9.8.1945, der er et hylstedigt til „unseren Toten Kameraden“! Under 22.9.1945 følger „Rex Martyr, Seiner Majestät König Christian X von Dänemark zum 26.9.1945 gewidnet“, hvor sidste vers begynder og ender med „In Ehrfrucht beug' ich mich vor Deinem Throne . . . Träger der Königs- und Märtyrerkrone!“.

Det kan næppe have været i håb om at placere sig blandt parnassets store poeter, at Best prøvede at få disse digte til at flagre ud. Om hans bevæggrunde kan man kun gisne.

Betydningsfuldere er et manuskript på fire foliosider dateret København. 16.10.1945. Overskriften er *Adolf Hitler*. Det giver en noget overfladisk og ensidig bedømmelse af Hitlers psyke, men er, ikke mindst i betragtning af forfatterens egen nazistiske fortid, ikke uinteressant. I øvrigt taler det vist for sig selv.

ADOLF HITLER

Jeg karakteriserer Adolf Hitler som en „profet-type“. En profet er et menneske, der ved en fra normaltypen afvigende, særlig psykisk konstitution besidder den evne indtil fanatisme at overbevise sig selv og andre mennesker om rigtigheden af bestemte meninger, domme og grundsætninger i en sag.

Hitlers „Prophetentum“ begyndte, da han 1918 – midlertidigt blindet af gasforgiftning – i lazarettet havde den „åbenbaring“, at han måtte forkynde en bestemt politisk lære! Og Hitler blev virkelig en vældig „profet“. Hver den der i kampårene (indtil 1933) havde hørt ham tale må indrømme, at der sjældent findes mennesker, der som Hitler formår at fængsle de store masser. Fremfor alt virkede det overbevisende på tilhøreren, at denne mand selv i sin inderste sjæl troede på, hvad han sagde. Den alvorlige talestil, de omhyggelige formuleringer og hans tales logiske opbygning fuldendte den overbevisende virkning. For mange mennesker var Hitlers taler en ægte „profets“ vækkelsesprædikener.

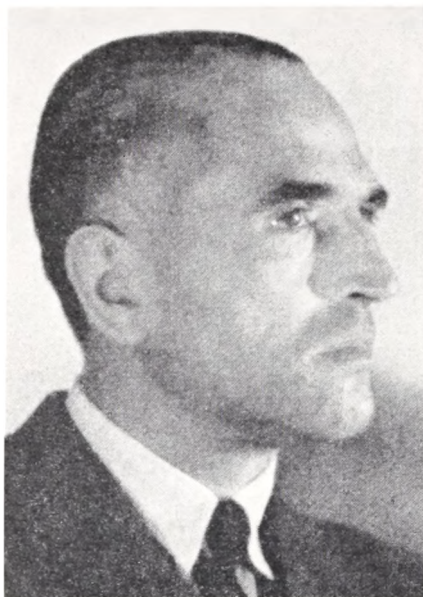

Fig. 3. Werner Best fotograferet under sit ophold i Kastellet, hvor han forsøgte at skrive sig fri af sin fortid med analysen af Hitler.

Hitlers bedste år var denne periodes rene „Prophetentum“, da han (indtil 1933) kun skulle overbevise andre mennesker, og i hvilke han kunne udvikle sig helt efter sin indre lov. Derfor var han dengang også i sin personlige holdning så ligevægtig og vindende, som aldrig mere i årene efter 1933. Venlig og beskeden trådte han andre mennesker i møde. En vis veghed i hans væsen virkede en gang imellem rørende. Selv i ledelsen af partiet og i politiske forhandlinger var han stedse imødekommende, mens hans medarbejdere ofte forsvarede uigennemførlige standpunkter. Tager man yderligere i betragtning, at han som en bevidst demonstration førte en præsteagtig levevis, er dermed de vigtigste egenskaber hos en „profet“ skitseret. Han kunne under gunstige ydre omstændigheder ikke undgå at have held med sig.

De ydre omstændigheder var gunstige. Det tyske folk stod i årene forud for 1933 på afgrundens rand og nærmede sig fortvivlelsen. Hverken de parlamentariske regeringer eller Brüning's, Schleicher's og Papens præsidentskabs-diktatur lykkedes det at gøre sig til herre over den progressive arbejdsløshed*). Folkets nød og ophidselse voksede og førte til indre kampe, så alle ventede på en forløsende begivenhed. Denne begivenhed var Hitlers udnævnelse til rigskansler den 30.1.1933. Dermed hørte de andre kampe op, og ved den nye regerings opbygningsprogram blev arbejdsløsheden overvundet på forbavsende kort tid. Den 15-årige nød (1918–1933) blev afløst af en økonomisk prosperitet, som netop de socialt svage folkeslag havde fordel af. De sidste tryk fra Versailles blev med ublodige midler skubbet til side. En ny tidsalder syntes at være begyndt i Tyskland.

„Profeten“ Adolf Hitler var fra 30.1.1933 regeringschef og blev efter rigspræsident von Hindenburg's død statsoverhoved. Dermed var tiden for hans virksomhed som „profet“ til ende. Den nye opgave krævede statsmanden. I den kendsgerning at Hitler ikke var statsmand og heller ikke udviklede sig til statsmand, men forblev „profet“, ligger grunden til hans og Tysklands tragedie.

Forskellen mellem „profeten“ og statsmanden består i første række deri, at mens „profeten“ vil omforme virkeligheden efter sin lære, erkender statsmanden realiteterne og vælger sine mål og vejen til deres virkeliggørelse derudfra. „Profeten“ ser i politikken et korstog til lokal virkeliggørelse af sin lære; statsmanden ser i politikken „det muliges kunst“ og et system af tilnærmelser. For „profeten“ er intet offer for stort for at nå målet; statsmanden vejer mål og middel mod hinanden og vælger de billigste midler og forsager „for dyre“ mål. „Profeten“ vil ved sit eget indgreb skaffe idealtilstande i en fart; statsmanden ønsker stabile tilstande, der uden stadige indgreb kan bære sig selv.

*) Progressiv arbejdsløshed er en arbejdsløshed, der er blevet så stor, at den alene gennem den af den frembragte formindskelse i købekraft og konsum må vokse lavineagtig.

Hitler har selv følt forskellen mellem „profeten“ og statsmanden, for han begyndte, som regerings- og statschef, at forholde sig anderledes end før. Han troede i særdeleshed, at han fra nu af som statschef selv måtte lede statsapparatet i alle enkeltheder, således at han selv befalede alting. Statsapparatets nødvendige automatik erkendte han ikke. Han fattede et dybt had til embedsmændene – især juristerne – der forsvarede statsapparatets ved love og forordninger regelbundne automatik mod Hitlers enkeltindgreb. Han troede, at hver enkelthed måtte fremgå ikke efter et skema, men efter idealet for det rigtige eller det rette, og han trak stadig flere enkeltbeslutninger til sig. Men dermed beviste han, at han var forblevet „profet“ og handlede som „profet“ og ikke som statsmand.

Hitler havde også den bekymrede stræben, at alle hans læres programpunkter ubetinget skulle opfyldes, mens han selv levede, thi en anden kunne ikke løse denne opgave. Også dette er et typisk „profetagtigt“ træk.

Belastningen med for mange enkeltheder, der fremstod af Hitlers forkerede indstilling til staten og dens opgave sammen med hans bekymring for den hurtige fuldendelse af hele hans værk, således som han så det, belastede åbenbart Hitlers nerver ud over, hvad de kunne bære. Man mærkede det af hans forandrede adfærd. Han blev fra år til år skumlere, stejlere og mere utålmodig. I møder med andre var det kun ham selv, der talte og han lod næppe en anden komme til orde. Stedse forsøgte han påny at bevise, at han altid havde ret („Profetens“ ufejlbarlighed!). Alle menneskeligt tiltalende træk forsvandt mere og mere. Hans naturlige veghed og følsomhed omgav sig med et panser af utilnærmelighed og hårdhed.

Den store medgang, Hitler havde indtil 1939, forstærkede „profetens“ fornemmelse af at være kaldet til at gennemføre den fuldstændige omformning af hans omverden. Dette og en af falske informationer forårsaget underkendelse af de modstående magter lå bag Hitlers beslutning om at erklære Polen krig. Da så vestmagterne mod hans forventning erklærede det tyske rige krig, voksede korstogsfølelsen i „profeten“. Nu var verdenskampen om ideerne brudt ud, nu skulle den også udkæmpes kompromisløst. Derfor fattede Hitler bestandig beslutninger, som brød alle broer af bag ham, og brændte alle skibe. „Profeten“ trådte an til slutkampen for sin lære.

Krigsårenes uhyre belastning har efter min opfattelse drevet Hitlers irriterede nervetilstand til akut sygdom. Denne udvikling står mig i dag klar, når jeg ser tilbage på de tre møder, som jeg selv havde med ham under krigen. I oktober 1942 bemærkede jeg udover en vis åndelig fraværenhed endnu ikke noget særligt; han talte tåget, men sagde ikke noget ufornuftigt. I december 1943 var hans forandrede blik påfaldende for mig; hvad han sagde, var af en afskrækkende ensidighed og overdrivelse. I begyndelsen af juli 1944 oplevede jeg ham i en tilstand af

Fig. 4. Det anspændte udtryk i Hitlers ansigt på dette officielle portræt – hentet fra „Mein Kampf“ – må vel opfattes som et udslag af forfatterens eget ønske om at virke profetisk. – Billedet er gengivet efter det 780. oplag af Mein Kampf, der hermed var trykt i 9 240 000 eksemplarer – et ganske pænt oplagstal for en bog, som næsten ingen orkede at læse til ende. På tryk var „profeten“ kedelig.

allerede sygelig ubeherskethed og ophidselse. Hvad han ved denne lejlighed sagde, var rent ud forkert og tåbeligt.

Denne udvikling nåede da sin højde i foråret 1945 i det vanvittige krav, at hele det tyske folk, indbefattet kvinder og børn, skulle dø martyrdøden sammen med „profeten“, hvad der for „profeten“ selv var den logiske afslutning på den tabte kamp for hans lære.

At Hitlers sygelige udvikling under krigen ikke blev kendt, ligger dels i „førerhovedkvarterets“ klausuragtige aflukkethed og på den anden side i de almindelige krigsforhold, der gjorde det så godt som umuligt at udtale en sådan konstatering; hvem der havde udtalt dette, ville straks være blevet arresteret og dømt.

Men hvad der angår årene før krigen, må man stadig igen henvise til Hitler-regimets store resultater. For det tyske folk er det – fremfor alt i dets brede masser: arbejdere og bønder – aldrig mellem 1914 og i dag gået så godt som i Hitler-årene 1933–1939. Om man i Tyskland vil glemme Hitler, eller om der vil danne sig en myte om den gode Hitlertid, afhænger af, hvorledes man i fremtiden behandler det tyske folk.

Fig. 5. Slutningen af Werner Best's manuskript.

København, 16.10.1945

Dr. Werner Best.

Dass die krankhafte Entwicklung Hitlers während des Krieges nicht erkannt wurde, liegt einerseits an dem klan-
swärtigen Abschluss im „Führerhauptquartier“ und andererseits an den allgemeinen Kriegsverhältnissen, die das Aussprechen einer solchen Feststellung fast unmöglich machten; wer dies ausgesprochen hätte, wäre sofort verhaftet und verurteilt worden.

Für die Jahre vor dem Kriege aber muss man immer wieder auf die großen Erfolge des Hitler-Regimes hinweisen. Dem deutschen Volk ist es – vor allem in seinen breiten Massen: Arbeitern und Bauern – zwischen 1914 und heute nie so gut ergangen wie in den Hitler-Jahren 1933–1939. Ob man in Deutschland Hitler vergessen wird oder ob sich ein Mythos von der guten Hitler-Zeit bilden wird, hängt davon ab, wie man in Zukunft das deutsche Volk behandeln wird.

Kopenhagen, 16.10.1945.

Dr. Werner Best.

Glimt fra arbejdsmarken

„Alt hvad der glimrer er ikke guld!“ og Sigurd Larsen, der i juni i år sammen med Nationalmuseets opsynsmand på Hammershus, Kaj Larsen, rensede borgens vestre ringmur for hensmuldrede løsele, troede da også, det var en ølkapsel, han fandt. Men virkeligheden overgik langt de beskedne forventninger, idet fundet viste sig at være en guldskat bestående af 22 tyske guldmønter – de såkaldte gylden – og fire gyldne fingerringe. Rester af røde silketråde tydede på, at skatten havde været henlagt i en pose eller pung. Da museumsinspektør Erik Skov den følgende dag kom til stede, kunne han fastslå, at skatten var lagt ind i muren fra dennes indvendige side og derefter var blevet skjult med en klat kalkmørtel. På dette sted ved ringmuren lå så vidt vides det i 1607 ombyggede arkeli eller tøjhus. Sandsynligheden taler da for, at findestedet har været mere eller mindre skjult under husets tag. Hvis var skatten, hvornår blev den skjult her?

Erik Skov indmåler stedet i Hammershus' nordmur, hvor guldsatten blev fundet. Foruden ham ses fra venstre opsynsmand Kaj Larsen og dennes medhjælper Børge Olsen og Sigurd Larsen. Den sidste var finder.

Det sidste spørgsmål er lettest at besvare, idet mønterne leder os på sporet. Blandt de 22 *gylden* er der repræsentanter for de vigtigste tyske møntsteder i 1400- og 1500-tallet. Den type, der fandt størst udbredelse

1

2

3

4

5

i Danmark, var den rhinske gylden (fig. 1). Den blev indført 1386 ved et møntforbund mellem de fire rhinske kurfyrster i Köln, Trier, Mainz og Pfalz og var en efterligning af den højt værdsatte italienske guldmønt florinen. Den her afbildede mønt er ifølge inskriptionen slået i Bacharach, og den sværdbærende skikkelse på forsiden repræsenterer montherren Ludvig III af Pfalz (1410–1436). Det lille stempel midt i mønten, der anes både på for- og bagside, er et kontramærke. Kontramarkering var en praksis, man anvendte både over for indenlandske og fremmede mønter, efter at deres vægt og lødighed var undersøgt. Herved gav man til kende, om mønten var god nok, eller om dens værdi tværtimod var nedsat. Dette kontramærke forestiller et nældeblad og stammer fra Hamburg. Den rhinske gylden ansås for en god og stabil mønt; man får en idé om dens værdi, når man erindrer, at kong Hans gav en landsknægt én gylden i sold om ugen.

Næsten lige så ansete blev de tyske rigsgylden, der udmøntedes i kejserens navn i forskellige tyske byer. Denne (fig. 2) er præget i Nördlingen af kejser Frederik III (1451–93). Som de fleste tyske kejsermønter har den rigsæblet på forsiden og Johannes Døberen på bagsiden. Rhinske gylden og rigsgylden optager to tredjedele af Hammershus-skatten; men også andre møntsteder er repræsenteret som f. eks. Bremen, Jülich-Kleve og Brandenburg-Franken. Fig. 3 forestiller en gylden fra Würzburg slået under biskop Laurentius af Bibra i 1506. Bagsidefiguren forestiller den hellige Kilian, Würzburgs første biskop.

Fundet strækker sig over en hundred-årig periode, uden at dens grænser dog kan fastslås helt nøjagtigt. Ældst er fig. 4 – slået under hertug Reinald IV, der regerede i Jülich og Geldern 1402–23. Den hidrører snarest fra hertugens senere år, idet den bærer Hamburgs kontramærke, som først blev almindeligt efter 1423. Den yngste mønt (fig. 5) er slået i Leipzig under Frederik II af Sachsen, der i årene 1508–25 regerede i forening med sin broder Johan og sin fætter Georg. Typerne, rigsæblet og Johannes Døberen, er lån fra den kejserlige rigsgylden. Det lille kors i halvmånen over rigsæblet er møntmesteren Ulrich Gebhardts mærke, og da han først blev ansat i Leipzig i 1518 for allerede året efter at forlade byen igen, er det sandsynligt, at mønten er slået 1518 – måske det følgende år.

Hvornår blev skatten da gemt bort? Ja eftersom lübeckerne i 1522–23 belejrede og erobrede Hammershus, kan der næppe herske tvivl om, at det skete netop i disse år.

Hvem der ejede disse værdier er det vanskeligere at svare på, for selv om skatten også omfatter fire fingerringe, giver de ikke noget fast holdpunkt. Den fornemste af *ringene* – gengivet øverst – er en stor, svær, gedigen guldring beregnet til at omslutte en mandsfinger – tommel- eller pegefinger. Det er en signetring, hvormed indehaveren altså kunne præge sit segl, og i pladen er indgraveret et gotisk skjold med et stort A, der er udarbejdet som et bomærke. Over skjoldet er indgraveret bogstaverne

AS. Dr. phil. Henry Bruun på Rigsarkivet henfører skjoldtypen til 1500-tallets første del – hvilket stemmer smukt overens med mønternes vidnesbyrd; men hvem AS var kan desværre ikke fastslås. At han har brugt et bomærke i stedet for et egentligt skjoldbillede betyder ikke nødvendigvis, at han var ikke-adelig. Til yderligere at komplicere sagen tjener, at Bornholm i det daværende Danmark indtog en særstilling ved ikke at have nogen godsejeradel. De bornholmske bønder var selvejende fribønder – folk, der *kunne* jævnføres med lavadelen i de andre dele af riget, og som faktisk brugte bomærker i deres skjold. Men det er uvist, i hvor stort omfang folkene på Hammershus var bornholmere.

De tre andre ringe hjælper endnu mindre til at identificere deres ejer. De fremtræder som guldringe, men består af forgyldt sølv. Den ene har utvivlsomt tilhørt en mand – den er for stor til en spinkel kvindefinger. Interessant er det støbte ornament: en stående St. Jørgen, der svinger et krumt sværd over hovedet og nedlægger en lille drage, som kryber sammen ved hans fødder – særlig interessant, fordi hele udformningen af motivet indtil detaljer er identisk med udsmykningen på skaftet af en sølvske, der allerede i 1822 blev købt til Nationalmuseet, og som stammede fra Bornholm! Det kan selvfølgelig være et tilfælde; men kilden til disse St. Jørgens-fremstillinger skulle være sikker nok, nemlig Lübeck. Den ridderlige helgens pladerustning tilhører tiden o. 1500.

Den anden sølvforgyldte ring med hjortemotiv er et ualmindelig smukt stykke guldsmedekunst. Hvis det har været en mandsring, må den have været beregnet til lillefingeren, så det kan have været en kvindering. På en glat sølvplade er loddet et gennembrudt, støbt ornament med en fremstilling af en kronhjort i en rosenkrans. Medens St. Jørgens-ringen åbenlyst afslører sin religiøse karakter, ligger symbolikken bedre skjult her; men der refereres til Physiologus' udlægning af Davids 42. salme vers 2: „Som hjorten skriger efter rindende vand, således skriger min sjæl efter dig, o Gud!“

Med den tredje sølvforgyldte ring, der synes bestemt for en slank kvindehånd, forlader vi endelig det religiøse område. Her er ornamentet en roset med et hjerte, der er loddet på en krans af otte roser. Motivet – et hjerte – er næppe så entydigt, som vi ville være tilbøjelige til at opfatte det. Man kan opfatte det som et udtryk for ægteskab, for trolovelse eller bare venskab; men eftersom antikkens lægekunst anså hjertet som sæde for flere udmærkede egenskaber, kan det også tolkes som udtryk for mandsmod og sjælestyrke.

Nuvel – vi fik ikke noget endeligt svar på, hvem der i Christian II's sidste dramatiske regeringsår stuede sin guldskat til side i Hammershus' tykke mure i håb om bedre tider. Vi kan efter skattens omfang og karakter antage, at det var en ret formuende person, og alt taler vel for, at vedkommende hørte til i borgens ledende kreds. Men det er sikkert, at han ikke overlevede belejringen – i så fald skulle han nok have bjerget sin skat igen.

I de senere år er der til *Nationalmuseets 1. afdeling* indkommet flere fund fra vikingetid fra Sjællands Odde. Man kan næsten sige: naturligvis – for af geografiske grunde, må man netop her vente sig fund fra netop den periode. De er dog ikke særlig talrige, og derfor er det med glæde, museet i efteråret 1966 modtog et såkaldt *trefliget spænde* – fundet under roearbejde på Brandstrupgård i Yderby, endda et af de sjældne med rent geometriske mønstre.

Smykkeformen er egentlig overtaget fra Frankerriget. Derfor har de ældste en slags planteornamentik overtaget sammesteds fra, men da formen først var slået an, fik den en speciel nordisk udformning, idet man nu anvendte den særlige dyreornamentik, der stod skandinavernes hjerte nærmere end den botaniske. Det er kun naturligt.

Hertil kommer endelig den tredje, fåtallige gruppe, der dog er kendt både i Danmark, Sverige og Norge. Fund af støbeforme viser, at denne geometriske type er fremstillet i hvert fald i Hedeby, hvorfra den øjensynlig er spredt ud over det øvrige Skandinavien. Det understøttes af endnu *et nyt fund af samme slags spænde* ved Nordby på Samsø fra foråret 1967.

Vi kender nu således fem af den slags spænder i Danmark. De tre tidligere kendte fra Egense ved Svendborg, Vejleby ved Rødby og Skals nord for Viborg. Hertil kommer altså de to nye fund fra Yderby og Nordby. Om disse fem lokaliteter er at sige, at de fire ligger langs med de mest befærdede vandveje, der udgik fra Hedeby, og den femte tæt ved den jyske hærvej – Hedeby's forbindelse mod nord. I tid hører spænderne hjemme ved år 900.

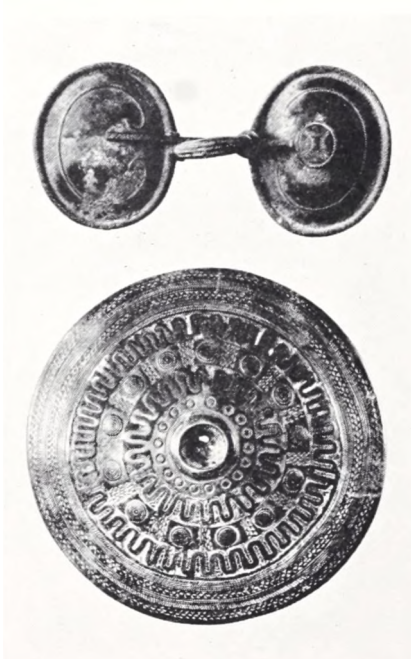
Derimod er det stadig usikkert, om ornamentikken er opstået her, eller om den – som spændeformen – skyldes frankisk påvirkning.

Lige som vikingetiden har også bronzealderen inden for det sidste år ytret sig ved to mindre, men i kvalitetsmæssig henseende bemærkelsesværdige fund – henhørende til den gruppe, man plejer at kalde „depotfund“. Begge kom for dagen ved tilfældigheder.

I Bogense holdt en lastbil parat til at køre et læs opgravet jord bort, da en årvågen mand – Hans Peter Jensen, Mejlskov – fik øje på tre bronzegenstande. Han fandt dem straks interessante, tog dem til sig og lagde dem til side for senere at vise dem til kyndige folk, der kunne forklare, hvad det var. Dette skete også; men i mellemtiden var den ene genstand forsvundet. Tilbage var en „brillefibula“ og en *bæltedåse* – en af de smukkeste, vi hender fra bronzealderen.

Genstandene blev – mod behørig ducør – afleveret til Nationalmuseet som danefæ; men hvad var der blevet af det tredje stykke, der også var en bæltedåse; hvem havde taget den?

Bæltedåsen blev efterlyst i de fynske aviser, og en ducør blev udlovet til den, der skaffede den til veje; men ved redaktionens slutning har den endnu ikke vist sig. Vi gentager efterlysningen, og løftet om ducør står stadig ved magt.

Men når man råber i skoven, får man som bekendt svar, selv om det måske ikke lige var det, man ventede, for avisnotitsen om den forsvundne bæltedåse kom Børge Christensen i Ebberup for øje, og den mindede ham pludselig om noget. Da han engang i 1962 eller 63 havde været ved at fjerne overjord fra en grusgrav på gården Mariendal, var der kommet noget bronze frem. Skønt arbejdet foregik med maskinkraft, var det lykkedes ham at redde fundet, og han tog det med hjem, lagde det til side – og glemte det. Efterlysningen fra Bogense bragte disse bronzesager i erindring. Han fandt dem frem igen og afleverede dem, således at de kom på deres rette plads på Nationalmuseet.

Fundet fra Mariendal består af *to bæltedåser, en brillefibula, tre prytplader og resterne af en riflet, dobbelt halsring*. Et udvalg er gengivet her.

Hvad er det for en slags fund, vi her står overfor?

Forklaringen må givetvis søges i datidens religiøse forestillinger. De to nye fund er typiske for den yngre bronzealder, da man ofrede pragtsmykker til en guddom – sikkert kvindelig og efter al sandsynlighed en frugtbarhedsgudinde. For den velstand, hun skænkede menneskene, krævede hun rigdom i stedet. Man mener at se hende afbildet i nogle af de små bronzestatuetter, der er bevaret fra denne periode. Mest fantasiæggende er en figur fra Faardal på Viborg-egnen – en knælende kvindeskikkelse iført et snoreskørt som Egtvedpigens og med en kraftig ring om halsen. I sin løftede højrehånd må hun have holdt en tømme; af hendes køretøj er intet bevaret, men trækdyret er en slange, der snor sig i voldsomme bugtninger. I nakken har hun en hårpisk eller fletning – et interessant træk, fordi man – også fra denne periode – har bevaret afskårne fletninger nedlagt i søer og moser.

Og dog er man ved ofringerne til denne gudinde ikke standset herved. Da fundene almindeligvis dukker op ved tilfældigheder, har arkæologerne sjældent haft lejlighed til at foretage større udgravninger; men i nogle tilfælde har man dog kunnet foretage en undersøgelse af fundpladsen. I en mose ved gården Myrebjerg på Langeland fandtes foruden et bæltesmykke og andre kostbarheder også knogler af får, svin, hest og okse og af mindst fem mennesker: en voksen kvinde, en ung mand på ca. 18 år, tre børn i alderen 3–6 år og af et 3–4 måneder gammelt barn. Tilsvarende forhold kendes fra en mose ved Glumsø på Sjælland, hvor en halsring fandtes sammen med knogler af forskellige dyr og mindst tre mennesker, og endelig fra Godsted mose på Lolland. Her fandtes en ring fra bronzealderens seneste del sammen med lignende knogler.

Hvorledes de makabre ceremonier omkring disse dyre- og menneskeofringer egentlig foregik, kan vi ikke vide. Men det forhold, at også nogle af vore lure er fundet sammen med knoglerester, og det faktum, at kvinderne er i stærkt overtal blandt de fundne statuetter, lader os ane ritualer udført af præstinder til klang af lurtoner.

I august 1967 blev en *ny gård* åbnet for *Frilandsmuseets* publikum. Den kommer *fra Lønnestak* nordvest for Varde og er en udmærket repræsentant for egnens smukke firlængede gårde.

Denne gård havde i usædvanlig grad bevaret sin oprindelige indretning og møblering, og traditionen vil vide, at den velbevarede malede dekoration på døre og paneler blev udført i 1870erne af en omvandrende maler ved navn Vind. Samme Vind dekorerede også de pudsede vægge i gårdens pæne stue – dørnset – med en skabelonmaling, som det af tekniske grunde var umuligt at nedtage og hjemføre. Dog – en prøve lod sig „trække af“, og på grundlag af denne prøve kunne museets maler rekonstruere skabelonerne til de forskellige farver. Takket være dette arbejde, kunne man under genopførelsen af gården også genskabe væggene med det tapetlignende mønster.

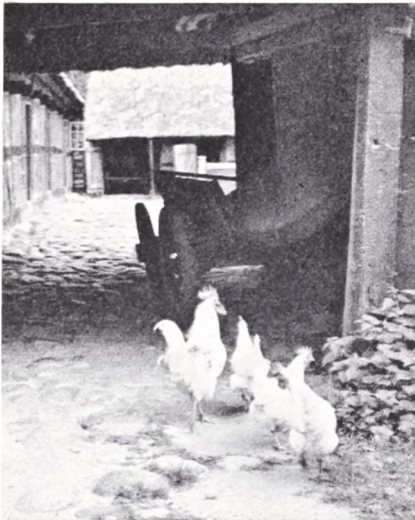
Men selv om der gøres nyherhvervelser, og selv om man ved disse er i stand til at tage hensyn, som ikke kendtes i *Frilandsmuseets* barndom, søger man stadig at revidere det grundlag, hvorpå museet blev skabt. Den første bygning fra det nuværende Danmark, som i 1910 førtes til museet, var en *fiskerbod fra Nymindegab i Vestjylland*, brugt som midlertidig bolig hvert forår, når fiskeriet med krogliner foregik. Nu er denne bod flyttet hen i nærheden af den lige genopførte gård fra *Lønnestak* og er dermed anbragt i sin topografiske sammenhæng. Omkring den gamle bod er anlagt et lille klitlandskab, og i dette er rejst kopier af yderligere tre boder, for sådanne fire boder var tilsammen, hvad en enkelt havbåds besætning havde brug for. Der var seks eller syv mand i hvert bådehold, og der var plads til to mand i hver bod, hvor der ydermere også var plads til to såkaldte „esepiger“, som satte „es“ – d. v. s. madding – på krogene og førte hus for karlene. Boderne var så primitive som vel tænkeligt, idet de bestod af spændhuse eller knæhuse – d. v. s. tage, der var sat lige ned på jorden. De boder, man boede i, havde skorsten ved gavlen. De var bygget op af græstørv og havde ind mod rummet en åbning i gulvhøjde, hvor maden kunne tilberedes over den åbne ild.

En anden arv fra *Frilandsmuseets* tidligste år er *den bulbyggede tvillinggård fra Näs i Göinge herred* i det nordvestlige Skåne. Den var der allerede, da museet åbnede i 1901 på sin nuværende plads, og den har altid – ikke mindst i kraft af sit udtalte særpræg – været en stor attraktion. Desværre har gården været placeret i kanten af museumsområdet tæt ud mod Højskolevej, hvilket har nødvendiggjort, at den imponerende nordfacade blev dækket af et højt hegn ud mod vejen. I løbet af de sidste år har *Frilandsmuseet* imidlertid fået mulighed for at omlægge den østlige del af Højskolevej og inddrage en del af den gamle Lyngby Landboskoles have i museumsparken. Da det ikke længere var nødvendigt at maskere omgivelserne, kunne man ikke alene frilægge gårdens nordside, men var også i stand til at genskabe det karakteristiske stengærde, der på hjemstedet dannede skel mellem den dyrkede indmark og den udyrkede udmark.

Bernhard Olsen, Frilandsmuseets grundlægger, påbegyndte sin samling af huse med bygninger, der var hentet fra egne uden for det nuværende Danmark, og han søgte dem vel nok med forkærlighed i ret fjerne områder – det sydligste Sydslesvig, grænsen til Småland etc. Først nu har man erhvervet et *trelænget hus fra det sydvestlige Skåne* – altså den del, der ligger det nuværende Danmark nærmest, og som kulturelt set hører snævert sammen med Sjælland. Huset har tidligere ligget på Romeleåsens østskråning i Dörröd. Fra huset har været drevet et lille husmandsbrug med blot en enkelt ko. De to sidelænger og enden af stuehuset har indeholdt de fornødne husrum. Huset er for tiden under genopførelse i museumsparken, hvor man vil få lejlighed til at sammenligne det med de beslægtede bygningsformer – på den ene side nordøstskånske bulhuse, på den anden side vestensunds bindingsværk. Ligheden med vor hjemlige sjællandske bygningsskik er slående. Når huset står færdigt med sine hvidkalkede vægge, vil man ikke længere kunne se det fletværk, væggenes ler er klinet op ad. De lodrette kæppe – støjlerne – rækker fra stensylden op til løsholtet og fra løsholtet op til tagremmen eller gavlbjælken. Mellem dem er bundet vandrette halm-bånd. Væggen er hele vejen igennem, som en skånsk bonde eller hus-

Huset fra Dörröd under genopførelse på Frilandsmuseet. Man ser de tre seneste faser i opkliningen af muren: støjlerne alene til venstre, derefter støjler med halmbånd og endelig – til højre – den klinede mur.

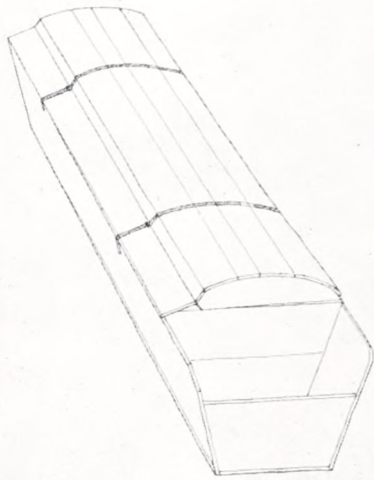

mand ville have godkendt den i forrige århundrede, og det ændrer ikke ved sagen, at Frilandsmuseet har set sig nødsaget til at spare på det kostbareste, man har nu til dags, nemlig arbejdskraften, og har tilladt sig at tvinde halmbåndene og ælte leret på maskine.

Men selv om mekaniseringen således har holdt sit indtog, bestræber museet sig på i endnu højere grad end før at give besøgende et indtryk af ældre og nyere tids dyrehold. Heste bruges såvel i det daglige arbejde som til kørsel af museumsgæster. Fra gammel tid har får og geder hørt til de populære indslag, og da den store marskgård fra Ejdersted var blevet åbnet i 1960, var det naturligt at anskaffe stude, som kunne græsse på gårdens tilliggende. Sammen med den færøske bygd holdt en lille flok færøske får deres indtog – og vækker stadig opsigt ved absolut ikke at ligne vore hjemlige får. Nogle kvier – røde såvel som sortbrogede – har stået tøjret forskellige steder på arealet i den seneste tid, og endelig er hertil nu føjet en del *høns, der har taget Truegårdens gamle hønsehus i besiddelse* og skraber ivrigt på den store mødding midt på gårdspladsen. I disse år, hvor også husdyrholdet industrialiseres mere og mere, vil mødet med dyrene formentlig blive en større og større oplevelse for den opvoksende storbyungdom.

I forrige århundrede kunne man ad de midtjyske veje sønderud se ejendommelige køretøjer, der af samtidige beskrives som „rødmalede ligkister på fire hjul“. Det var bondevogne fra Limfjordsegnene med deres fragt af røgede ål til byer i det sydjyske eller helt til hertugdømmerne, hvorfra de vendte tilbage med vognkassen fyldt med æbler eller pærer eller med trævarer, som vanskeligt kunne opdrives i de egne, hvorfra vognene kom. Til denne bondehandel brugtes store lukkede trækasser med hvælvet låg, overstrøget med rød maling. Hver kasse kunne rumme 8000 ål. I betragtning af, at vi her har at gøre med en rent praktisk ting, som har været ude af brug i omtrent 100 år, må det anses for ret enestående, at Nationalmuseet som gave fra „Overgård“ i Fårtoft nær Vilsund har kunnet få denne *ålekiste* overdraget. Den blev ved midten af forrige århundrede brugt af P. Chr. Østergaard, når han kørte til marked i Ribe, Kolding og Odense.

Foruden genstande indsamler *Dansk Folkemuseum* – Nationalmuseets 3. afdeling – også oplysninger om genstandenes oprindelse og brug. I forbindelse med en spørgeliste om „uroer, slanger og vejrfisk“ bad man meddelerne om så vidt muligt at genfremstille uroer, idet disse – skrøbelige som de er – sjældent er bevaret. Anders Enevoldsen i Rye fremstillede denne *uro af havrestrå, uldgarn og kulørte sugerør*. Anders Enevoldsen tjente omkring århundredskiftet på en gård i Alsrode ved Grenå. I byen boede en ældre, enlig mand, der kaldtes Peder Uro, fordi han havde lidt ekstra indtægter af at fremstille og sælge uroer. Hos ham holdt byens ungdom til om aftenen, og her lærte Anders Enevoldsen kunsten. Uroen blev oftest hængt op under bjælpen i stuen, hvor varme

og træk holdt den i bevægelse. For de fleste var den alene til pynt; men nogle fandt i uroen et værn mod onde ånder og andet „utøj“.

På samme måde, som man ved undersøgelsen af uroer kombinerede erhvervelsen af genstande med indsamlingen af oplysninger, søger man at opbygge „den europæiske komparativsamling“. Planen er her at skabe et materiale, som tillader sikrere slutninger om, hvorledes kulturstrømninger udefra har påvirket vor hjemlige folkekultur.

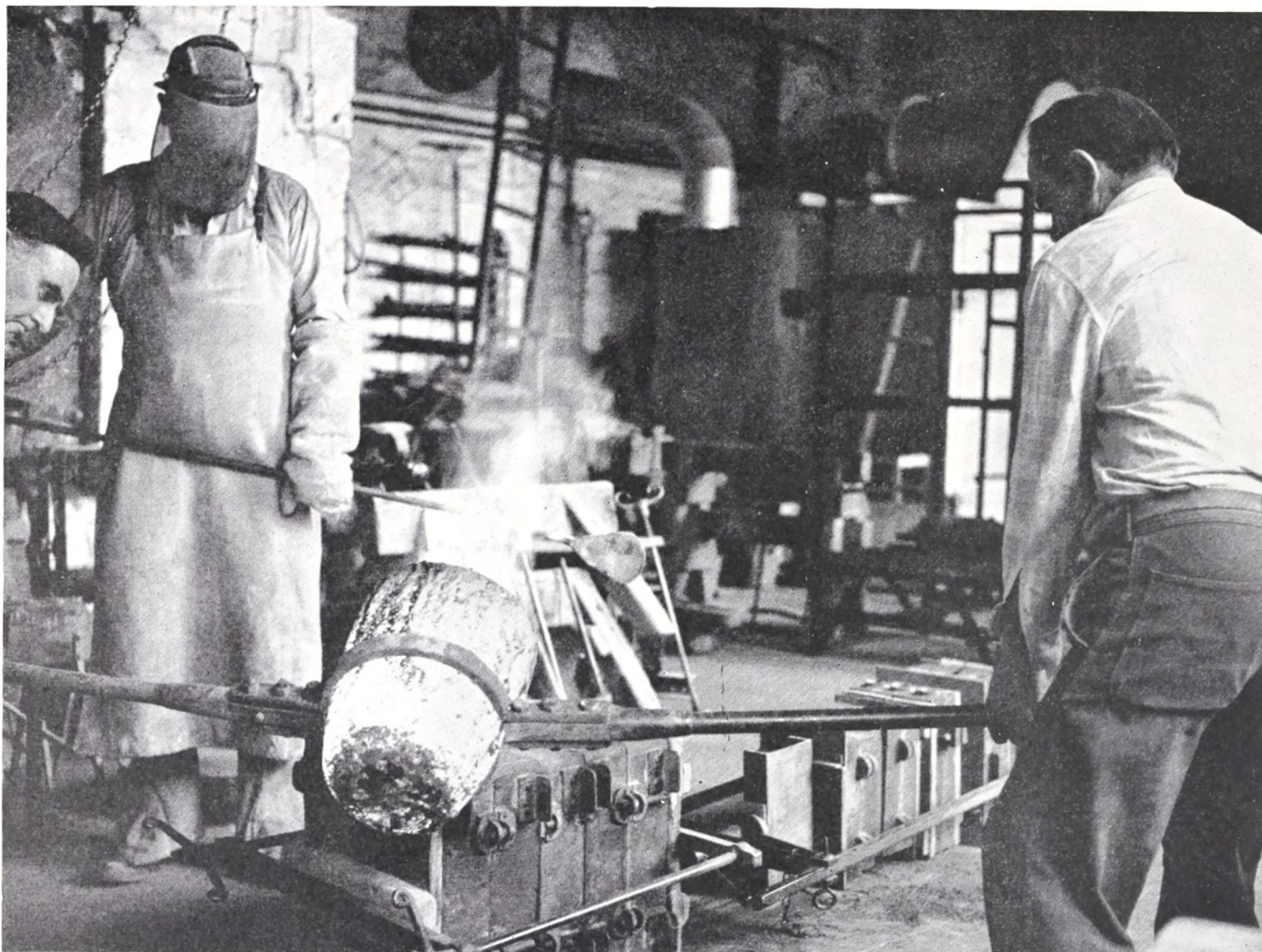
Samlingen består i høj grad af fotografier, som museets medarbejdere har taget på deres studierejser; men ved køb, gave, bytte med andre museer o. s. v. er der dog også hjemkommet mange genstande.

I de seneste år har interessen været stærkt koncentreret om Finland. Dels har museet fra gårdejer Manu Ilola, Tavastland, som gave modtaget en stor samling redskaber, dels har afdelingens personale deltaget i en undersøgelse af en finsk skærgårdsø sammen med kolleger fra Åbo Akademi, hvorved øens hele bestand af gamle redskaber blev gennemfotograferet og opmålt.

En anden undersøgelse af et døende miljø gjaldt *kgl. hofbronzestøber*

Manu Ilola demonstrerer, hvorledes man skæfter den kortskaftede finske le.

Lauritz Rasmussens bronzestøberi. Grundlagt 1854 i det indre København, siden flyttet et par gange – sidst til Rådmandsgade på Nørrebro – støbte dette værksted i mere end hundrede år en lang række kendte skulpturer. Blandt dem var gruppen over Det kongelige Teaters hovedindgang, Athene-statuen over porten til Blegdamshospitalet og statuerne ved Frederikskirken. Den hårde konkurrence og overgangen til andre metoder og materialer inden for billedhuggerkunsten har imidlertid nu tvunget det gamle firma til ophør.

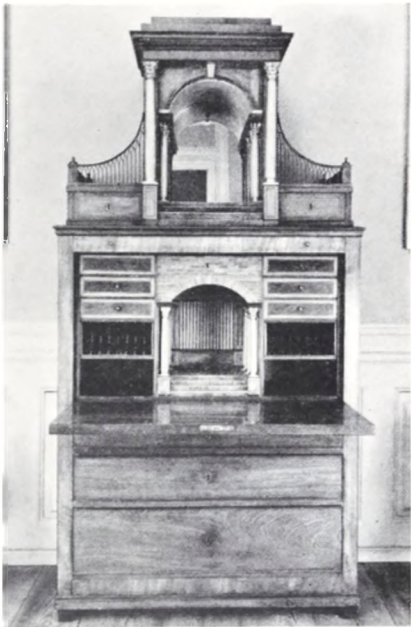
Forinden havde Nationalmuseets medarbejdere dog lejlighed til at gennemgå virksomheden med de to sidste af bronzestøberslægten, nemlig Poul Lauritz Rasmussen og hans søn Hans Lauritz Rasmussen. Inden arbejdet standsedes i støberiet og de tilhørende værksteder, blev de forskellige arbejdsprocesser som f. eks. kunstformning, støbning og ciseleering fotograferet og beskrevet, ligesom værktøj og andre genstande blev erhvervet.

De tre nyerhvervelser på næste side fortæller træk af livet i 1700- og 1800-tallets bedrestillede kredse.

Bronzen hældes fra diglen over i støbeformen. En arbejder, som af hensyn til de skadelige dampe er særligt beskyttet, sørger for at slagges og urenheder forbliver i diglen.

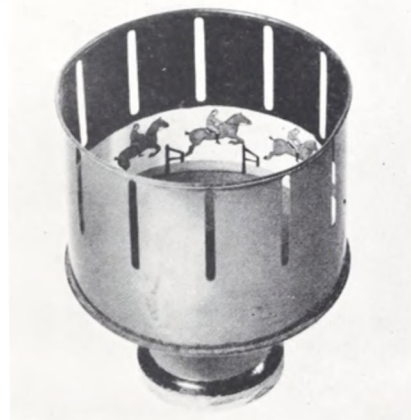

Som gave fra konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond er modtaget et *rokokomøblement* bestående af en canapé med fire tilhørende armstole udført i Danmark o. 1750. Møblementet har indtil 1926 stået på Bregentved og Thurebyholm, der er enkesæde under Bregentved. Sandsynligvis er det anskaffet af overhofmarskal, greve Adam Gottlob Moltke, der modtog Bregentved som gave fra Frederik V i 1746. Senere tilhørte møblerne hans søn greve Christian Frederik Moltke, der døde 1771, idet de alle er forsynet med hans indbrændte ejermærke: C F M. Både stole og canapé har efter fransk forbillede rørfletning i ryg og sæde. De gamle krølhårshynder til sæderne er bevaret; men betrækket er nyere. Møblerne er udført i bøgetræ og malet med lys brunlig farve – muligvis den oprindelige. (Stolens højde 98 cm. Mus. nr. 993/1967.)

Det andet møbel er en *mahognisekretær*, der er skænket af Ny Carlsbergfondet. Den er signeret af snedkermester J. Pengel, og da etiketten angiver hans adresse som Østergade 42 i København, kan møblet tidsfæstes til årene 1796–1807. Ifølge traditionen skal sekretæren have tilhørt det lille russiske eksilhof af prinser og prinsesser, der som politisk uønskede i Rusland opholdt sig i Horsens 1780–1807, da man opløste dødsboet efter den længstlevende ved auktion. Her skal sekretæren være købt af købmand Appelt – i hvert fald har den siden været i efterkommerens eje.

En mahognisekretær var et centralt møbel hos de velstillede i årene o. 1800. Det var et fortræffeligt brugsmøbel, både til at opbevare ting i og skrive ved. Pengels sekretær er udført i mahogni, småkufferne bag klappen fineret med nødderod, og jalousiet bag midterrummet udført af lyst og mørkt træ. Den store midteropbygning med åbent spejlglassklædt rum med foranstående søjler, der giver illusion af en uendelig søjlehal, er et træk fra baroktiden, som blev genoplivet i dansk møbelkunstens klassiske periode i slutningen af 1700-tallet. Den strengt arkitektoniske opbygning er et kendetegn for periodens bedste møbler, i hvilke man fornemmer indflydelsen fra Kunstakademiet. (Højde 188 cm. Mus. nr. 3885/1967.)

Endelig er afbildet en „zootrop“ – et stykke legetøj af jævner herkomst. Zootropen blev opfundet i 1832; men blev først sat i produktion i 1867. Den består af en træfod, hvorpå hviler en drejelig cylinder af blik. Cylinderen har for oven 12 sprækker, og indvendigt i cylinderen lægges en tilhørende papirstrimmel med påtrykte figurer i 12 forskellige bevægelsesfaser. Sætter man zootropen i roterende bevægelse og betragter figurerne gennem sprækkerne, vil disse sidste fungere som „blænder“ og hos beskueren frembringe en illusion af, at en og samme figur er i bevægelse. Som tidsfordriv for børn og voksne holdt zootropen stillingen langt ind i 1900-tallet – længe efter, at dens langt mere fremmelige barn filmen havde set dagens lys. – Tillige med andet legetøj, der har tilhørt familien Galschiøt i Helsingør, er denne zootrop indgået som en gave til museet.

1

2

3

4

5

6

Det er et bemærkelsesværdigt faktum, at den rige og mægtige handelsstad Karthago først begyndte at slå mønter meget sent. Ligesom moderbyen Tyros og de andre fønikiske byer klarede man sig åbenbart udmærket med tuskhandel eller ved at benytte upræget ædelmetal som omsætningsmiddel. Først da karthaginenserne i længere tid havde været i kontakt med de møntprægende byer på Sicilien, begyndte de her ved slutningen af 5. århundrede f. Kr. at slå mønt efter græsk forbillede.

De her afbildede nyere hversvelser til *Den kongelige Mønt- og Medaillesamling* stammer dog alle fra en senere periode, da brugen af mønter havde bredt sig til Karthago selv. Fig. 1 er en *guldmønt*, der vejer ca. 12½ gr., og på forsiden har en typisk siciliansk/græsk mønttype, gudinden Demeter, som i Karthago identificeredes med byens hovedgudinde Tanit. Den pragtfulde hest på bagsiden er Tanits hellige dyr. Mønten kan dateres til tiden for den første puniske krig – 264–241 f. Kr. – og hører til en betydelig udmøntning, som formentlig netop skulle finansiere krigen mod Rom.

Efter nederlaget til Rom befandt Karthago sig i en krise. I årene 241 til 238 beherskede oprørske lejetropper, som man havde nægtet sold, en stor del af Karthagos landområde i Afrika – en episode, der vel er bedst kendt som baggrund for Gustave Flauberts fascinerende roman *Salammbo*. At oprørerne nåede ret vidt i retning af en egentlig statsdannelse viser deres mønter – fig. 2. Foran forsidens Zeus-hoved ses resterne af en græsk inskription, på bagsiden for oven et punisk bogstav. Alle mønter af denne serie er overpræget på ringholdige sølvmonter fra Karthago. Spor af den underliggende mønt ses tydeligt på bagsiden.

Mønten fig. 3, som er af elektron – en legering af guld og sølv – har udpræget romerske typer. På forsiden er guden Janus – den tvehovede – på bagsiden et firspand. Flere detaljer viser imidlertid, at den er udmøntet af den navnkundige karthaginensiske feltherre Hannibal under hans felttog i Italien, formodentlig i Capua o. 216–215 f. Kr. Det var netop fra vinterlejren i Capua, de romerske historikere daterede den „blødgighed“, der skal have grebet Hannibals soldater, så de i det påfølgende opgør med Rom ikke længere formåede at præstere samme kampevne som året før ved Cannæ. Udfaldet er bekendt; Karthago blev tvunget i knæ og måtte under nederlag føre krigen til ende på egen jord.

Fra det sejrige romerrige, fra den sejrende Augustus' regeringstid (27 f. Kr.–14 e. Kr.) stammer den smukke *bronzemønt fra Hadrumetum*, det nuværende badested Sousse i Tunesien – fig. 4. Bagsidens skæggede gud med kornaks i hænderne og en mærkeligt formet krone på hovedet er muligvis en lokal variant af den store hellenistisk/ægyptiske gud Serapis. Mønttyper med tilknytning til Serapis' partnerske Isis findes på bagsiden af sølvdenarerne fig. 5 og 6. På den første ses Isis-kronen sammensat af horn, fjer og en måneskive, ved siden af et „sistrum“ – et musikinstrument, som anvendtes i Isiskulten. På den anden optræder en okse med Isiskronen på hovedet. Begge mønter er præget af kong

Juba d. 2. af Mauretanien, en romersk lydke, der herskede fra 25 f. Kr. til 23 e. Kr. På forsiden af fig. 6 optræder han udstyret som Herakles.

I slutningen af 1964 fandt man ved strandkanten kun få kilometer fra den antikke by Klazomenai på Lilleasiens vestkyst en klump stærkt korroderede mønter. Efter en desværre ikke særlig forsvarlig adskillelse viste det sig, at klumpen indeholdt i alt 42 sølvmonter, alle tetradrachmer fra byen Klazomenai med guden Apollos hoved på forsiden og en svane på bagsiden. Af de ret medtagne mønter er et af de bedste eksemplarer havnet i København. Det ses til venstre. Trods den uheldige kombination af totusinde års ophold i saltvand og en påfølgende hårdhændet rensning, ser man, at det drejer sig om et hovedværk i græsk møntkunst. I slutningen af det 5. århundrede f. Kr. begyndte man et enkelt sted i Makedonien og navnlig på Sicilien at anbringe en-face portrætter af guderne på mønternes forsider. Lidt senere bredte denne skik, som stillede store krav til stempelskærernes dygtighed, sig til Lilleasien. Kort før 370 f. Kr. begyndte Klazomenai sin udmøntning med en-face typen. Til højre er afbildet en lykisk mønt fra omtrent samme tid med et portræt af dynasten Perikles. Ligheden mellem de to fremstillinger er så stor, at de begge må henføres til den samme kunstneriske tradition, muligvis endda den samme kunstner.

Til venstre: tetradrachme med Apollo-portræt fra Klazomenai. Til højre: lykisk mønt med portræt af dynasten Perikles

Alle mønter på side 184 er gengivet i størrelsesforholdet 1 : 1. Mønterne herunder i forholdet 3 : 1.

Antiksamlingen hører til Nationalmuseets mindre afdelinger; men dens arbejdsfelt er bredt: det ægyptiske, det vestasiatiske og det græske og romerske kulturområde fra forhistorisk tid til middelalderens begyndelse. De følgende seks nyerhvervelser siger lidt om spændvidden.

Den ægyptiske ibisfugl, der stoltserer afsted på sine lange ben – på én gang pudsig og værdig – stammer fra Tunah i Øvreægypten og kan dateres til perioden mellem det 7. og det 4. århundrede f. Kr. Kroppen består af træ belagt med stuk og bladguld. Halefjer, hoved og ben er af bronze med rødlig og grønlig patina. Til øjne er anvendt mørkeblå glas-pasta. Ægypternes interesse for ibisfuglen skyldes, at den var skriverguden Thots hellige dyr. Selv afbildedes Thot med menneskekrop; men hans hoved var ibisfuglens, og venerationen for det hellige dyr gav sig endog udslag i, at døde ibisfugle blev balsameret (Højde 17 cm. Inv. nr. 14932).

Fra Persien stammer *det cylindriske sølvbæger* med hvælvet bund – en såkaldt situla. Bægerets repousserede og punslede reliefdekorationer gengiver en mandsfigur og to fabelvæsener på hver side af et træ. Manden, der er klædt i en knækort kjortel med korte ærmer, har skæg, og hans hår er samlet i en bukkel i nakken. Sin venstre hånd støtter han på hoften, i højre holder han en kugleformet genstand – måske et granatæble, som han fører op til munden. De to fabelvæsener er vingede „ibexer“ med menneskehoveder. De har langt skæg og store horn. Med store øjne ser de sig tilbage.

Hele frisen begrænses for oven og for nedden af blad- og fletbåndsmotiver. Bunden er dekoreret med en stærkt stiliseret lotusroset – et motiv, der lige som situlaformen stammer fra Ægypten.

Hvor Antiksamlingens nyerhvervede situla er fundet vides ikke; men sådanne fornemt dekorerede bægre af bronze – sjældnere som i det foreliggende tilfælde af sølv – var i brug i det vestlige Persien i det 9. og 8. århundrede f. Kr. De fleste eksemplarer synes at stamme fra Luristans rige bronzealderkultur. Efter stilen at dømme er den nyerhvervede situla snarest fra det 9. århundrede (Højde 10,2 cm. Inv. nr. 14886).

Fra det 8. århundrede f. Kr. søgte grækerne fra de mange bystater, som det græske fastland og øerne bestod af, mod Sicilien og Syditalien. Her grundlagde de bl. a. Syrakus, Gela og Agrigent på Sicilien – Cumæ, Tarent, Kroton og Lokri på det syditaliske fastland. Hoveddrivkraften i denne udvandring var formentlig, at den fattige græske jord ikke kunne brødføde overskudsbefolkningen. Mange af disse nye byer i „Magna Græcia“, som dette „Stor-Grækenland“ kaldes på latin, blomstrede i århundreder. Nogle eksisterer endnu som moderne byer, mens andre kendes fra udgravninger, der har bragt vidnesbyrd om selvstændige kunstsikoler og værksteder for dagen.

Dette store fragment – *hoved og overkrop af en statuette af gråbrun terracotta* – bærer præg af Magna Græcia. Frisuren med tre rækker sneglekrøller over panden var almindelig her i første halvdel af det 5.

århundrede f. Kr. Sådanne statuetter, som dette hoved må være en del af, findes i grave og templer som gaver til de afdøde og til guderne (Bevaret højde 15,8 cm. Inv. nr. 14929).

De to krukker hidrører begge fra det egentlige Grækenland. Øverst ses en vandkrukke – en *hydria* – med dekoration i sortfigursmaleri. Forsidens hovedfelt har en ret sjælden fremstilling af et kildehus – et anlæg, hvor de naturlige kildeudspring kanaliseredes og bragtes under tag, her båret af søjler og udsmykket med en skulpturgruppe af løver, der sønderriver en okse.

I kildehusene hentede kvinderne dagligt vand, og man kunne tage styrtebad, som drengen til venstre gør det. De to voksne mænd er for høje til at stå under udløbet og må sætte sig på hug. Det smalle billedfelt for neden har i modsætning til disse scener fra dagliglivet et mytologisk motiv, Herakles' kamp med løven fra Nemea. I skulderfeltet præsenteres en nøgen ung mand med sit tospand for en siddende mand, muligvis en dommer i et væddeløb. Denne fremstilling kan henvise til, at dette smukke eksemplar af en vandkrukke har været udsat som præmie i et væddeløb. Krukken er fremstillet i tiden 525–515 f. Kr. i Athen, og kildehuset er formentlig inspireret af det store kildeanlæg, som Peisistratos havde ladet opføre. Kunstneren hører til i kredsen omkring Lysippides-maleren (Højde 47,7 cm. Inv. nr. 14930).

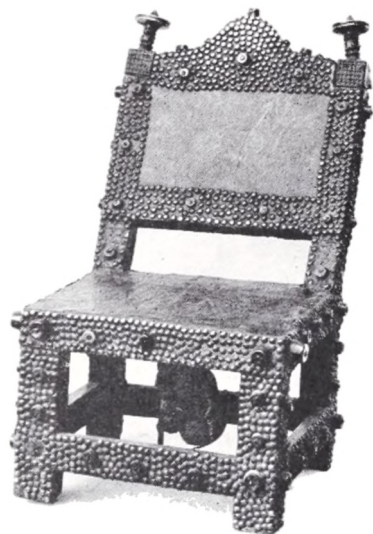

Også den anden krukke – en *tohanke amfora* med låg til opbevaring af f. eks. olivenolie – er et atheniensisk arbejde fra o. 525 f. Kr. Dekorationen står i sort glansfarve på den lyse lergrund. Enkelte detaljer er fremhævet med mat rødviolet og hvid farve. På den ene side er fremstillet tre af Grækenlands vigtigste guder. I midten er det Dionysos med et stort bæger i hånden – guden, der skænkede menneskene vinens gave, som i øvrigt blev en vigtig eksportartikel for Grækenland. Til højre for ham står guders og menneskers fader, himmelguden Zeus, med en tordenkile stiliseret som en dobbeltblomst. Til venstre står Poseidon med treforken, guden for havet, der bandt Grækenlands mange øer sammen og bar græske skibe på handelsrejser og kolonisationsfærd Middelhavet rundt (Højde 46,4 cm. Inv. nr. 14889).

Til sidst et *etruskisk drikkebæger* på fod med høj hank. Materialet er bucchero, fint ler, der er brændt ved forholdsvis lav temperatur og ringe ilttilførsel, hvorved leret antager en sort farve. Denne teknik var etruskerne specialitet, og kar af denne art findes i grave side om side med importerede græske kar i den helt forskellige teknik med sortfigursmaleri på lerets lyse grund, som etruskerne imidlertid også kunne efterligne. Bægerets skål er prydet med let plastiske lancetformede blade, randen har en indridset zigzaglinje, og den høje hank har tre plastiske kvinde-masker, én på hver side af den øverste opsats og en større for neden på hankens forside ind mod skålen. Bægeret blev fundet på den store gravplads for Vulci, der engang var en af Etruriens vigtigste byer, og stammer fra det 6. århundrede f. Kr. (Højde 19,7 cm. Inv. nr. 14854).

I ældre tid var det relativt let at erhverve genstande til *Etnografisk Samling*, for de folkeslag, hvis kultur man ønskede repræsenteret på europæiske museer, var enten ude af stand til at hindre, at deres værdier blev ført ud af landet, eller de var ikke interesseret i at hindre det. I de senere år er dette forhold ændret. De nye oversøiske stater søger bevidst at standse eksport af antikviteter – for så vidt en glædelig udvikling, fordi det vidner om, at der vil blive værnet om dem i fremtiden. Men når det drejer sig om ældre genstande, kan man altså kun vente at finde ting, der i forvejen var i europæisk eje, blandt nyerhvervelserne. Dette gælder således det første stykke.

Det er en *ashanti høvdingestol* af typen „asipem“ – hvilket betyder: „jeg står fast“. Typen er indført fra Nordafrika og har siden den sene middelalder været anvendt som tronstole for konger og høvdinge i det centrale og sydlige Ghana.

Denne stol, hvis alder næppe lader sig bestemme, tilhører den ældste kendte asipem-type. Den er smykket med messingsøm og -beslag og er på ryglænets bagside prydet med en reliefplade. På pladens midte ses en dobbeltkrokodille, der symboliserer såvel kongemagten som solen og den højeste gud. De øvrige figurer: halvmåner, fisk m. m. er alle frugtbarhedssymboler. Til undersiden af stolesædet er fastgjort en række magisk virkende genstande, der skal beskytte den, der sidder på stolen, mod ulykke og onde ånder. Tankegangen bag disse talismaner er for øvrigt også kendt fra Europa, hvor man i middelalderen gemte relikvier under de kongelige tronsæder og gennem denne magi understregede kongemagtens inderlige forbindelse med tilværelsens højeste kræfter.

De to næste stykker er hentet fra den vestlige halvkugle – fra Mexico. Det glade ansigt øverst er et *fragment af et gudebillede* fra totonakerne, et agerbrugsfolk, der levede i den nuværende mexicanske delstat Veracruz, og det kan dateres til ca. 700 e. Kr. Totonakernes kultur var højt udviklet, og de er navnlig kendt for deres fremragende lerskulpturer. Arkæologerne kalder typen for „smilende hoveder“. I dette tilfælde lader den smilende guddom ydermere sin lille tunge spille drilagtigt mellem fortænderne, der er tildannede ved affiling. Figuren, som formentlig er fundet i en grav, er skænket museet af kunsthändler Robert Stolpen i Amsterdam.

Nederst ses et *lerkar, der bæres af tre lave ben*. Det har en rød bemaling og trappelignende lyse ornamenten i lerets farve kantet med sort. Det er fundet ved Chupicuaro – en landsby ca. 130 kilometer nordvest for Mexicodalen, og er skænket museet af Holger Weyhe, København. Det er det første stykke, Nationalmuseet er kommet i besiddelse af, som repræsenterer Chupicuaro-folkets keramiske formåen, der i hine tider – ca. 100 f. Kr. til 300 e. Kr., eller omtrent et årtusinde før aztekerne oprettede deres berømte mexicanske stormagt – overgik al anden tilvirkning af keramik i Mexico.

En anden side af Etnografisk Samlings aktivitet, nemlig dette at rejse

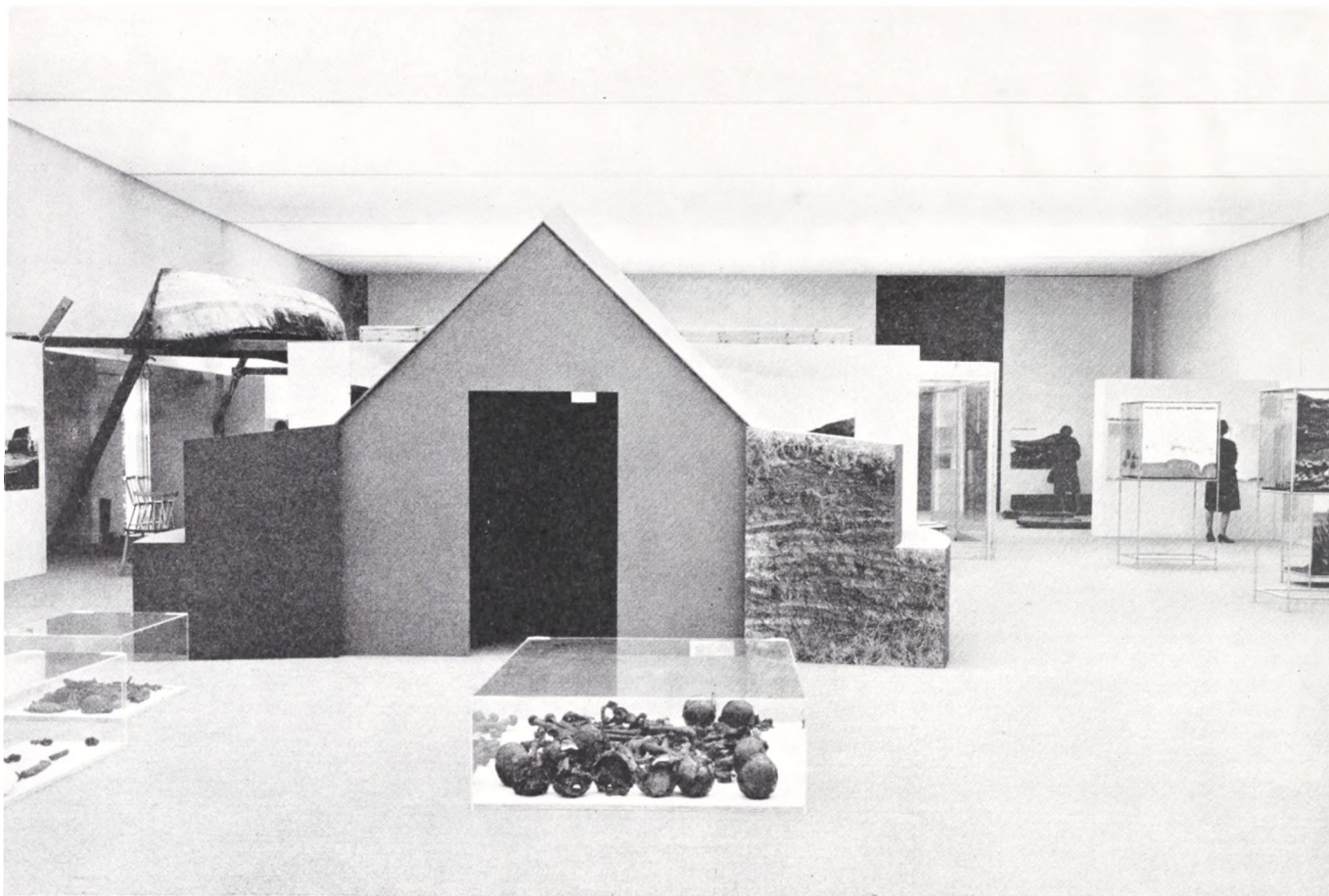

ud og møde de fremmede folk i deres egne omgivelser og egen hverdag, er i det forløbne år udøvet af Henny Harald Hansen, der opholdt sig ni måneder i Ægypten for at videreføre sine studier over den islamiske kvindes stilling. Ved at træde i forbindelse med myndighederne i Den forenede arabiske Republik, fik hun mulighed for at danne sig et indtryk af udviklingen på det sociale område i de sidste femten år. Hun blev gjort bekendt med virkningerne landbrugsreformerne, kampen mod analfabetismen, de påtænkte reformer indenfor lovgivningen vedrørende skilsmisse og arveret etc.

Hvor tidligere tiders etnografer helst opsøgte afsides egne og „primitive“ folk, hvis kulturelle udvikling var langsom – næppe mærkbar, er etnografien nemlig i vor tid blevet en videnskab, der lægger hovedvægten mere på samfundsmæssige ændringer end på tilstande.

Imødekommenhed fra de ægyptiske ministeriers side gjorde det muligt at studere de vigtigste kvindesammenslutninger, hospitaler og skoler i de ægyptiske storbyer Cairo, Heliopolis, Aleksandria, Damanhour og oasen Fayoum, og herudover kunne hun som paying guest i et privat hjem og under kortere ophold i landsbyerne afrunde sine indtryk af dette samfund i forvandling, hvor islamiske traditioner – med dertil hørende forestillinger om kønnenes rolle – brydes med nutidige anskuelser.

Henny Harald Hansen fulgte i fastemånedens Ramadan, den islamiske skik at faste i dagtimerne. I månedens slutning fik hun på moske-universitetet Al-Azhar lejlighed til at deltage i den bespisning – iftar-måltidet, som universitetet hver aften i Ramadan giver hundrede fattige mænd.

Endelig må nævnes, at Nationalmuseets publikumsmæssige virksomhed i dette år tog et stort skridt fremad med udstillingen „Erik den Rødes Grønland“, der blev vist i Brede. En tidligere farverihal – fuldstændig ombygget til udstillingslokale og cafeteria – virkeliggjorde drømmen om „museet uden trapper og uden dørtrin“ – et uhøjtideligt rum, hvor de besøgende tydeligvis følte sig hjemme. Genstande, billeder, grafiske fremstillinger, automatisk fremvisning af lysbilleder og telefoner, der gengav islandske sagaer og grønlandske sagn – alt dette virkede sammen om at genfortælle nordboernes femhundred-årige historie i det middelalderlige Grønland. Udstillingen var arrangeret af *Nationalmuseets Oplysningsafdeling* i samarbejde med arkæologer og etnografer – først og fremmest Knud J. Krogh og Jørgen Meldgaard, men også under medvirken af antropologen overlæge Jørgen Balslev Jørgensen. Den åbnede for publikum den 21. juni og holdtes åben til den 1. oktober. Der var 26 400 besøgende, hvoraf en meget stor del var skolebørn.

Med denne udstilling, der vil blive efterfulgt af flere i de kommende år, håber Nationalmuseet at have bevist, at man ikke blot ved, hvad der rørte sig i de forgangne århundreder, men også har en anelse om, hvad der er behov for i anden halvdel af det tyvende.

Tag og ovenlys i den tidligere fabriks-hal var afskærmet med lyst stof. Vægge og skillerum var bygget op af kasseformede elementer, der delvis tjente som montrer. Dominerende i rummet var den store model af Thjodhilds græstøvs-kirke – udført i målestokken 1 : 1. Foran Kirken ses lave acrylmontrer med skeletgrave fra Brattahlid.

Kalkmaleri i Viskinge og kunst i Westfalen

Arkivar Knud Prange har venligst hjulpet mig med våbnet, som man desværre ikke har en gengivelse af. Derfor kan man ikke stole for stærkt på at det virkelig var en hammer. Følgende muligheder kendes: Barthold Eriksen Mukke (våbenmærket en mukkert) i Roskilde, nævnes 1396–1420. En mand som stifter et kapel plejer at høre til sognet eller ihvertfald eje jord der. Jes Storm i Viskinge nævnes 1444 og 47, hans våben viser en lilje, som godt i en dårlig gengivelse kunne opfattes som en hammer. Endelig havde efterkommere af grev Herman af Gleichen gods i Viskinge og selv om disse ikke førte et hammerlignende mærke i våbnet (Rud og Ulfeldt) kunne ridderen søges inden for denne fornemme kreds. Men en adelsmand fra Kalundborg kan også have haft et privatkapel i Viskinge.

Litteratur:

Willi Drost: *Danziger Malerei vom Mittelalter bis zum Ende des Barock*. Berlin 1938.
Willi Drost: *Die Marienkirche in Danzig und ihre Kunstschatze*. Stuttgart 1963.
Hermann Schmitz: *Die mittelalterliche Malerei in Soest*. Münster, 1906.
Paul Pieper: *Das Westfälische in Malerei und Plastik*. Münster 1964.
Rolf Fritz: *Conrad von Soest, Der Wildunger Altar*. München 1954.
Adskillige artikler i årsskriftet „Westfalen“.
Beretninger i Nationalmuseets arkiv af Magnus-Petersen, Eigil Rothe og Egmont Lind.
Fr. Beckett: *Danmarks Kunst*. II. 1926.

Bækak San Bang – huset ved bjærget Bækak

Litteratur:

Oversættelse af koreansk digt ved *Kim, Chang Ho*.

Choi, Sunc: *Research on our Traditional Art (3)*. Studies and Furnitures of Yi Dynasty. Kongkan (Space), Vol. 3, 1, 1967. Seoul.
Demiéville, Paul: *Shih-Yin Sung Li Ming Tsao Fa Shih*. Edition photolithographie de la Méthode d'architecture de Li Ming-chung des Sung. 8 fascicules. 1920. Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient, XXV, 1925.
Shin, Young Hoon: *Li ch'ao Mu Tsao Chien Chu (Juncture method of classic wooden structure in Yi Dynasty)*. Kongkan (Space), Vol. 4, 2, 1967. Seoul.
Soper, Alexander Coburn: *The Evolution of Buddhist Architecture in Japan*. Princeton Monographs in Art and Archaeology. XXII. 1942.
Willetts, William: *Chinese Art*. 2. Penguin Books. 1958.
Yang, Lien-sheng: *Les Aspects Economiques des Travaux Publics dans la Chine Impériale*. College de France 1964.
Ying Tsao Fa Shih, Shanghai 1925.

Hørren tørres

Litteratur:

Højrup, Ole, *Landbokvinden*, Kbh. 1964 (2. udgave, Nationalmuseet 1966).
Korse, A., *Teglbrændingens historie paa Broagerland, „Fra Als og Sundeved“ XXXVII*, 1958, s. 75 ff.
Michelsen, Peter, *Vandhul og brønd, „Budstikken“* 1960, s. 191 ff.
Pilegaard, Jens, *Høravlingsinstituttet på Lykkenssæde, „Fynske Aarbøger“ V*, 1957, s. 53 ff.
Talve, Ilmar, *Bastu och torkhus i Nordeuropa*, Sthlm. 1960, Nordiska Museets Handlingar 53.
Zangenberg, H., *Alsiske Bøndergaarde, „Sønderjydske Aarbøger“* 1928, s. 225 ff.

Konduite under stranding ved Kap

For adskillige oplysninger og tilvejebringelse af billedmateriale bringer jeg museumsinspektør, dr. phil. Henning Henningsen, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg en hjertelig tak. Nationalmuseets skibsekspert, civilingeniør Ole Crumlin-Pedersen har venligt bistået med tolkningen af de maritime fagord.

Ordforklaring:

Bovspryd: den fra forstavnen udliggende skrå rundholt.

Dagligtov på tamp og 3/4 tov af pligten: dagligankeret udlagt med hele længden af kabeltov og pligtankeret med 3/4 af tovlængden ude.

Douceur: den dusør, kaptajnen fik udbetalt af Asiatisk Kompagni for veludført rejse.
Fire det højeste hus i en line: hale en line ind til det højeste hus.

Foiede: firede.

Føringsgods: de varer, som et skibs officerer kunne hjemføre i deres skibskister og sælge til egen fortjeneste.

Kølhale: krænge et skib over på siden for at reparere eller efterse bund og køl.

Kurven: redningsstolen.

Læggeren: sværanker.

Pligten: pligtanker, svært nødanker.

Sticke: stikke længere ankertov ud.

Storstængestagsejl også skrevet St: St: Seil: et sejl, der sidder mellem de to forreste master på det tov (stag), der går fra toppen af storstangen (midterste masts midterste trediedel) til fokkemastens nederste del.

Syv (7) favne vand: muligvis foreligger der en fejl, da det er usandsynligt, at skibet rammer grunden på ca. 12 m's dybde.

Tambonere: må være forvanskning af ramponere, ødelægge.

Tøjtov: tovet til tøjankeret, der var et svært anker, men mindre end pligtankeret.

Kildemateriale:

Asiatisk Kompagnis arkiv i Rigsarkivet, Reg. 190, nr. 713, 716, 828, 831 og 255 b.

Litteratur:

O. D. L. Agerbeck: Kort og ukunstlet Beskrivelse over de vigtigste Begivenheder som ere hendtes mig fra min Barndom – i de 44 Aar, jeg har faret til Søs. Kjøbenhavn 1804.

Knud Klem: Den danske Ostindie- og Kinahandel. Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1943.

Knud Klem: Asiatisk Kompagnis fregat „Disco“. Handels- og Søfartsmuseets årbog 1954.

Jul. Lehmann: Til Østen under Sejl. København 1935.

Georg Nørregård: Storm over Kap. Handels- og Søfartsmuseets årbog 1962.

Aa. Rasch og P. P. Sveistrup: Asiatisk Kompagni i den florissante Periode 1772–1792. København 1948.

INDHOLD

ULLA HAASTRUP:

KALKMALERI I VISKINGE OG KUNST I WESTFALEN

C. J. BECKER:

GÅDEFULDE JYSKE STENALDERGRAVE

INGER WULFF:

MUHAMMEDANSKE KVINDER I DET SYDLIGE PHILIPPINERNE

VIBEKE MICHELSEN:

TO KORKÅBER FRA ÅRHUS DOMKIRKE

LISE RISHØJ PEDERSEN:

THAI KVINDER – ENLIGE OG GIFTE

HENRIK THRANE:

FORNEMME FUND FRA EN JERNALDERGRAV I UGGELØSE

POUL STRØMSTAD:

NATIONALMUSEETS SANERINGS- OG KØBSTADSUNDERSØGELSER

MARTHA BOYER:

BAEKAK SAN BANG – HUSET VED BJERGET BAEKAK

HANNE FRØSIG:

HØRREN TØRRES

MARIE-LOUISE BUHL:

BIBELENS SHILO

PETER MICHELSEN:

FRILANDSMUSEETS HUS FRA ØDIS BRAMDRUP

FRITZE LINDAHL:

KONDUITE UNDER STRANDING VED KAP

WERNER BEST'S BEDØMMELSE AF HITLER I 1945

ved AAGE ROUSSELL og PER NYTRUP

GLIMT FRA ARBEJDSMARKEN

192 sider, 3 farvetavler, ca. 200 sort-hvide illustrationer.

Pris: 55,00 kr. incl. moms.

NATIONALMUSEET